

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 2013
2

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK 61	ŠT. 2	STR. 343–445	LJUBLJANA	APRIL–JUNIJ 2013
-----	-----------	-------	--------------	-----------	---------------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Matej ŠEKLI: Analoški procesi nastajanja drugotnih vzorcev zlaganja v pozni praslovanščini	343
Matej METERC: Antonimija enako motiviranih paremioloških enot (primeri iz slovenščine in slovaščine)	361
Eom SOONCHEON: Analiza spremembe besednovrstnosti pri ruskem vprašalnem zaimku <i>čto</i>	377
Monika KALIN GOLOB, Marko STABEJ, Mojca STRITAR, Gaja ČERV: Jezikovna politika slovenskega visokega šolstva: Stališča do rabe jezikov in priporočila za njeno urejanje	395
Vladislava GORDIČ PETKOVIČ, Ivana ĐURIĆ PAUNOVIČ: Hudič in vampir v kulturnem spominu: Fantastično in identiteta v sodobnem srbskem romanu	413

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

Janez STANONIK: Slovenski vodni imeni Mislinja in Hudinja (Ob 20. obletnici smrti Franceta Bezljaja)	421
Ivana LATKOVIČ: Zvonko Kovač – <i>Meduknjiževne rasprave: Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti</i>	427
Larisa NIKITINA, Fumitaka FURUOKA: Podobe države in stereotipi, ki jih o Rusih gojijo učenci ruskega jezika	432
Ivo POSPIŠIL: Poslovil se je slavist in komparativist svetovnega slovesa Slavomir Wollman	439
Ivo POSPIŠIL: Mednarodni seminar o problematiki panslavizma	440

© 2013. Slavistična revija (SRL)

<http://www.srl.si>

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)

Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)

Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)

Tehnična urednica – Technical Editor: Urška Perenič (Univerza v Ljubljani)

Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)

Člani – Members: Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Urška Perenič, Tomo Virk, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani), Nina Mečkovska (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospíšil (Masarykova univerza, Brno)

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Jože Toporišič, Franc Zadravec (SAZU, Ljubljana)

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za institucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €; members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €; students 8,50 €; institutions and bookstores 33 €; outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana

Naklada – Circulation: 550 izvodov – 550 copies

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Arts and Humanities Citation Index (AHCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), Bibliographie Linguistique (BL), European Reference Index for the Humanities (ERIH), Modern Language Association of America (MLA) Directory of Periodicals (New York), New Contents Slavistics (Otto Sagner, München), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Linguistic Abstracts (Uni Arizona), Proquest Online Information Service

UDK 811.163.1'373.611

Matej Šekli

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

ANALOŠKI PROCESI NASTAJANJA DRUGOTNIH VZORCEV ZLAGANJA V POZNI PRASLOVANŠČINI

V prispevku so na osnovi kritične analize (staro)cerkvenoslovanskega gradiva prikazani poznopraslovanski besedotvorni vzorci zlaganja znotraj sinhronega in diahronega analitičnega pristopa. Sinhroni pristop podaja delitev zloženek na osnovi njihove morfološke zgradbe (oblikovni vidik) in besedotvornega pomena (pomenski vidik). Diahroni pristop vzorce zlaganja analizira glede na njihov izvor ter nastanek posameznih poznopraslovanških drugotnih vzorcev zlaganja razlaga v okviru analoških, in sicer besedotvornih oblikovnih sprememb.

Ključne besede: besedotvorje, zloženke, analogija, besedotvorna sprememba, (stara) cerkvena slovanščina, praslovanščina.

Taking for its basis the critical analysis of (Old) Church Slavic material, the article investigates Late Proto-Slavic word-formational models of compounding, within both the diachronic and the synchronic analytic approach. The synchronic perspective offers an overview of the typology of compounds on the basis of their morphemic structure (morphological point of view) and the word-formational meaning (semantic point of view). In the diachronic part of the discussion the origin of the different models of compounding is attempted, together with the analysis of Late Proto-Slavic models responsible for the creation of secondary compounds, especially in terms of their analogical word-formational changes.

Key words: word formation, compounds, analogy, word-formational change, (Old) Church Slavic, Proto-Slavic.

1 Zloženke

V besedotvorju se podobno kot v drugih jezikoslovnih poddisciplinah lahko pojavljata vsaj dva dopolnjujoča se (komplementarna) metodološka pristopa, in sicer analitični in sintetični (VIDOVIČ MUHA 1988: 35–50; 2011: 113–137).¹ Posledično je mogoče zloženke (tj. besedotvorna vrsta) in zlaganje (tj. besedotvorni postopek) definirati tako v okviru sintetičnega kot analitičnega pristopa.

¹ V slovenskem jezikoslovju se za dopolnjujoča se (komplementarna) pristopa v jezikoslovju poleg pojmov »sintetični : analitični« pojavljajo tudi pojmi kot »empiristični : racionalistični/mentalistični«, »deduktivni : induktivni« (GOLDEN 1996 [2000]: 27). V češkem jezikoslovju se v zvezi z besedotvorjem pojavlja pojma »semaziološki : onomaziološki« (MČ 1986: 212–15; MŠČ 2010: 86) (ŠEKLI 2013: 234–61).

1.1 Analitični pristop²

Izhodišče analitičnega pristopa v jezikoslovju je dana jezikovna pojavnost, predmet preučevanja pa njena analiza. V besedotvorju je znotraj analitičnega pristopa v središču pozornosti **tvorjenka**, natančneje **analiza** tvorjenke. Analizirana sta tako oblika, tj. morfemska zgradba tvorjenke, ki jo sestavljata besedotvorna podstava in besedotvorno obrazilo (oblikovni/formalni vidik), kot pomen, tj. pomenska zgradba tvorjenke, ki jo sestavljata predmetni pomen besedotvorne podstave in besedotvorni pomen besedotvornega obrazila (pomenski/semantični vidik). Morfemska in pomenska zgradba tvorjenke sta torej neločljivo povezani. Pri analizi zloženke je poleg morfemske in pomenske zgradbe relevantno še skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke. Analiza oblike in pomena tvorjenke lahko poteka sinhrono (istočasno) ali diahrono (raznočasno).

1.1.1 Sinhroni analitični pristop

Zloženke so znotraj sinhronega analitičnega pristopa tvorjenke, ki imajo vsaj dvodelno besedotvorno podstavo (tj. vsaj dva korenska morfema in vsaj dva predmetna pomena) ter vsaj en (tj. medponski) besedotvorni morfem, t. i. medponsko obrazilo (v slovanskih jezikih je v večini primerov to t. i. osnovinski samoglasnik (tematski vokal) *-o-/-'e-*).

1.1.1.1 Oblikovni (formalni) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke z oblikovnega vidika delijo: 1) glede na korenski morfem jedrne sestavine, ki določa besedno vrsto jedrne sestavine: a) **izglagolska** zloženka: jedrna sestavina je glagol; b) **izsamostalniška** zloženka: jedrna sestavina je samostalnik; c) **izpridevniška** zloženka: jedrna sestavina je pridevnik; 2) glede na besedotvorni morfem: a) **medponsko-priponska** zloženka ima medponsko-priponsko obrazilo; b) **medponska** zloženka ima medponsko obrazilo; 3) glede na slovnični morfem zloženke, ki določa njeno besedno vrsto: a) **samostalniška** zloženka je samostalnik; b) **pridevniška** zloženka je pridevnik; c) **glagolska** zloženka je glagol.

² Analitični pristop v besedotvorju je natančneje prikazan v Šekli 2011. Opira se na besedotvorne obravnave v primerjalnem jezikoslovju indoevropskih jezikov (Brugmann 1906, Dunkel 1999, Meier-Brügger 2010, Lindner 2011, 2012) in slovanskih jezikov (Miklosich 1875, Vondrák 1924, Vaillant 1974, Цейтлин 1977) ter v slovenskem jezikoslovju (Bajec 1950, 1952, 1952, 1959; Toporišič 1976 in 2000, 1992; Vidovič Muha 1988 in 2011).

	glagolske	samostalniške	pridevniške	
izglagolske	ЛѢТ-О-ПИСАТИ БЛАГ-О-ТВОРИТИ	ЛИСТ-О-ПАД-Ъ СѢН-О-ВОЗ-Ъ	СЛАВ-О-ЛЮБ-Ъ БРѢТ-О-ГЛАВ-Ъ	medponsko- pripionske
izsamostalniške	—	ПРАВ-О-ВѢРА КОЙ-Е-ЧЛОВѢКЪ	КРИВ-О-НОС-Ъ ПЬС-О-ГЛАВ-Ъ	
izpridevniške	—	—	БОГ-О-ЛЮБЪ НОВ-О-СВѢТЪЛЪ	medponske

Oblikovna delitev poznopraslovanških prvotnih zloženek (na (staro)cerkvenoslovanskem gradivu).

1.1.1.2 Pomenski (semantični) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke s pomenskega vidika delijo glede na besedotvorni pomen, pri čemer besedna vrsta jedrne sestavine zloženke s svojim kategorialnim pomenom določa besedotvorni pomen zloženke: 1) izglagolske zloženke (kategorialna pomena glagola sta dejanje, stanje): a) dejanje (*nomen actionis*); b) rezultat dejanja (*nomen acti, nomen rei actae*); c) vršilec/vršilnik dejanja (*nomen agentis*); č) orodje/sredstvo dejanja (*nomen instrumenti*); d) prostor/mesto dejanja (*nomen loci*); e) čas dejanja (*nomen temporis*); 2) izpridevniške zloženke (kategorialni pomeni pridevnika so lastnost, vrstnost, svojina): a) lastnost (*nomen abstractum*); b) popredmetena lastnost (*nomen concretum*); c) nosilec/nosilnik lastnosti (*nomen attributivum*); 3) izsamostalniške zloženke (kategorialni pomeni samostalnika so človek, žival, predmet, pojem) nimajo izrazitega besedotvornega pomena.³

1.1.1.3 Skladenjski (sintaktični) vidik

Znotraj sinhronega analitičnega pristopa se zloženke s skladenjskega vidika delijo: 1) glede na razmerje med jedrom skladenjske podstave in besedno zvezo s predmetnopomenskim jedrom v skladenjski podstavi zloženke: a) **endocentrične** (tudi ezocentrične) zloženke, tj. z notranjim jedrom ((st)csl. **ПРАВ-О-ВѢРА** sub. ← ‘prava vera’); b) **eksocentrične** zloženke, tj. z zunanjim jedrom ((st)csl. **КРИВ-О-НОС-Ъ** adj. ← ‘ki ima kriv nos’) (BRUGMANN 1906: 71–76; LINDNER 2011: 24–28);⁴ 2) glede na skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke: a) **podredne** (hipotaktične) zloženke: skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke je podredno; pojavljata se oblikovno jedrna (pomensko določena) in oblikovno nejedrna (pomensko določujoča) sestavina; b) **priredne** (parataktične) zloženke: skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke je priredno; 3) podredne zloženke (z imensko in zaimensko nejedno sestavino) so glede na sklonsko razmerje med sestavinama: a) **determinativne** (določilne) zloženke: nejedrna sestavina je v istem sklonu kot jedrna sestavina (tj.

³ Zloženke v primerjavi z izpeljankami izkazujejo torej manjše število besedotvornih pomenov.

⁴ Razmerje med jedrom skladenjske podstave in besedno zvezo s predmetnopomenskim jedrom v skladenjski podstavi zloženke je povezano z vrsto besedotvornega obrazila zloženke: a) endocentričnost je povezana z medponskostjo oziroma modifikacijo; b) eksocentričnost je povezana z medponsko-pripionskostjo oziroma mutacijo. To povezavo natančneje pojasnjuje sintetični pristop v besedotvorju (prim. 1.2.1).

v imenovalniku) in ima vlogo prilastka (pridevniški prilastek: (st)csl. **прав-о-вѣра** = 'prava vera'; samostalniški prilastek: (st)csl. **кон-е-чловѣкъ** = 'konj človek'); b) **rekcijske** (vezavne) zloženke: nejedrna sestavina je v odvisnem sklonu in ima različne vloge: osebkov rodilnik (*genitivus subiectivus*) = osebek ((st)csl. **лист-о-пад-ъ** = 'padanje listov' ← 'listi padajo'), predmetni rodilnik (*genitivus obiectivus*) = premi predmet ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** = 'vožnja sena' ← 'voziti seno'); nerodilniški skloni = nepremi predmet, prislovna določila (MIKLOSICH 1875: 379–80, 385–86; BRUGMANN 1906: 61–71; MEIER-BRÜGGER 2010: 429–30; LINDNER 2011: 20–24).⁵

1.1.2 Diahroni analitični pristop

Zloženke so znotraj diahronega analitičnega pristopa tvorjenke, ki so najverjetneje nastale v praindoevropsščini iz sklopov po analoški, natančneje besedotvorni oblikovni spremembi: do oblikovnega stika je prišlo v primerih, v katerih je imela prva sestavina sklopa ničto končnico (pie. **méð^hu-ø h^héd-* 'jesti med') in bila zato interpretirana kot gola osnova (pie. **med^hu-h^héd-* adj. 'ki jé med' > sti. *madhv-ád-* adj. 'ki jé med', cs. **медв-ѣдъ** sub. '*kar jé med' > 'medved'), zaradi česar se je zlaganje z golo osnovo posplošilo še na druge imenske osnove (DUNKEL 1999: 55–58).⁶ Že zelo zgodaj se je v indoevropskih jezikih osnovinski samoglasnik samostalnikov z osnovo na pie. **-o-* (pie. **u^hko-* > (st)csl. **вѣко-**) začel posploševati k samostalnikom drugih osnov (pie. **-eh₂-*, **-i-*, **-u-*, **-men-* > (st)csl. **вод-а-**, **пѣсн-ъ-**, **мед-ъ-**, **ка-мен-** → **вод-о-**, **пѣсн-о-**, **мед-о-**, **ка-мен-о-**) ter bil posledično interpretiran kot medpona, tj. kot besedotvorni morfem. Na izrazni ravni je v postopku zlaganja prišlo do naglasne spremembe večnaglasnost → enonaglasnost.

1.1.2.1 Oblikovni (formalni) vidik

Oblikovni vidik v diahronem analitičnem pristopu ima v ospredju: 1) prvotno razmerje med besedno vrsto jedrne sestavine zloženke in besedno vrsto zloženke ter vrsto besedotvornega obrazila; 2) prvotnost oziroma drugotnost besedne vrste zloženke; 3) prvotnost oziroma drugotnost vzorca zlaganja; 4) neprevzetost oziroma prevzetost vzorca zlaganja.

Glede na prvotno razmerje med besedno vrsto jedrne sestavine zloženke in besedno vrsto zloženke ter vrsto besedotvornega obrazila so zloženke: a) **modifikacijske**:

⁵ S stališča teorije sklona so podredne zloženke torej determinativne (določilne) in rekcijske (vezavne), s stališča teorije skladenjskih razmerij (skladenjska razmerja so ujemanje, prisojanje, vezava, primik) so: 1) ujemalne ((st)csl. **прав-о-вѣра** ← 'prava vera'); 2) vezljivostne (valenčne): a) prisojevalne ((st)csl. **лист-о-пад-ъ** ← 'listi padajo'); b) (glagolsko)vezavne ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** ← 'voziti seno'); c) primične ((st)csl. **мимо-ход-ъ** ← 'hoditi mimo'). Analitični pristop ne prinaša natančne delitve zloženk glede na sklonska oziroma skladenjska razmerja, pač pa je problematika zelo natančno razdelana v okviru sintetičnega pristopa (VIDOVIĆ MUHA 2011: 148–66, 289–95).

⁶ Tipološko podobno je mogoče tudi veliko mlajše (sicer po večini iz grščine kalkirane) zloženke tipa (st)csl. **благ-о-творити** 'dobro/lepó delati' interpretirati tudi kot (st)csl. **благо творити** 'delati dobro/lepó', saj je sinhrono gledano medpona zloženke (st)csl. **-о-** enakozvočna s končnico pridevnika za imenovalnik ednine srednjega spola (st)csl. **-о** (prim. 2.3).

besedna vrsta jedrne sestavine in besedna vrsta zloženke sta isti, besedotvorno obrazilo je medponsko (to so torej glagolske izglagolske, samostalniške izsamostalniške, pridevniške izpridevniške zloženke), kar pomeni, da pri besedotvornem postopku zlaganja ni prišlo do spremembe besedne vrste, ampak samo do modifikacije jedrnega dela (psl. **běl-o-golva* sub. 'bela glava', **pъs-o-golva* sub. 'glava psa'); b) **mutacijske**: besedna vrsta jedrne sestavine in besedna vrsta zloženke nista isti, besedotvorno obrazilo je medponsko-priponsko (to so torej samostalniške in pridevniške izglagolske, pridevniške izsamostalniške zloženke), kar pomeni, da je pri besedotvornem postopku zlaganja prišlo do spremembe besedne vrste, torej do mutacije jedrnega dela (psl. **běl-o-golvъ* adj. 'ki ima belo glavo', **pъs-o-golvъ* adj. 'ki ima glavo psa'). Pripona je torej prvotno povezana s spremembo besedne vrste jedrne sestavine zloženke.⁷

Glede na prvotnost oziroma drugotnost besedne vrste (tj. glede na slovnični morfem) so samostalniške zloženke: a) **prvotni samostalniki**; b) **drugotni samostalniki**, tj. posamostaljeni pridevniki (prim. 2.2, 3.2).

Glede na tip besedotvornega vzorca (tj. glede na besedotvorni morfem) so tvorjenke z vsaj dvodelno besedotvorno podstavo, ki niso sklopi in tvorjenke iz sklopov: a) **prvotne zloženke**, ki so nastale po prvotnih vzorcih zlaganja in so zato prvostopenjske tvorjenke ((st)csl. *слав-а + люб-и-ти* → *слав-о-любъ* adj.); b) **izpeljanke iz zloženek**, ki so nastale z izpeljavo prvotnih zložen in so posledično drugostopenjske tvorjenke;⁸ priponsko obrazilo je lahko nestrukturalno (neničtopomensko) ((st)csl. *славолубъ* adj. → *славолуб-ик* sub.) ali strukturalno (ničtopomensko) ((st)csl. *седмохлѣмъ* adj. → *седмохлѣм-ьнъ* adj.); c) **drugotne (analoške) zloženke**, ki so nastale po drugotnih vzorcih zlaganja (ki so se oblikovali po modelu vzorcev izpeljave prvotnih zložen) in so prvostopenjske tvorjenke ((st)csl. *пладъ + нос-и-ти* → *плад-о-нос-икъ*; *дѣв-а + ног-а* → *дѣв-о-нож-ьнъ*). Besedotvorni oblikovni stik, tj. vzporedna besedotvorna motiviranost izpeljanke iz zloženke (*славолубикъ*) tako preko prvotne zloženke (*славолубъ*) kot preko besedotvornih predhodnikov prvotne

⁷ V diahronem pristopu sta pojava modifikacija in mutacija razumljena kot **oblikovna pojava** (sprememba besedne vrste jedrne sestavine zloženke) ter predvsem razlikujeta pojave znotraj določilnega (determinativnega) zlaganja (staroindijski tip *karmadhāraya*) (psl. **běl-o-golva*) in odvisnostnega (dependenčnega) zlaganja (staroindijski tip *tatpuruṣa*) v okviru podtipa z imensko jedrno sestavino (psl. **pъs-o-golva*) na eni strani ter pojave znotraj svojstvenega (posesivnega) zlaganja (staroindijski tip *bahuvrīhi*) (psl. **běl-o-golvъ*, **pъs-o-golvъ*) na drugi (BRUGMANN 1906: 75). V sinhronem pristopu sta pojava modifikacija in mutacija lahko razumljena kot **pomenska pojava**: a) pri modifikaciji je pomen zloženke enak vsoti pomenov njenih sestavin (češ. *černá zem* 'črna zemlja' → *černozem* 'črna zemlja'); b) pri mutaciji pomen zloženke ni enak vsoti pomenov njenih sestavin (češ. *nizký kmen* 'nizko deblo' → *nizkokmen* 'drevo z nizkim deblom'), kar je lahko razumljeno tudi kot pomenski prenos v smislu metonimije (MČ 1986: 453). Dihrono je pomenski prenos mogoče razložiti kot posledico posamostaljenja svojstvene pridevniške zloženke (češ. *nizký kmen* 'nizko deblo' → *nizkokmen* *'ki ima nizko deblo' adj. → 'kar ima nizko deblo' sub.): z zlaganjem z medponsko-priponskim obrazilom je najprej prišlo do spremembe besedne vrste jedrne sestavine zloženke v smeri samostalnik → pridevnik, nato pa s posamostaljenjem še do druge spremembe besedne vrste jedrne sestavine zloženke v smeri pridevnik → samostalnik. Odsotnost spremembe besedne vrste na sinhroni ravni je diahrono gledano samo navidezna.

⁸ Ločevanje med zloženkami in izpeljankami iz zloženek je v primerjalnojezikoslovni in drugi besedotvorni literaturi ves čas prisotno (MIKLOSIČ 1875: 383–85, 393–94, 400–01; BAJEC 1952: 83; TOPORIŠČ 2000: 194; VIDOVIČ MUHA 2011: 193–96).

zloženke (СЛАВА + ЛЮБИТИ), je namreč omogočil reinterpretacijo (reanalizo) izpeljanke iz zloženke kot prvotne zloženke (СЛАВ-А + ЛЮБ-И-ТИ → СЛАВ-О-ЛЮБ-ИИ) in posledično zlaganje drugotnih zloženok po tem analoškem vzorcu zlaganja.

Glede na neprevzetost oziroma prevzetost so vzorci zlaganja: a) **avtohtoni** (tj. neprevzeti, ljudski, organskoidiomski), ki so bili v slovanske jezike podedovani iz praslovanščine ter so poleg v stari cerkveni slovanščini prisotni tudi v drugih ljudskih slovanskih jezikih; b) **alohtoni** (tj. prevzeti, knjižni, neorganskoidiomski), ki so nastali v procesu kulturno-civilizacijske nadgradnje ljudskih jezikov v knjižne jezike (na primer solunske slovanščine 9. stoletja v stiku z grščino, slovenščine v stiku z nemščino).⁹ Slovanski avtohtoni vzorci zlaganja so tisti, po katerih so nastale samostalniške in pridevniške izlagolske zloženke (prim. 2.1, 2.2), medponsko-priponske samostalniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.1.2) ter pridevniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.2), medtem ko so prevzeti vzorci zlaganja po večini tisti, po katerih so nastale glagolske zloženke (prim. 2.3, 3.3) ter medponske samostalniške izsamostalniške zloženke (prim. 3.1.1).

1.1.2.2 Pomenski (semantični) vidik

Pomenski vidik v diahronem analitičnem pristopu ima v ospredju prvotnost oziroma drugotnost besedotvornega pomena. Besedotvorni pomeni so glede na izvor torej: a) **prvotni**: dejanje, vršilec/vršilnik dejanja; lastnost; b) **drugotni**: rezultat, orodje/sredstvo, mesto/prostor, čas dejanja; popredmetena lastnost.¹⁰ Drugotni besedotvorni pomeni so nastali iz prvotnih s pomensko spremembo po metonimiji oziroma s pomensko spremembo v smeri abstraktno → konkretno. Sistemske pomenske spremembe so na primer: a) dejanje → rezultat, mesto/prostor, čas dejanja; b) vršilec/vršilnik dejanja → orodje/sredstvo dejanja; c) lastnost → popredmetena lastnost.¹¹

⁹ Ker so tudi kalkirane zloženke nastale po podedovanih vzorcih zlaganja, je za (staro) cerkveno slovanščino smiselno ločevati: a) avtohtone zloženke po avtohtonih vzorcih zlaganja ((st)csl. **сѣн-о-жа-ть**); b) alohtone zloženke po avtohtonih vzorcih zlaganja ((st)csl. **благ-о-да-ть** = gr. *εὐ-εργε-ία* po modelu (st)csl. **сѣн-о-жа-ть**); c) alohtone zloženke po alohtonih vzorcih zlaganja ((st)csl. **лѣт-о-писати** = gr. *χρον-ο-γράφειν*).

¹⁰ Ta delitev besedotvornih pomenov na prvotne in drugotne velja za pozno praindoevropsko in za indoevropske jezike. To poznopraindoevropsko in indoevropsko stanje je najverjetneje tudi drugotno, kar se da posredno razbrati iz besedotvornega sistema pozne praindoevropske in posameznih indoevropskih jezikov. Najstarejša plast samostalniških zloženok v praslovanščini ima na primer za besedotvorna pomena dejanje ((st)csl. **сѣн-о-воз-ъ** 'vožnja trave') in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **вѣд-о-нос-ъ** 'vrč za vodo') enakovzorno (večpomensko) pripono **-ъ/*-'b*, iz česar je mogoče sklepati, da je eden od besedotvornih pomenov, ki ju pripona označuje, drugoten. Navadno se misli, da je prvoten besedotvorni pomen samostalniških zloženok dejanje, iz katerega je preko svojstvene pridevniške zloženke, ki je bila reinterpreterana s pomenom vršilec/vršilnik dejanja, nastal drugoten besedotvorni pomen vršilec/vršilnik dejanja (**vod-o-nos-ъ* 'nošnja vode' (sub.) → **vod-o-nos-ъ* 'ki ima nošnjo vode, za katerega je značilna nošnja vode' (adj.) → **ki nosi vodo* (adj.) → **kar nosi vodo* (sub.)) (Weiss 2009: 271).

¹¹ Nastajanje drugotnih besedotvornih pomenov iz prvotnih je obravnavano v Šekli 2012.

1.2 Sintetični pristop¹²

Izhodišče sintetičnega pristopa v jezikoslovju je proces, po katerem jezikovna pojavnost nastaja, predmet preučevanja pa njena sinteza. V besedotvorju je znotraj sintetičnega pristopa v središču pozornosti **besedotvorni postopek** oziroma **sinteza** tvorjenke, ki je prikazana z generativnega (tvorbenega) vidika. Tvorjenka je znotraj sintetičnega pristopa razumljena kot pretvorba (transformacija) skladenjske podstave (SPo), ki je v večini primerov podredna nestavčna besedna zveza z jedrom (x_1) in razvijajočim oziroma dopolnjujočim členom (x_2) ($SPo \rightarrow x_1/x_2$) (predvidljiva izjema so priredne zloženke s samo medponskim obrazilom tipa *rdeče-bel* s priredno nestavčno besedno zvezo v skladenjski podstavi) (VIDOVIČ MUHA 2011: 23). Znotraj tega pristopa sta podani sinteza morfemske zgradbe in besedotvornega pomena tvorjenke.

1.2.1 Morfemska zgradba zloženke

Morfemska zgradba zloženke je pretvorba skladenjske podstave zloženke, pri čemer se predmetnopomenski deli skladenjske podstave pretvorijo v besedotvorno podstavo, skladenjska razmerja pa v obrazilo: 1) pri medponsko-priponskih zloženkah je jedrna sestavina (x_1) skladenjske podstave zaimек in njena nejedrna sestavina (x_2) prilastkov odvisnik: stavčno razmerje v prilastkovem odvisniku se pretvori v medponski morfem, zaimensko jedro skladenjske podstave z vezniškim ustreznikom v odvisniku in njegovo slovnično razmerje se pretvorita v priponski morfem (sln. [tisti, ki] veže[-ø] knjig{-e} $\rightarrow$ knjig-o-vez-ø, [] $\rightarrow$ -ø, { } $\rightarrow$ -o-); 2) pri medponskih podrednih zloženkah jedrna sestavina (x_1) skladenjske postave ni zaimек in njena nejedrna sestavina (x_2) ni prilastkov odvisnik: slovnični pomen skladenjske podstave se pretvori v medponski morfem (sln. zdravnik {za} zob{-e} $\rightarrow$ zob-o-zdravnik, { } $\rightarrow$ -o-) (VIDOVIČ MUHA 2011: 141, 289).

Zloženke se glede na skladenjsko razmerje med sestavinami skladenjske podstave (skladenjsko merilo) delijo na podredne in priredne. Zelo natančna je obravnava sklonskih razmerij podrednih zloženek (VIDOVIČ MUHA 2011: 148–66, 289–95).

1.2.2 Besedotvorni pomen zloženke

Besedotvornim pomenom zloženek v skladenjski podstavi ustrezajo različna zaimenska jedra z vezniškim ustreznikom v odvisniku: 1) samostalniki: a) [to, da] $\rightarrow$ dejanje; b) [tisti, ki]_{z[ivo]} $\rightarrow$ vršilec dejanja; c) [tisto, ki]_{-z[ivo]} $\rightarrow$ predmet, ki opravlja dejanje; č) [to, kar] $\rightarrow$ rezultat dejanja; d) [to, s čimer] $\rightarrow$ sredstvo dejanja; e) [tam_{m/z/s}, kjer] $\rightarrow$ mesto dejanja; f) [tedaj_{/z/s}, ko] $\rightarrow$ čas dejanja; 2) pridevniki: a) [(tak), ki] $\rightarrow$ lastnostnost; b) [(ta), ki] $\rightarrow$ vrstnost (VIDOVIČ MUHA 2011: 142–43).

¹² Sintetični pristop v besedotvorju je v celoti povzet po Vidovič Muha 1988 in 2011, natančneje je predstavljen v ŠEKLI 2013: 254–58.

1.3 Drugotni vzorci zlaganja v pozni pozni praslovanščini

V nadaljevanju so na osnovi kritične analize (staro)cerkvenoslovanskega gradiva prikazani poznopraslovanski besedotvorni vzorci zlaganja znotraj sinhronega in diahronega analitičnega pristopa.¹³ Sinhroni pristop podaja delitev zloženek na osnovi njihove morfemske zgradbe (oblikovni vidik) in besedotvornega pomena (pomenski vidik), izsamostalniških zloženek tudi glede na skladenjsko razmerje med sestavinama zloženke (skladenjski vidik). Zloženke so tako razdeljene glede na jedrno sestavino (izglagolske, izsamostalniške, izpridevniške), natančneje pa glede na besedno vrsto (samostalnik, pridevnik, glagol), besedotvorno obrazilo (medponsko-priponske, medponske), nejedrno sestavino, skladenjsko razmerje med sestavinama (poredne, priredne). Diahroni pristop vzorce zlaganja analizira glede na njihov izvor ter nastanek posameznih poznopraslovanskih drugotnih vzorcev zlaganja razlaga v okviru analoških, in sicer besedotvornih oblikovnih sprememb. Na osnovi znotraj-sistemskih razmerij med posameznimi vzorci zlaganja so tako definirani prvotni in drugotni vzorci zlaganja ter njihovo medsebojno genetsko razmerje, pri čemer so v ospredju avtohtoni modeli tvorbe. Oblikovanje drugotnih vzorcev zlaganja je opaziti predvsem pri izglagolskih in izsamostalniških zloženkah.

2 Izglagolske zloženke

Jedrna sestavina je neprehodni ali prehodni glagol (natančneje glagolski koren). Nejedrna sestavina je samostalnik, ki stoji pred ali za jedrno sestavino, ter pridevnik, nenačinovni prislov, predlog in samostalnik, ki stojijo pred jedrno sestavino. Glede na besedotvorno obrazilo so medponsko-priponske ali medponske: medponsko-priponske izglagolske zloženke so samostalniki ali pridevniki, medtem ko so medponske izglagolske zloženke glagoli.

2.1 Izglagolski samostalniki

Besedotvorni vzorci ter prvotni besedotvorni pomeni samostalniških izglagolskih zloženek s tipičnimi priponami so:

1) **samostalnik** + neprehodni glagol: dejanje: *-b/*-b ((st)csl. *лнст-о-пад-ъ* 'oktober', *кол-о-врат-ъ* 'kolovrat'), *-ja ((st)csl. *вод-о-теча* < **vod-o-tek-ja* f 'kanal'), *-b ((st)csl. *вод-о-течь-ь* f 'kanal'), *-bje ((st)csl. *вод-о-точ-икъ* 'hodournik'), *-t/n-bje ((st)csl. *коур-о-глаше-н-икъ* 'oglašanje petelina');

2) **samostalnik** + prehodni glagol: a) dejanje: *-b/*-b ((st)csl. *сѣн-о-воз-ъ* 'vožnja trave'), *-tb ((st)csl. *сѣн-о-жа-тъ* 'travnik'), *-ja ((st)csl. *вин-о-кѣмѣ* < **vin-o-jem-ja* f 'trgatev'), *-b ((st)csl. *вин-о-бер-ъ* f 'trgatev'), *-bje, *-bstvo ((st)csl. *чловѣкъ-о-люб-и-е*, *чловѣкъ-о-люб-ѣство* 'človekoljubje'), *-t/n-bje ((st)csl. *стѣп-о-творѣ-н-икъ* 'grajenje stolpa'); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-b/*-b ((st)csl. *вод-о-*

¹³ Korpus (staro)cerkvenoslovanskih zloženek je vzet iz primerjalnojezikoslovnih obravnav zloženek (Miklosich 1875: 347–417, Vondrák 1924: 672–704, Vaillant 1974: 737–79, Цейтлин 1977: 186–284) ter (staro)cerkvenoslovanskih slovarjev (Miklosich 1862–1965, *Старославянский словарь* 1999).

нос-ъ 'vrč za vodo'), *-a ((st)csl. **вожвода** = *voj-e-vod-a* 'vojskovodja'), *-jъ ((st)csl. **дрѣвосѣчь** < **deriv-o-sěk-jъ* m 'sekira'), *-ja ((st)csl. **земледѣла** = *zeml'-e-děl-ja* m 'poljedelec', **бръг-о-ры-ла** f 'obvodna lastovka, breguljka'), *-b ((st)csl. **вод-о-нос-ъ** f 'posoda za vodo'), *-бсѣ/*-ica ((st)csl. **мечьк-о-вод-ьць** 'kdor vede/vodi medveda', **мѣс-о-ѣд-ьць** 'mesojedec', **чловѣк-о-люб-ьць** 'človekoljub'; **трън-о-сѣч-ница** f 'majhen srp, majhna kosa', **чловѣк-о-люб-ница** f 'človekoljubka'), *-telъ ((st)csl. **гроб-о-ры-теѣ** 'grobar'), *-arъ ((st)csl. **двор-о-мет-аръ** 'pometač dvorišča'), *-bникъ/*-bnica ((st)csl. **слъз-о-точ-ьникъ** 'kdor toči solze'), *-бѣбъ ((st)csl. **вин-о-чръп-ьчин** = *vin-o-čr̥p-běbъ* 'točaj');¹⁴

3) prehodni glagol + **samostalni**: vršilec/vršilnik dejanja (**trēs-o-rēp-ьka* *'kdor/kar trese rep' > sln. *tresorepka*);¹⁵

4) **pridevnik** + prehodni glagol:¹⁶ a) dejanje: *-tъ ((st)csl. **благ-о-да-тъ** 'milost'), *-bje ((st)csl. **добр-о-реч-икъ** 'zgovornost'); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-ъ/*-ь ((st)csl. **зълѣдѣти** = *zъl-o-dě-j-ь* 'zločinec'), *-бсѣ ((st)csl. **благ-о-твор-ьць** 'dobrodelnik');

5) **nenačinovni prislov** + neprehodni glagol: a) dejanje: *-ъ/*-ь ((st)csl. **мимо-ход-ъ** 'mimohod'), *-n/t-bje ((st)csl. **мимо-хожде-н-икъ** 'hoja mimo'); b) vršilec/vršilnik dejanja: *-бсѣ ((st)csl. **дома-жив-ьць** 'domačin, domorodec').

Samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami s prvotnima besedotvornima pomenoma dejanje ((st)csl. **лист-о-пад-ъ**, **кол-о-вратъ**, **сѣн-о-воз-ъ**, **мимо-ход-ъ**, **сѣн-о-жа-тъ**, **благ-о-да-тъ**) in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. **вод-о-нос-ъ**, **зълѣдѣти** = *zъl-o-dě-j-ь*, **вожвода** = *voj-e-vod-a*) so prvotne,¹⁷ medtem ko so zloženke tega tipa s produktivnimi samostalniškimi priponami drugotne. Drugotne zloženke tega tipa so nastale z izpeljavo prvotnih zložen, in sicer: a) prvotne samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami z besedotvornima pomenoma dejanje in vršilec/vršilnik dejanja so bile izpeljane s strukturalnimi samostalniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **вод-о-ток-ъ** 'kanal' → **вод-о-точ-икъ** 'hodournik'; (st)csl. **дрѣв-о-нос-ъ** 'kdor nosi les' → **дрѣв-о-нос-ьць** 'kdor nosi les', po tem modelu je tip (st)csl. **мечьк-о-вод-ьць**, **мѣс-о-ѣд-ьць**); b) prvotne pridevniške izglagolske zloženke (prim. 2.2) so bile izpeljane s samostalni-

¹⁴ Samostalniške izglagolske zloženke s prehodnim glagolom kot jedno sestavino in s samostalnikom kot nejedno sestavino so po večini (glagolsko)vezavne ((st)csl. **бръг-орыла** < **berg-o-ry-j-a* ← *'riti breg'), redko tudi prisojevalne ((st)csl. **змикусѣча** < **zъmj-e-sěk-j-a* f 'pikanje kače' ← *'kača seka, tolče').

¹⁵ V indoevropskih jezikih se pojavljajo tako zloženke z zgradbo samostalniik + prehodni glagol (stind. *havarád-* 'ki je žrtve, žrtvene darove' ← *havis-* 'žrtev, žrtveni dar' + *ad-* 'jesti', gr. *κοιτοτροφος* 'ki hrani dečke' ← *κοιτος* 'deček, mladenič' + *τρέφω* 'hranim, redim, preživljam, gojim') kot z zgradbo prehodni glagol + samostalniik (stind. *trasádasyu-* ime kralja dinastije Pūru < *'ki trese sovražnike' ← *tras-* 'tresti se' + *dasyu-* 'sovražnik'; gr. *ἐχέπωλος* 'ki ima žrebeta' ← *ἔχω* 'držim, imam, posedujem' + *πώλος* 'mladič, žrebe'), kar bi kazalo na to, da sta obe tvorbi že praindоеvropski (BRUGMANN 1906: 62–67; THUMB 1959: 402–03; MEIER-BRÜGGER 2010: 429; LINDNER 2011: 33).

¹⁶ Nejedna sestavina izglagolskih zložen je z oblikovnega vidika pridevnik, ki ima s skladenjskega vidika vlogo premege predmeta (posamostaljeni pridevnik) ali prislovnega določila načina (načinovni prislov). Z oblikovnega vidika torej razlike med pridevnikom, posamostaljenim pridevnikom in načinovnim prislovom prvotno ni, saj je načinovni prislov izvorno oblika tožilnika (ali mestnika) ednine srednjega spola pridevnika.

¹⁷ Na starost zložen s pripono, enakozvočno končnici, kaže tudi *o*-jevska prevojna stopnja glagolskega korena ((st)csl. **сѣн-овозъ**, **вод-оносъ**, **вожвода** : **вести** **везеши**, **нести** **несеши**, **вести** **ведеши**).

škimi priponskimi obrazili z besedotvornima pomenoma lastnost in nosilec/nosilnik lastnosti ((st)csl. *слав-о-люб-ъ* adj. 'slavoljuben' → *слав-о-люб-ик* 'slavoljubje', *слав-о-люб-ьць* 'slavoljub', (st)csl. *добр-о-рек-ъ* adj. 'zgovoren' → *добр-о-реч-ик* 'zgovornost', po tem modelu je tip *чловѣкъ-о-люб-ик*, *чловѣкъ-о-люб-ьство*, *чловѣкъ-о-люб-ьць*, *чловѣкъ-о-люб-ница*; **trēs-o-rēp-ъ* adj. 'ki trese rep' → **trēs-o-rēp-ъка* 'kdor/kar trese rep'); c) prvotne glagolske izglagolske zloženke (prim. 2.3) so bile izpeljane s samostalniškimi priponskimi obrazili z besedotvornima pomenoma dejanje in vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. *лѣтопис-а-ти* → *лѣтопис-а-н-ик* 'pisanje zgodovine', *лѣтопис-ьць* 'zgodovinopisec'), čeprav pri teh zloženkah ni mogoče izključiti tudi medpanskega zlaganja iz izglagolskih izpeljank s tema besedotvornima pomenoma ((st)csl. *лѣто* 'leto' + *писаник* 'pisanje', *письць* 'pisec' → *лѣт-о-писаник*, *лѣт-о-письць*).

2.2 Izglagolski pridevniki

Besedotvorni vzorci pridevniških izglagolskih zloženek s tipičnimi priponami so:

1) **samostalnik** + prehodni glagol: *-ъ/*'-ъ ((st)csl. *слав-о-люб-ъ* 'slavoljuben'), *-ьнь ((st)csl. *вин-о-люб-ьнь* 'vinoljuben', *сѣмен-о-нос-ьнь* 'semenonosen', *вѣр-о-мѣ-т-ьнь* 'verjeten');¹⁸

2) prehodni glagol + **samostalnik**: *-ъ/*'-ъ ((st)csl. *врѣт-о-глав-ъ* 'vrtoglav'), *-ьнь ((st)csl. *трѣс-о-глав-ьнь* 'tresoglav');

3) **pridevnik** + prehodni glagol: *-ъ/*'-ъ ((st)csl. *добр-о-рек-ъ* adj. 'zgovoren'), *-ьнь ((st)csl. *добр-о-ражд-ьнь* 'ploden');

4) **nenačinovni prislov** + neprehodni glagol: *-ьнь ((st)csl. *мимо-ход-ьнь* 'mimohoden').

5) **predlog** + **samostalnik** + glagol: *-ьнь ((st)csl. *въ-таин-о-кѣ-ьнь* 'skrivno prijemajoč').

Pridevniške izglagolske zloženke z neproduktivnimi priponami z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja ((st)csl. *слав-о-люб-ъ*, *врѣт-о-глав-ъ*, *добр-о-рек-ъ*) so prvotne, medtem ko so zloženke s produktivnimi pridevniškimi priponami drugotne. Prvotne zloženke s pripono, enakozvočno končnici, se lahko posamostalijo ((st)csl. *слав-о-люб-ъ* adj. : sln. *človek-o-ljub-ø* sub.; sln. *mes-o-jed-ø* adj. → *mes-o-jed-ø* sub.). Drugotne zloženke tega tipa so nastale z izpeljavo prvotnih zloženek, in sicer: a) prvotne pridevniške izglagolske zloženke s končnici enakozvočno pripono z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja so bile izpeljane s strukturalnimi pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. *члѣд-о-люб-ъ* adj. 'ki ljubi otroke' → *члѣд-о-люб-ьнь* adj. 'ki ljubi otroke', po tem modelu je tip (st)csl. *вин-о-люб-ьнь*, *трѣс-о-глав-ьнь*); b) prvotne samostalniške izglagolske zloženke z neproduktivno pripono z besedotvornim pomenom dejanje so bile izpeljane s pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. *мѣс-о-поуст-ъ* 'pust' → *мѣс-о-поуст-ьнь* 'pusten',

¹⁸ Pridevniške izglagolske zloženke s prehodnim glagolom kot jedro sestavino in s samostalnikom kot nejedro sestavino so po večini (glagolsko)vezavne ((st)csl. *вин-о-люб-ьнь* ← *'ljubiti vino'), redko tudi prisojevalne ((st)csl. *вѣкъ-о-ид-ьнь* 'ki ga jé volk' ← *'volk jé').

мимо-ход-ъ 'mimohod' → мимо-ход-ьнъ 'mimohoden', po tem modelu je tip (st)csl. сѣмен-о-нос-ьнъ; (st)csl. благ-о-да-тъ 'milost, naklonjenost' → благ-о-да-т-ьнъ 'obdarjen z milostjo', po tem modelu je tip (st)csl. вѣро-ѡ-т-ьнъ).

2.3 Izglagolski glagoli

Besedotvorni vzorci glagolskih izglagolskih zloženok so:

1) **самосталник** + prehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. лѣт-о-писати 'pisati zgodovino' = gr. *χρον-ο-γράφειν* 'pisati zgodovino' ← *χρόνος* 'čas' + *γράφειν* 'pisati');¹⁹

2) **приведник** + prehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. благ-о-творити 'delati dobro' = gr. *ἀγαθ-ο-ποιεῖν* 'delati dobro' ← *ἀγαθός* 'dober' + *ποιεῖν* 'delati');

3) **ненаčinovni prislov** + neprehodni glagol → neprehodni glagol ((st)csl. мимо-ходити 'hoditi mimo' = gr. *παρ-έρχεσθαι* 'iti, hoditi mimo' ← *παρά* 'mimo' + *έρχεσθαι* 'iti, hoditi').

Kot je razvidno iz navedenih zgledov, so glagolske izglagolske zloženke, izpričane v (stari) cerkveni slovanščini, po večini kalki iz grščine.

3 Izsamostalniške zloženke

Jedrna sestavina je samostalnik. Nejedrna sestavina je pridevniška beseda, samostalnik, nenačinovni prislov, ki stojijo pred jedrno sestavino. Izsamostalniške zloženke so samostalniki, pridevniki, glagoli.

3.1 Izsamostalniški samostalniki

Samostalniške izsamostalniške zloženke so medponske ali medponsko-priponske.

3.1.1 Izsamostalniški samostalniki z medponskim obrazilom

Besedotvorni vzorci medponskih samostalniških izsamostalniških zloženok so:

1) **приведниška beseda** + samostalnik: ((st)csl. добр-о-годъ 'dober čas' ≈ gr. *εὐκαιρία* 'priložnost, pravi trenutek, primeren čas' ← *εὖ* 'dobro, prav' + *καιρός* 'prava mera, pravi kraj, ugoden čas'; (st)csl. прав-о-вѣра 'prava vera');

2) **самосталник** + samostalnik: a) **podredne** zloženke ((st)csl. вин-о-градъ 'vinograd' = got. *weinagards* 'vinograd' ← *wein* 'vino' + *gards* 'hiša' < *'ograda, vrt'), ki jih je zelo težko ločiti od medponsko-priponskih samostalniških izglagolskih zlo-

¹⁹ Jedrna sestavina je prehodni glagol, medtem ko je zloženka neprehodni glagol. Glagolska tvorjenka, nastala iz glagolske podstave s tožilniškim (glagolsko)vezavnim skladenjskim razmerjem, v primerjavi s skladenjsko podstavo namreč izgubi vezljivostno mesto tožilniškega delovalnika, saj je le-ta vsebovan v glagolski tvorjenki ((st)csl. писати_{tr} лѣтс_{acc} : лѣт-о-писати_{tr} с_{acc}; psl. *loviti_{tr} ryb-y_{acc} : *ryb-i-ti_{itr} с_{acc}).

ženk (prim. 2.1);²⁰ b) **priredne** zloženke ((st)csl. *коз-о-кошѡѣта* Nsg 'koza in košuta' = gr. *τραγέλαφος* 'bajeslovno bitje iz kozla in jelena' ← *τράγος* 'kozel' + *έλαφος* 'jelen, košuta'; (st)csl. *брат-ъ-сестра* Ndu 'brat in sestra', **мжж-е-жени* Npl 'možje in žene');

3) **nenačinovni prislov** + samostalnik ((st)csl. *кромѣ-быти* 'bivanje stran, odsotnost' = gr. *ἀπουσία* 'odsotnost' ← *ἀπό* 'od, z, na' + *οὐσία* 'bitje, bistvo').

Medponske samostalniške izsamostalniške zloženke so glede na izvor najverjetneje alohtone, nekalkirane tvorbe so v slovanskih jezikih namreč redke. Vzorec zlaganja je prvoten.

3.1.2 Izsamostalniški samostalniki z medponsko-priponskim obrazilom

Besedotvorni vzorci medponsko-priponskih samostalniških izsamostalniških zložen s tipičnimi priponami so:

1) **pridevniška beseda** + samostalnik: *-*ьсь* ((st)csl. *чрън-о-риз-ьць* 'menih'), *-*ьје*, *-*ьство* ((st)csl. *бѣл-о-влас-икъ* 'beli lasje', *чрън-о-риз-ьство* 'meništvo');

2) **samostalnik** + samostalnik: a) **podredne** zloženke: *-*ьсь* ((st)csl. *коз-о-рож-ьць* 'kozorog'), *-*ьје* (st)csl. *звѣзд-о-слов-икъ* 'astrologija'); b) **priredne** zloženke: *-*ьје* ((st)csl. *дън-о-ношт-икъ* 'dan in noč', *ношт-е-дън-икъ* 'noč in dan' = gr. *νυχθήμερον* 'noč in dan' ← *νύξ*, Gsg *νυκτός* 'noč' + *ήμέρα* 'dan');

3) **nenačinovni prislov** + samostalnik: *-*ьсь* ((st)csl. *дома-члд-ьць* 'rojeni doma, domačin, domorodec'), *-*ьје* ((st)csl. *сѣпротиво-вѣтрикъ* 'protivetrje').

Medponsko-priponske samostalniške izsamostalniške zloženke so drugotne. Nastale so z izpeljavo prvotnih zložen, in sicer: a) prvotne pridevniške izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so bile izpeljane s pomočjo tipičnih samostalniških priponskih obrazil s prvotnima besedotvornima pomenoma lastnost ((st)csl. *соух-о-лик-ъ* adj. 'bledočičen' → *соух-о-лич-икъ* 'bledoličnost', po tem modelu je tip *бѣл-о-влас-икъ* in nosilec/nosilnik lastnosti ((st)csl. *злат-о-оуст-ъ* adj. 'zlatoust' → *злат-о-оуст-ьць* 'kdor je zlatoust', *сѣт-о-ржк-ъ* adj. 'storok' → *сѣт-о-ржч-ьць* 'kdor je storok', po tem modelu je tip *чрън-о-риз-ьць*); b) nekatere prvotne samostalniške izsamostalniške zloženke so bile verjetno izpeljane s pomočjo tipičnih samostalniških priponskih obrazil (podredne: (st)csl. **звѣзд-о-слово* 'beseda o zvezdah' → *звѣзд-о-слов-икъ* 'besedje o zvezdah'; priredne: (st)csl. **дън-о-ноштъ* 'dan in noč' → *дън-о-ношт-икъ* 'dan in noč', **мжж-е-жен-и* 'možje in žene' → *мжж-е-жен-ьство* 'možje in žene').

²⁰ Zloženke tipa (st)csl. (st)csl. *виноградъ*, *миротворьць* je mogoče analizirati kot medponsko-priponske ((st)csl. *вино* 'vino, trta, grozdje' + *градити* 'graditi' < *'ograjevati' → *вин-о-град-ъ* 'ograjevanje trte'; *миръ* 'mir' + *творити* 'ustvarjati, oblikovati, delati' → *мир-о-твор-ьць* 'kdor tvori mir') ali kot medponske ((st)csl. *вино* 'vino, trta, grozdje' + *градъ* 'zid, obzidje, vrt, mesto' → *вин-о-градъ* 'vrt za trto'; *миръ* 'mir' + *творьць* 'ustvarjalec' → *мир-о-творьць* 'tvorec miru').

3.2 Izsamostalniški pridevniki

Besedotvorna vzorca pridevniških izsamostalniških zloženek s tipičnimi priponami sta:

1) **pridevniška beseda** + samostalnik: *-ъ/*'-ъ ((st)csl. **крив-о-нос-ъ** 'krivonos', **седм-о-хълм-ъ** 'ki ima sedem gričev'), *-ьнъ ((st)csl. **велик-о-доуш-ьнъ** 'velikodusen', **дѣв-о-нож-ьнъ** 'dvonožen');

2) **samostalnik** + samostalnik: *-ъ/*'-ъ ((st)csl. **пѣс-о-глав-ъ** 'psoglav') *-ьнъ ((st)csl. **слѣньц-е-образ-ьнъ** 'ki ima izgled, obliko sonca').

Pridevniške izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so prvotne ((st)csl. **крив-о-нос-ъ**, **седм-о-хълм-ъ**; **пѣс-о-глав-ъ**), medtem ko so zloženke z značilno pridevniško pripono drugotne. Prvotne zloženke s pripono, enakozvočno končnici, se lahko posamostalijo ((st)csl. **чрьн-о-риз-ъ** 'menih', tj. 'kdor ima črno obleko' sub. ← *'ki ima črno obleko' adj.; (st)csl. **чрьн-о-глав-ъ** 'Črnoglav', tj. 'kdor ima črno glavo' sub. ← *'ki ima črno glavo' adj.; (st)csl. **тр-ъ-зѣб-ъ** 'trizob', tj. 'kar ima tri zobe' sub. ← *'ki ima tri zobe' adj.; (st)csl. **коз-о-рог-ъ** 'kozorog', tj. 'kar ima roge koze' sub. ← *'ki ima roge koze' adj.;²¹ (st)csl. **вѣлк-о-длак-ъ** 'volkodlak', tj. 'kar ima dlako volka' sub. ← *'ki ima dlako volka' adj.). Drugotne zloženke so nastale z izpeljavo prvotnih zloženek, in sicer: a) prvotne (medponske) samostalniške izsamostalniške zloženke so bile izpeljane s pridevniškimi priponskimi obrazili ((st)csl. **прав-о-вѣра** → **прав-о-вѣр-ьнъ** 'pravoveren', po tem modelu je tip (st)csl. **велик-о-доуш-ьнъ**; (st)csl. **вин-о-градъ** → **вин-о-град-ьнъ** 'vinogradski', po tem modelu je tip (st)csl. **слѣньц-е-образ-ьнъ**); b) prvotne pridevniške izsamostalniške zloženke s končnici enakozvočno pripono so bile izpeljane s strukturalnim pridevniškimi priponskimi obrazili, na kar bi kazale sopomenske zloženke s končnici enakozvočno pripono in zloženke s končnici neenakozvočno pripono ((st)csl. **седм-о-хълм-ъ** adj. → **седм-о-хълм-ьнъ** adj., po tem modelu je tip (st)csl. **дѣв-о-нож-ьнъ**; (st)csl. **чрьн-о-влас-ъ** adj. 'črnolas' → **чрьн-о-влас-атъ** adj. 'črnolas').

3.3 Izsamostalniški glagoli

Besedotvorni vzorec glagolskih izsamostalniških zloženek je **pridevnik** + samostalnik → neprehodni glagol ((st)csl. **благ-о-вѣст-и-ти** 'oznaniti (dobro novico)').

Glagolske izsamostalniške zloženke in njihovo besedotvorno razmerje do samostalniških izsamostalniških izpeljank ((st)csl. **благ-о-вѣст-ити** 'oznaniti (dobro novico)' : **благ-о-вѣсть** 'dobra novica, evangelij') je možno interpretirati vsaj na dva načina: a) glagolske tvorjenke so izpeljane iz samostalniških ((st)csl. **благовѣст-ъ** → **благовѣст-и-ти**); b) glagolske in samostalniške tvorjenke so tvorjene vzporedno ((st)csl. **благъ** 'dober, blag' + **вѣсть** 'novica' → **благ-о-вѣст-и-ти**, **благ-о-вѣсть**).

²¹ Na to, da sta bila (st)csl. **чрьноризъ** sub. 'menih', **козорогъ** sub. 'kozorog' prvotno pridevnika, posredno kažeta izpridevniški samostalniški izpeljanki (st)csl. **чрьнориз-ьць** 'menih', **козорож-ьць** 'kozorog', ki sta s pomočjo priponskega obrazila (st)csl. **-ьць** izpeljana iz pridevnika in imata besedotvorni pomen nosilec/nosilnik lastnosti.

4 Sklep

Analoški procesi nastajanja drugotnih vzorcev zlaganja v pozni praslovanščini, kareh izhodišče je bila vzporedna besedotvorna motiviranost izpeljanke iz prvotne zloženke (**bratroľubъ*) tako preko prvotne zloženke (**bratroľubъ* → **bratroľubъ*) kot preko besedotvornih predhodnikov prvotne zloženke (**bratrъ* + **ľubiti* → **bratr-o-ľubъ*), so potekali predvsem znotraj izglagolskih in izsamostalniških zloženek.

Izglagolske zloženke so prvotno samostalniške z neproduktivnimi priponami z besedotvornima pomenoma dejanje (**sěn-o-vozъ* 'da se vozi seno') in vršilec/vršilnik dejanja (**vod-o-nosъ* 'kdor/kar nosi vodo') ter pridevniške z neproduktivnimi priponami z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja (**bratr-o-ľubъ* 'ki ljubi brata'). Iz samostalniških zloženek so bili izpeljani pridevniki (**sěnovozъ* 'ki se nanaša na vožnjo sena', **vodonosъ* 'ki se nanaša na nosilca vode'). Iz pridevniških zloženek so bili izpeljani samostalniki z besedotvornima pomenoma lastnost (**bratroľubъ* 'da je bratoljubo') in nosilec/nosilnik lastnosti (**bratroľubъ* 'kdor je bratoljub'), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpreterirane kot zloženke z besedotvornima pomenoma dejanje (**bratr-o-ľubъ* 'da se ljubi brata') in vršilec/vršilnik dejanja (**bratr-o-ľubъ* 'kdor ljubi brata'). Zaradi premajhne besedotvorne oblikovne označenosti so bile nekatere prvotne zloženke izpeljane s strukturnimi priponskimi obrazili: pridevniške (**bratroľubъ*), samostalniške z besedotvornima pomenoma dejanje (**sěnovozъ*) in vršilec/vršilnik dejanja (**vodonosъ*), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpreterirane kot zloženke (**bratr-o-ľubъ*, **sěn-o-vozъ*, **vod-o-nosъ*). Tako je nastal model zlaganja drugotnih vzporednih samostalniških zloženek z besedotvornima pomenoma dejanje (**plod-o-nosъ* 'da se nosi plodove') in vršilec/vršilnik dejanja (**plod-o-nosъ* 'kdor/kar nosi plodove') ter pridevniških zloženek (**plod-o-nosъ* 'ki nosi plodove'). Iz drugotnih pridevniških zloženek so bile nadalje tvorjene samostalniške izpeljanke z besedotvornim pomenom nosilec/nosilnik lastnosti (**plodonosъ* 'kdor/kar je plodonos/e/n/o'), ki so bile lahko reinterpreterirane kot zloženke z besedotvornim pomenom vršilec/vršilnik dejanja (**plod-o-nosъ* 'kdor/kar nosi plodove'). Iz glagolskih zloženek ali neposredno iz samostalnika in glagola so tvorjeni samostalniki s pomenoma dejanje na **-n/tъ* (**plod-o-noše-nъ*).

Izsamostalniške zloženke so prvotno (medponske) samostalniške (**prav-o-věra* 'prava vera', **vin-o-gordъ* 'vrt za trto') in (medponsko-priponske) pridevniške (**zolt-o-ustъ* 'ki ima zlata usta', **pъs-o-golvъ* 'ki ima glavo psa'). Iz samostalniških zloženek so bili izpeljani pridevniki (**pravověrъ* 'ki se nanaša na pravo vero'). Iz pridevniških zloženek so bili izpeljani samostalniki z besedotvornima pomenoma lastnost (**zoltoustъ* 'da je zlatousto') in nosilec/nosilnik lastnosti (**zoltoustъ* 'kdor je zlatoust'), pri čemer so bile izpeljanke lahko reinterpreterirane kot zloženke (**zolt-o-ustъ* 'da se ima zlata usta', **zolt-o-ustъ* 'kdor ima zlata usta'). Pridevniške zloženke so se lahko tudi posamostalile (**zolt-o-ustъ* 'kdor ima zlata usta'). Zaradi premajhne besedotvorne oblikovne označenosti so bile nekatere prvotne zloženke izpeljane s strukturalnimi priponskimi obrazili (**zoltoustъ*). Tako je nastal model zlaganja drugotnih vzporednih pridevniških (**mil-o-sъrdъ* 'ki ima milo srce') ter samostalniških zloženek z besedotvornima pomenoma lastnost (**mil-o-sъrdъ* 'da se ima milo srce') in nosilec/nosilnik lastnosti (**mil-o-sъrdъ* 'kdor ima milo srce').

I	II	III	IV
prvotne zloženke	nestrukturne izpeljanke iz prvotnih zloženek	strukturne izpeljanke iz prvotnih zloženek	drugotne (analoške) zloženke
izglagolske	*sěn-o-voz-ъ sub. <i>nomen actionis</i>	*sěn-o-voz-ьнѣ	*plod-o-nos-ьнѣ
	*bratr-o-ľub-ъ adj. <i>nomen agentis</i>	*bratr-o-ľub-ьje <i>nomen abstractum</i> → <i>nomen actionis</i>	*plod-o-nos-ьje <i>nomen actionis</i>
	*bratr-o-ľub-ьсь <i>nomen attributivum</i> → <i>nomen agentis</i>	*bratr-o-ľub-ьнѣ	*plod-o-nos-ьсь *plod-o-nos-ьн-икъ <i>nomen agentis</i>
	*vod-o-nos-ъ sub. <i>nomen agentis</i>	*vod-o-nos-ьнѣ	
izsamostalniške	*prav-o-věra sub.	*prav-o-věr-ьнѣ	*mil-o-sъrd-ьнѣ
	*vin-o-gordъ sub.	*vin-o-gord-ьнѣ	
	*zolt-o-ust-ъ adj.	*zolt-o-ust-ьje/-ьstvo *ръs-o-golv-ьje/-ьstvo <i>nomen abstractum</i>	*mil-o-sъrd-ьje/-ьstvo <i>nomen abstractum</i>
	*ръs-o-golv-ъ adj.	*zolt-o-ust-ьсь *ръs-o-golv-ьсь <i>nomen attributivum</i>	*mil-o-sъrd-ьсь <i>nomen attributivum</i>

Rekonstrukcija faz nastajanja poznopraslovanskih drugotnih vzorcev zlaganja.

VIRI IN LITERATURA

- Anton BAJEC, 1950, 1952, 1952, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika*. Ljubljana: Razred za filološke in literarne vede, SAZU.
- Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- France BEZLAJ, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU.
- Anton BREZNIK, 1944 (1982): Zloženke v slovenščini, RAZU Filozofsko-filološko-historičnega razreda II. Ljubljana. 53–76. Ponatis v *Jezikoslovne razprave*, izbral in uredil Jože Toporišič, Ljubljana, 1982, 315–33.
- Karl BRUGMANN, ²1916 (¹1893): Zusammensetzung (Komposita). *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, II. *Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch*, I. *Allgemeines, Zusammensetzung (Komposita), Nominalstämme*. Strassburg. 49–120.
- Ралѣ Михайловна Цейтлин, 1977: Сложные слова. *Лексика старославянского языка: опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI веков*. Москва: Наука. 186–284.

- Miloš DOKULIL, 1964: Zum wechselseitigen Verhältnis zwischen Wortbildung und Syntax. *Travaux linguistique de Prague 1: L'École de Prague d'aujourd'hui*. Prague: Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences. 215–24.
- George E. DUNKEL, 1999: On the origins of nominal composition in Indo-European. *Compositiones Indogermanicae (in memoriam Jochem Schindler)*. Herausgegeben von H. Eichner und H. Ch. Luschützky. Unter redaktioneller Mitwirkung von V. Sadovski. Prag: Enigma Corporation Prague. 47–68.
- Hermann HIRT, 1928: Die Zusammensetzung. *Indogermanische Grammatik* IV. 15–82.
- Vatroslav JAGIĆ, 1895, 1896: Die slawischen Composita in ihrem sprachwissenschaftlichen Auftreten. *Archiv für slavische Philologie* 20, 21. Berlin: Weidmann. 519–56, 28–43.
- Thomas LINDNER, 2011, 2012: *Indogermanische Grammatik: IV/1 Komposition* 1, 2. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Manfred MAYRHOFER, 1978: *Sanskrit-Grammatik mit sprachvergleichenden Erläuterungen*. Berlin-Nes York: Walter de Gruyter.
- MČ 1986 = *Mluvnice češtiny 1: Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*. Vědecký redaktor Jan Petr. Redaktoři svazku Miloš Dokulil, Karel Horálek, Jiřina Hůrková, Miloslava Knappová. Praha: Academia, 1986.
- Mihael MEIER-BRÜGGER, ³2010 (¹2001, ²2002): Wortbildung durch Komposition. *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin, New York: Walter de Gruyter. 427–30.
- Franz MIKLOSICH, 1862–65: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum*. Wien.
- Franz MIKLOSICH, 1875: Lehre von der bildung der componierten nominalstämme. *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen: II. Stammbildungslehre*. Wien. 347–417.
- MSČ 2010 = *Mluvnice současné češtiny 1*. Václav Cvrček a kolektiv autorů. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.
- Radivoj PERUŠEK, 1890: Zloženke v noveji slovenščini. Posebej natisnjeno iz *Izvestja novomeške gimnazije za leto 1890*. Novo mesto: J. Kranjec. 1–42.
- Jan ROZWADOWSKI, 1904: *Wortbildung und Wortbedeutung*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, ²1999 (¹1994). Москва: Издательство «Русский язык».
- Franciszek SŁAWSKI, 1974, 1976, 1979: Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego: II. Rzeczownik. *Słownik prasłowiański I–III*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk. 58–141, 13–60, 11–19.
- Matej ŠEKLI, 2011: Besedotvorje (pra)slovanščine v sinhroni in diahroni luči na primeru samostalniških izpeljank. *Slovenski slavistični kongres: Slavistika v regijah - Maribor*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 22. Uredila Boža Krakar Vogel. Ljubljana. 217–22.

- Matej ŠEKLI, 2012: Besedotvorni pomeni samostalniških izpeljank v praslovanščini. *Philological Studies* 2011/1. Skopje, Perm, Ljubljana, Zagreb. 115–32.
- Matej ŠEKLI, 2013: Zgodovina obravnave zloženek v slovenščini. *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Uredila Irena Orel. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 236–61.
- Dušan ŠLOSAR, 1999: *Česká kompozita diachronně*. Brno: Masarykova univerzita v Brně.
- Jakob ŠOLAR, 1951: Besedotvorje slovenskega jezika. *Slavistična revija* 4. Ljubljana. 142–47.
- Albert THUMB, ³1959: Das Kompositum. *Handbuch des Sanskrit: II. Teil: Formenlehre*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag. 386–421.
- Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jože TOPORIŠIČ, ⁴2000 (¹1976): Besedotvorje. *Slovenska slovnica*, Maribor: Obzorja. 143–234.
- André VAILLANT, 1974: La composition. *Grammaire comparée des langues slaves: Tome IV – La formation des noms*. Paris: Éditions Klincksieck. 737–79.
- Ada VIDOVIČ-MUHA, ¹1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Ada VIDOVIČ MUHA, ²2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Wenzel VONDRÁK, ²1924 (¹1906): Durch Komposition debildete Stämme. *Vergleichende Slavische Grammatik I: Lautlehre und Stammbildungslehre*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 672–704.
- Wenzel VONDRÁK, ²1928 (¹1908): Syntax. *Vergleichende Slavische Grammatik II: Formenlehre und Syntax*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 220–575.
- Jakob WACKERNAGEL, ²1957 (¹1905): *Altindische Grammatik II, 1. Einleitung zur Wortlehre, Nominalkomposition*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Michael WEISS, 2009: *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. New York: Beech Stave Press.

SUMMARY

The analogical processes that created the models for the creation of secondary compounds in Late Proto-Slavic are grounded in the word-formational duality which obtained in the relationship between a given derivative (**bratroľubъcb*) and its corresponding derivational base, i.e. the primary compound (**bratroľubъ* → **bratroľubъcb*) on the one hand, and between the derivative and the constituents of

the word-formational base on the other (**bratrъ + *ľubiti* → **bratr-o-ľub-ьсѣ*). These analogical processes largely affected deverbative and desubstantival compounds.

Deverbative compounds are primarily action and agent nouns with unproductive suffixes, e.g. **sěn-o-voz-ъ* ‘transporting hay’, **vod-o-nos-ъ* ‘one who carries water, the water-carrying’, as well as adjectival compounds with unproductive suffixes and agentival force such as **bratr-o-ľub-ъ* ‘who loves his brother, brother-loving’. From such substantival compounds adjectives were derived, e.g. **sěnovoz-ьнѣ* ‘who/which is connected to the transportation of hay’, **vodonos-ьнѣ* ‘who/which is connected to the one carrying water’. In turn, substantival abstract nouns such as **bratrōľub-ьje* ‘the loving of (one’s) brother’ and attributive nouns such as **bratrōľub-ьсѣ* ‘the brother-loving one’ were derived from adjectival compounds. Without much difficulty, these derivatives could be interpreted as compound action and agent nouns respectively: **bratr-o-ľub-ьje* ‘loving one’s brother’, **bratr-o-ľub-ьсѣ* ‘one who loves his brother’ as well. Due to the growing opaqueness of certain word-formational markers, some primary compounds tended to be derived by way of structural suffixes, cf. the adjectival **bratrōľub-ьнѣ*, and substantival *nomen actionis* **sěnovoz-ьje* and *nomen agentis* **vodonos-ьсѣ*. These secondary and purely structural derivatives were then liable to being interpreted as original compounds, i.e. **bratr-o-ľub-ьнѣ*, **sěn-o-voz-ьje*, **vod-o-nos-ьсѣ* etc. Such reinterpretations provided the model for the creation of secondary substantival compounds such as the *nomen actionis* **plod-o-nos-ьje* ‘the carrying of fruit’ and *nomen agentis* **plod-o-nos-ьсѣ* ‘one who carries fruit, the fruit-carrying’ as well as adjectival compounds of the kind seen in **plod-o-nos-ьнѣ* ‘who/which is fruit-carrying’. These secondary adjectival compounds provided the basis for the derivation of substantives of the type **plodonos-ьн-икѣ* ‘who/which carries fruit, fruit-carrying’ (*nomen attributivum*). The latter were easily reinterpretable as agent compound nouns, i.e. **plod-o-nos-ьникѣ* ‘one who carries fruit, the fruit-carrying’. Additionally, it was possible to derive action nouns in **-n/t-ьje* such as **plod-o-noše-n-ьje* ‘the carrying of fruit’, either from a verbal compound or else directly from the substantive and its verb.

The group of **desubstantival compounds** is primarily comprised of infixed substantival compounds of the kind observable in **prav-o-věra* ‘good faith’, **vin-o-gordъ* ‘garden for/of vine’, and derived infixed adjectival compounds, e.g. **zolt-o-ust-ъ* ‘whose mouth is golden’, **pъs-o-golv-ъ* ‘whose head is dog-like’. According to the familiar pattern, the substantival compounds provided the derivational bases for the creation of adjectives, cf. **pravověr-ьнѣ* ‘who/which is in relation to good faith’, whereas from the adjectival compounds substantival *nomina abstracta* (**zoltoust-ьje* ‘being golden-mouthed’) and *nomina attributiva* (**zoltoust-ьсѣ* ‘who is golden-mouthed’) were derived. These derivatives were interpretable as compounds, i.e. **zolt-o-ust-ьje* ‘having golden mouth’, **zolt-o-ust-ьсѣ* ‘one whose mouth is golden’. Additionally, through substantivization of primary adjectival compounds nouns such as **zolt-o-ust-ъ* ‘one whose mouth is golden’ were created. Again, due to weak word-formational markedness some primary compounds were further derived by use of structural suffixes, e.g. **zoltoust-ьнѣ*. This in turn provided the model for the creation of secondary adjectival (**mil-o-sъrd-ьнѣ* ‘who has good heart’) as well as substantival compounds such as **mil-o-sъrd-ьje* ‘being good-hearted’ and **mil-o-sъrd-ьсѣ* ‘who has a good heart with abstract and attributive meanings respectively.

ANTONIMIJA ENAKO MOTIVIRANIH PAREMIOLOŠKIH ENOT (PRIMERI IZ SLOVENŠČINE IN SLOVAŠČINE)

Zanima nas, kako se jezikovna sredstva za izražanje nasprotnega pomena uveljavljajo v frazeologiji, ko gre za dvojice enako motiviranih stavčnih frazemov. Pozornost posvečamo vprašanju nasprotnega pomena v paremiologiji ter vprašanju obstoja paremioloških antonimičnih gnezd. Na primerih iz slovenščine in slovaščine si želimo ogledati, kdaj (in ali sploh) lahko govorimo o antonimičnih gnezdih in v čem je specifika enako motiviranih pregovorov z nasprotnim pomenom. V članku se opiramo na demografsko raziskavo poznavanja slovenskih pregovorov v okviru doktorskega študija in na podatke iz jezikovnega korpusa Gigafida.

Ključne besede: paremiologija, antonimija, antonimično gnezdo, antipregovori, wellerizmi

The article examines the ways in which linguistic means used for expressing the opposite meaning are realized in phraseology, i.e., in pairs of phraseological units with identical motivation. It focuses on the questions of opposite meaning in paremiology and of the existence of paremiological antonymous nests. Based on examples from Slovak and Slovene, it attempts to determine when (if at all) it is possible to speak of antonymous nests and what the specifics of the antonymous paremiological units with identical motivation are. The article is based on the results of a demographic study of the knowledge of Slovene proverbs as part of doctoral research and on the data from the language corpus Gigafida.

Key words: paremiology, antonymy, antonymical nest, anti-proverbs, wellerisms

1 Tipi antonimije oziroma protipomenskosti

Pred problematiko antonimije v frazeologiji si oglejmo dva sorodna pogleda na ta tip semantičnega odnosa v slovenskem in slovaškem jezikoslovju. Ada VIDOVIČ MUHA, ki se je v slovenskem jezikoslovju največ posvečala antonimiji, poudarja, da nasprotje, ki ga izražajo antonimi oz. protipomenke, temelji na skupnem pojmovnem polju njihovih denotatov (2000: 169–174). Vidovič Muha za glavno merilo protipomenskosti določi vplivanje protipomenk na aktantske vloge v stavčni povedi. Antonime deli na zamenjavne ali konverzivne, dopolnjevalne ali komplementarne, skrajnostne ali polarne in usmerjene ali vektorske. Poleg tega med dopolnjevalnimi protipomenkami loči še podskupino razmerne svojilnosti ter med skrajnostnimi protipomenkami še podskupino stopnjevitostnih (gradualnih) protipomenk. Po mnenju slovaškega jezikoslovca Juraja DOLNIKA (2007: 99) je razvoj človeškega mišljenja potekal od kontrarnih, skrajnih polov v večdelnem razredu k uzaveščanju komplementarnega, ki je z binarno členitvijo pojma po njegovi oceni prava osnova antonimije. Tako Vidovič Muha kot Dolník razlagata, da je komplementarnost odnos

pojmov, med katerima ni prehodnih stopenj (npr. *mrtev: živ*). Odnos med pojmom, med katerima ni skrajnih polov (npr. *velik in majhen* v odnosu do norme – povprečne dolžine), Vidovič Muha imenuje polarnost, Dolník pa gradualnost.¹ Tema dvema tipoma se bomo v našem članku najbolj posvetili. Tako kot Vidovič Muha tudi Dolník razlaga, da gre pri vektorskih antonimih za izražanje odnosa med nasprotno usmerjenim delovanjem. Sredstvi, ki eksplicitno izražata nasprotni pomen, sta zanikanje in tudi sprememba iz nikalne v trdilno obliko. DOLNÍK (2007: 97) pri obravnavanju protipomenskih leksemov ločuje formalno-semantične in semantične antonime. Čisto semantične so dvojice z implicitno izraženo negacijo (npr. *mlad: star*), formalno-semantične pa te z eksplicitno izraženo negacijo (npr. s predpono *ne-*). Antonimična sestavina v paremiološki enoti (v nadaljevanju PE) ne pomeni nujno nasprotnega pomena PE kot celote v odnosu do druge (v našem primeru enako motivirane) PE. Pripomnimo, da zgradba nekaterih PE sploh ne omogoča zanikanja (ali pa trdilne oblike), ki bi vzpostavilo nasprotni pomen, npr. v *Nikdar ni tako dobro, da ne bi moglo biti bolje* (BOJC 1987: 347).

1.2 Izhodišča za obravnavanje antonimičnih odnosov v frazeologiji

Pri vprašanju enako motiviranih frazeoloških enot (v nadaljevanju FE) z nasprotnim pomenom si pomagamo z delitvijo Kunina iz leta 1986, ki jo navaja *Slovar ruske frazeološke terminologije* (1993: 2–3). Kunin ločuje pojme antonimičnega gnezda, vrste in skupine. Navaja primere glagolskih FE. Antonimična skupina (rus: *gruppa*) je zveza antonimičnih FE brez antonimičnih in tudi brez skupnih sestavin (*na vrat na nos: s polžjim tempom*). Antonimična vrsta (rus: *rjad'*) je zveza antonimov z antonimičnimi, a brez skupnih sestavin (*trezen kot riba: pijan kot čep*). Antonimična vrsta in antonimična skupina sta, če uporabimo Dolníkova merila, zvezi čisto semantičnih antonimov. Najbolj nas zanima tretji tip zveze med antonimi – antonimično frazeološko gnezdo (rus: *gneздо*). FE v njem vsebujejo tako antonimične kot tudi skupne sestavine, npr. *biti dobro/slabo podkovan v čem*. Pri antonimičnem gnezdu gre zato lahko tako za semantične kakor tudi za formalno-semantične antonime. Ker nas zanimajo enako motivirane enote slovenske in slovaške paremiologije, se sprašujemo, ali lahko govorimo o antonimičnih gnezdih tudi na tej strukturni ravni frazeologije. Tako semantičnih kakor formalnosemantičnih antonimičnih sestavin je na stopnji PE kot stavčne enote še več kot na stopnji nestavčnega frazema in s tem tudi več možnosti za njihovo medsebojno vplivanje. Pri preučevanju semantičnih odnosov v frazeologiji je potrebno upoštevati več specifik. Poleg védenja, da pomen FE ni enak vsoti pomenov njenih sestavin, upoštevamo posebno mesto paremiologije v frazeologiji, saj so pregovori in druge PE bolj kompleksni. Kot poudarja MIEDER (2004: 132), jih bistveno zaznamujejo polifunkcionalnost, heterosituativnost in polisemantičnost. ČERMÁK (2007: 1253) dodaja, da je pomen PE večplasten; po svoji naravi je primerljiv s pomenom leksema, hkrati pa tudi s pomenom tekstema, ki pa ga, kot ugotavlja, jezikoslovje redko sistematično opisuje.

¹ Poleg tega Dolník opozarja na navidezno antonimijo kontradiktornih izrazov, npr. izraza *nekadilec*.

2 Merila in sheme za razvrščanje dvojic

Pri dvojicah enako motiviranih PE z antonimičnimi sestavinami je za nas bistveno vprašanje, ali pomenski premik prinaša komplementarnost ali morda polarnost (kontrarnost) in ne kontradiktornosti ali celo sinonimičnosti izrazov. Pričakujemo lahko tudi, da se z antonimično sestavino v PE pojavlja še kak drug pomenski odtenek (npr. ironični), morda celo v tolikšni meri, da o antonimiji govorimo le pogojno. Naslednje merilo, ki ga bomo upoštevali pri obravnavanju antonimičnih premikov v paremiologiji, je ustaljenost, saj se PE v rabi pogosto prenavljajo. Do določene mere nam podatke o ustaljenosti dajo jezikovni korpusi. V primerjavi s številčnostjo prenovitev, sta ustaljevanje in nastanek nove PE redki, lahko pa ju pospešijo popularizatorji. Že registrirane dvojice PE bomo poiskali v slovarjih in zbirkah. Podatke o pogostnosti bomo predstavili iz korpusa Gigafida, o poznanosti pa iz spletnega vprašalnika o poznavanju PE med govorce slovenščine. Vprašalnik je nastal v okviru raziskave za doktorsko disertacijo z naslovom *Primerjava paremiologije v slovenskem in slovaškem jeziku na osnovi paremiološkega optimuma*, ki nastaja pod mentorstvom Jozefa Pallaya in somentorstvom Petra Ćurča.² Pri ocenjevanju 918 PE iz SSKJ-ja in *Frazeološkega slovarja v petih jezikih* so anketiranci izbirali med: 1. poznam in uporabljam, 2. poznam, a ne uporabljam, 3. ne poznam, a razumem, 4. ne poznam in ne razumem in 5. poznam varianto (možnost vpisa).³ Empirični podatki iz raziskave kažejo, da ljudje med variantami pogosto navajajo sinonime, pa tudi PE, ki niso niti istopomenske, z navedeno PE pa jih veže le enaka sestavina. Pogosto so med njimi PE z nasprotnim pomenom. GRZYBEK in CHLOSTA (1995: 106) v »Some Essentials on the Popularity of (American) Proverbs« prištevata ta tip odgovorov z negacijo v testu z delno predstavljenim besedilom k tretji stopnji, ki pomeni modifikacije, pri katerih anketiranci po njuni oceni ne uveljavljajo znanja t.i. ničte (slovarske) variante. Pomembno je še, ali se antonimična sredstva pojavljajo znotraj ali izven PE. Poleg prvih treh meril, bomo upoštevali še dodatno merilo ne/namernosti spremembe, ki ga vpeljujemo zaradi pogoste nejasnosti motivacije PE:

Mesto spremembe:	A) znotraj ali B) v dopolnilu
Pomenski premik:	a) nasprotni ali b) spremenjen, a ne nasprotni pomen
Ustaljenost:	0 neustaljenost ali 1 ustaljenost
Namernost:	x) namerna ali y) nenamerna sprememba

Domnevamo, da prototip antonimične PE ustreza shemi 1Aax ali pa 1Bax. Za širšo predstavbo si bomo ogledali še primere iz drugih shem od Bb0x dalje.

² Namen demografske raziskave s spletnim vprašalnikom (<http://vprasalnik.tisina.net/>) je določiti najbolj poznane slovenske PE ter na njihovi osnovi ustvariti slovenski paremiološki optimum za primerjavo s slovaškim (po metodologiji Ćurča). Jedro doktorskega dela bosta predstavljali njuna medsebojna primerjava in raziskava medjezikovnih paremioloških ustreznice s konstrukcijskega ter semantičnega vidika.

³ V času pridobivanja podatkov za ta prispevek je vprašalnik v celoti izpolnilo 277 oseb, do maja 2013 pa že 360.

2.1 Shema Bb0x

Neustaljena dopolnila z antonimičnimi sestavinami, ki ne ustvarjajo nasprotnega pomena, prinašajo različne prenovitve PE. Nekatere izmed njih preoblikujejo PE v t.i. *antipregovore* in *wellerizme*. Oba žanra se pogosto pojavljata v neustaljeni obliki, ni pa nujno, da prinašata v odnosu do izvirne PE nasprotni pomen. V prispevku zato dajemo prednost zgoraj opisanim merilom pred žanrskimi. Wellerizmi so, kot navaja GRZYBEK (1994: 286), poimenovani po figuri Samuela Wellerja iz dela *Pickwickovci* (1837) Charlesa Dickensa, gre pa za žanr, ki je prisoten že dlje časa. Nahajajo se na meji PE in anekdot, saj je zanje značilna trodelnost. Izhodiščni PE (dictum) sledita dopolnili o njenem govorcu in govorni situaciji (factum), ki do nje vzpostavljata ironičen odnos. GRZYBEK (1994: 287) pravi, da se s tem vzpostavlja pomenski, pragmatični ali pa stilistično-sintaktični kontrast. Menimo, da ne gre niti za komplementarnost ali kontrarnost, temveč za kontradiktornost, ki po Dolníkovih merilih ne more biti osnova antonimije. V slovenščini so wellerizmi redki. GRZYBEK (1994: 290) navaja, da so v slovanskih jezikih redki in ocenjuje, da s tem ne gre za univerzalen žanr. Pogosti so v nemškem in skandinavskem govornem okolju. V Gigafidi smo med 220 zadetki na iskalni niz rekla+?+?+ki+je našli le eno PE, ki bi lahko bila primer neustaljenega wellerizma, čeprav izhodišča ne predstavlja pregovor: »Samo ne danes, kdaj drugič, je rekla Mica, ki je potem do smrti ostala devica!« (24ur.com 2010). Z iskalnim nizom rekla+?+?+ki+je smo med 507 konkordancami našli dva. Menimo, da je prvi neustaljen: »Delo osvobaja, je rekel arestant, ki je prepilil rešetke in pobegnil.« (Dnevnik 1999) Drugega bomo omenili v nadaljevanju.

2.2 Shema Bb1x

Med ustaljenimi spremembami v dopolnilu PE, ki ne ustvarjajo nasprotnega pomena, si oglejmo primere iz dveh žanrov.

2.2.1 Neantonimični ustaljeni wellerizmi

Drug wellerizem, ki smo ga našli v Gigafidi, se glasi: »Naglica ni nikoli dobra, je rekel polž, ki je sedem let plezal na plot, potem pa padel z njega.« (Dnevnik 1996). Drugačni varianti sta še *Naglost ni prida, je rekel polž, ki je sedem let lezel na bučo in mu je pod vrhom spodrsnilo* (MATIČETOV 1956: 115) in *Naglost ni dobra, je rekel polž, ki je za svojo bolno ženo sedem let nosil vino čez prelaz, a padel na tla* (ŠAŠELJ 1932: 32). Po dveh primerih težko sodimo o razširjenosti te PE, domnevamo pa, da je ustaljena. Eden redkih ustaljenih wellerizmov v slovenščini je *Bomo videli, je rekel slepec* (BOJC 1987: 207). V tej obliki ga je zapisal tudi MATIČETOV (1956: 115). Slovaška *Frazeologická terminológia* (Mlacek, Đurčo 1995) navaja *Uvidíme, povedal slepý hluchému a pobrali sa na farebný film*. Oglejmo si primer, ki smo ga vključili v raziskavo: *Vsak po svoje je rekel tisti, ki je kravo s svedrom drl* (PAVLICA 1960: 536). Pozna ga le 32,2% anketirancev (skupni delež odgovorov 1., 2. in 5.). Pet izmed

njih je navedlo varianto s sestavino *Bohinjec*. Zanimivo je, da z enakim ustaljenim dopolnilom najdemo še drugo PE: *Kdor zna, ta zna, je rekel tisti, ki je s svedrom kravo drl* (ŠAŠELJ 1940: 141). V raziskavi so anketiranci navedli še par wellerizmov. V prihodnosti bo treba ugotoviti, ali spadajo v shemo Bb1x ali Bb0x: *Beseda ni konj, je rekla kobila, Znajt se je treba, je rekel tisti, ki je z glisto čičme vezal in Kar je bolj, je bolj, je rekel tisti, ki je z oljem špeh zabelil*.

2.2.2 Neantonimični ustaljeni antipregovori z dopolnilom

MIEDER (2004: 28) definira *antipregovore* kot parodičen poseg v zgradbo izraza, ki razkrije humorno ali satirično igro s pomenom PE. LITOVKINA (2006: 557) navaja, da je termin uvedel Mieder leta 1982 z zbirko takih PE v nemščini. Zgledu so sledili avtorji zbirk v drugih jezikih s prevodom termina iz *Antispruchwort* (nem.) v *anti-proverb* (angl.), *antiposlovica* (rus.) itd. Zato in zaradi meril, ki jih vprid izrazu *antipríslovie* v slovaščini našteva MLACEK (2009: 140), se zdi primerno v slovenščini uporabljati izraz *antipregovor*. Nastajanje antipregovorov po Miederju potrjuje, da ljudje PE ne dojemamo in uporabljamo le resno. Kljub neustaljenosti večine antipregovorov, nas zanimajo predvsem ustaljeni. LITOVKINA (2006: 557) poudarja, da le nekateri antipregovori negirajo pomen izvornih PE, večina pa ga le izkrivlja z vezavo na kontekst, v katerega izvorna PE ne sodi. Prinašajo družbene komentarje ali pa besedno igro, katere funkcija je zgolj zabava (LITOVKINA 2006: 557). Funkcija takih PE je po VALDAJEVI (2003: 390) enaka funkciji pregovorov, zgrajeni pa so s pomočjo enakega nabora sredstev. Valdajeva poudarja njihovo večjo prilagojenost sodobnemu načinu mišljenja. Po Eriki GOSSLER (2005: 9) gre za stilistično motivirane spremembe. Primer ustaljenega antipregovora z dopolnilom, ki ne vzpostavlja nasprotnega pomena, je *Vsaka stvar ima konec, samo kranjska klobasa ima dva* (BOJC 1987: 65). V odnosu do izvorne PE se vzpostavlja kontradiktornost. Slovaška ustreznica je leksikalna varianta *Všetko má svoj koniec a klobasa dva*.

2.3 Shema Ba0x

Neustaljeno dopolnilo z antonimično sestavino, ki ustvarja nasprotni pomen, ima npr. pregovor s komentarjem, da le-ta ne drži. Iz sobesedila razberemo, ali negacija izjave cilja na njeno neveljavnost le v določeni referenčni situaciji ali nasploh. Med seboj se take spremembe razlikujejo v primernosti za popularizacijo in ustaljevanje. Večje možnosti za ustaljevanje kot prej opisani komentarji imajo humorne prenovitve, ki jih pogosto prištejemo k aforizmom, pogosto pa ustrezajo žanrskim merilom antipregovorov, ki se jim posvečamo v naslednji točki. Župančičev citat, ki ga SSKJ navaja pod geslom *oslovstvo*, bi lahko šteli med krilatice, manjkajo pa nam podatki o poznavanju med govorniki: *Osel gre le enkrat na led. Baš to je oslovstvo*. Glede na odsotnost v Gigafidi je med manj ustaljenimi, kar se ujema z naravo mnogih krilatic, ki so znane le ožjemu krogu ljudi, npr. poznavalcem književnosti.

2.4 Shema Ba1x

Ustaljene spremembe v dopolnilu PE, ki ustvarjajo nasprotni pomen, najdemo tudi med antipregovori. Danes ustaljena PE *Gora ni nora, (a) ta (tisti) je nor, ki gre gor* (Bojc 1987: 263) očitno izvira iz PE *Gora je nora* (Bojc 1987: 263), s katero je komplementarna, ker oznako norosti prenaša na drug objekt, vmesne stopnje ni. Oblikovne ustreznice v slovaščini nismo našli, prav tako ne sinonima. Med anketiranci jih ta pregovor pozna 90,2 %, tako med variantami kot med zaključnimi odgovori pa ni izvirne oblike navedel nihče.

2.5 Shema Ab0x

Med namernimi neustaljenimi spremembami z antonimičnimi sestavinami znotraj PE, ki ne ustvarjajo nasprotnega pomena, si bomo ogledali dva tipa.

2.5.1 Dvojno zanikanje, ki vzpostavlja sinonimijo

Neustaljene prenovitve z antonimičnimi sestavinami znotraj PE, ki ne ustvarjajo nasprotnega pomena, so zelo pogoste. Med njimi najdemo tudi antipregovore. Oglejmo si prenovitev iz korpusa *Čednost ni najlepša ženska čednost* (*Štajerski tednik* 1997). Zaradi besedne igre z večpomenskostjo besede *čednost*, bi jo lahko označili za aforizem. Zgrajena je po vzorcu *X ni lepa čednost*, ki je z zanikanjem nastal iz *X je lepa čednost*. Korpus kaže, da gre včasih v tem precej razširjenem pa tudi leksikalno zelo odprtem vzorcu za dvojno zanikanje, ki omogoča (neustaljeno) sinonimično dvojico PE *Hvaležnost je lepa čednost* in *Nehvaležnost ni lepa čednost* ter množico leksikalnih variant.

2.5.2 Antonimična sestavina, ki vzpostavlja sinonimijo

V nekaterih PE tudi ena sama antonimična sestavina ne vzpostavlja antonimije temveč sinonimijo. Ustaljevanje FE lahko pospešijo ali vsaj delno vzpodbudijo popularizacijska sredstva (reklame, popularne pesmi, filmi, itd.) kot v primeru pesmi *Lay, lady, lay* Boba Dylana, ki ga opisujeta Grzybek in Chlosta (1995: 76–77).⁴ Pesem Nece Falk *Vsak je svoje nesreče kovač* z besedilom Dušana Velkavrha je kot vsaka popularna pesem lahko močan popularizator, trdimo pa, da v tem primeru ne gre za prenovitev, ki bi se ustalila. Gre še za shemo 0Abx. Med odgovori na končna vprašanja se pojavi s sestavino *sreča* desetkrat, z *nesreča* pa le dvakrat. V jedru vprašalnika ni nihče navedel te oblike. Odgovori na *Vsak je svoje sreče kovač* so bili:

⁴ Grzybek in Chlosta, ki sta z obširno anketo po ZDA in Kanadi raziskala poznavanje pregovorov in rekov, trdita, da je zelo verjetno, da je prav z besedilom pesmi Dylan vplival na pregovor *You cannot have your cake and eat it*. Daljšo varianto *You cannot have your cake and eat it too* je dopisalo kar 72 % njunih anketirancev po ZDA in Kanadi.

1. poznam in uporabljam:	202 72.9 %
2. poznam, a ne uporabljam:	70 25.3 %
3. ne poznam, a razumem:	3 1.1 %
4. ne poznam in ne razumem:	1 0.4 %
5. poznam varianto:	1 0.4 %

Gigafida za iskalni pogoj nesreče+kovač prikaže 7 konkordanc, vse PE, npr: »Kdor namerava trajno ostati odvisen od lastnega dela, je mazohist: vsak je svoje nesreče kovač.« (Delo 2001). Pomen te oblike je skladen s pomenom ničte variante; če je človek odgovoren za ugoden potek dogajanja, je prav tako odgovoren tudi za neugoden potek.

2.6 ShemaAb0y

Nenamerna neustaljena sprememba z antonimičnimi sestavinami znotraj PE, ki ne ustvarja nasprotnega pomena, je skladišna zamenjava zaradi paronimije kot posledica nejasne motivacije PE. Primerov paronimije v paremiologiji ni veliko. O njej ĐURČO (1990: 148–49) pravi, da na eni strani meji na homonimijo, na drugi pa na sinonimijo. V naslednjem primeru gre s skladišnega vidika za nasprotni izjavi, z disjunkcijo pomenov pa se ta tip paronimije bliža homonimiji. V sodobni klasifikaciji frazeoloških ustreznice (Đurčo 2012, v tisku) določa pomensko disjunkcijo ob oblikovni privativni opoziciji za pravo paronimijo (v odnosu do kvaziparonimije). Oglejmo si prvo PE *Naj ne ve levica, kaj dela desnica* (SSKJ: bibl. ne hvali se z dobrimi deli) in jo za kasnejši prikaz razmerja do slovaških PE označimo s SI₁. Njeno poznavanje je, kot kaže raziskava, sledeče:

1. poznam in uporabljam:	80 28.9 %
2. poznam, a ne uporabljam:	122 44 %
3. ne poznam, a razumem:	55 19.9 %
4. ne poznam in ne razumem:	14 5.1 %
5. poznam varianto:	6 2.2 %

Pet izmed šestih navedenih PE ima obliko *Levica ne ve, kaj dela desnica*, ki se od ničte variante torej razlikuje le po velelnem naklonu. Možno je, da je imel anketiranec v mislih drugo PE (označimo jo z SI₂) in sicer *Desnica ne ve, kaj dela levica* (SSKJ: iron. delo je neenotno, neskladno). Nanjo so anketiranci odgovarjali tako:

1. poznam in uporabljam:	105 37.9 %
2. poznam, a ne uporabljam:	111 40.1 %
3. ne poznam, a razumem:	44 15.9 %
4. ne poznam in ne razumem:	15 5.4 %
5. poznam varianto:	2 0.7 %

Obe PE, navedeni kot varianti, sta v bistvu PE bibličnega izvora, o čemer priča velelnik: *Naj ne ve desnica in Desnica naj ne ve, kaj dela levica*. Z oblikovnega

vidika gre za skladiščno napako. Tudi po odgovorih na prvo PE sklepamo, da del govorcev pozna le eno ali drugo PE. Zaradi enakih polnomenovskih sestavin smo v korpusu obe našli z iskalnim nizom *levica+dela+desnica*. Enota bibličnega izvora se pojavi med 12 konkordancami sedemkrat in vedno v standardni obliki. Pri drugi PE, ki pomeni neskladno delo, imajo kar tri od štirih obraten vrstni red. Navedimo odlomek, v katerem se pisec sprašuje o protislovnosti stališč v uredniški politiki časopisa: »Ali levica ve, kaj dela desnica?« (Delo 2000). Podobno zamenjavo smo našli tudi v raziskavi Marije Makarovič: *Naj ne ve desnica, kaj dela levica*. (MAKAROVIČ 1975: 187). Pri naslednji rabi biblične oblike ne gre za dobrodelnost, temveč za neskladje: »Pianist, ki sem ga poslušal, bi bil odličen politik, saj je igral po načelu Naj ne ve levica, kaj dela desnica.« (Dnevnik 2000). V slovaščini je med tema PE bistvena leksikalna razlika v leksemu s pomenom *roka*: *Nech nevie tvoja lavica, čo robí pravica* (SK₁) in *Nevie pravá ruka, čo robí ľavá* (SK₂). Možnost zamenjave med njima v slovaščini je manjša, medjezikovno pa gre za naslednje odnose: SI₁: SK₁ (leksikalno-transpozicijska variabilnost z zaimkom *tvoja*, z variantami brez te razlike pa možnost idionimije), SI₂: SK₂ (leksikalno-transpozicijska variabilnost z razmerjem *desnica: prava ruka* ter *levica: ľavá ruka*), SI₁: SK₂ (idiosinkrazija) in SI₂: SK₁ (paronimija). Poudarimo, da gre za sistemske odnose, v konkretni rabi pa lahko nastopijo še dodatni semantični premiki zaradi nejasne motivacije enot.

2.7 Shema Ab1x

Pri namernih ustaljenih spremembah z antonimičnimi sestavinami znotraj PE, ki ne ustvarjajo nasprotnega pomena, temveč sinonimične PE, si bomo poleg dveh tipov, znanih že od prej, ogledali še primer s tavitološko zgradbo. Poleg tega sem uvrščamo še nekatere antipregovore.

2.7.1 Dvojno zanikanje, ki vzpostavlja sinonimijo

V naslednjem primeru gre za komplementarno dvojico odsotnosti in prisotnosti tveganja, ki se odražata v odsotnosti in prisotnosti dobička: *Kdor rizikira, profitira* in *Kdor ne rizikira, ne profitira*. Komplementarni dvojici med njima vzpostavljata sinonimijo. V raziskavi je PE brez zanikanja (SSKJ) kot poznano označilo 96,3 % anketirancev. Vseh deset PE, navedenih kot variante, je z zanikanjem. Med odgovori na končna vprašanja se pojavi dvakrat v trdilni obliki. Korpus priča o ustaljenosti obeh PE. Številčno sta uravnoteženi. Iskalni pogoj riskirati+profitirati v Gigafidi da 62 konkordanc. V trdilni obliki je 33, v nikalni pa 24 PE. Slovaška ustreznica brez zanikanja je: *Risk je zisk*, z zanikanjem pa manj pogosta *Kto neriskuje, nevyhrá*. Podoben primer, zajet v raziskavi, je tudi dvojica *Česar se Janezek ni naučil, tega Janez ne zna* (PAVLICA 1960: 270) in *Kar se Janezek nauči, to Janez zna* (SSKJ).

2.7.2 Antonimična sestavina, ki vzpostavlja sinonimijo

V naslednji dvojici iz zbirke *Pregovori in reki na Slovenskem* gre po naši oceni za podoben učinek antonimične sestavine kot pri neustaljeni *Vsak je svoje nesreče kovač* iz sheme Ab0x. Obe izražata prepričanje, da skrajno stanje (dobro ali slabo) ni nujno končno: *Nikdar ni tako dobro, da ne bi moglo biti bolje* (Bojc 1987: 347) in *Nikdar ni tako slabo, da ne bi moglo biti (še) slabše* (Bojc 1987: prav tam). V jedro raziskave ta PE ni bila vključena, v zaključnem delu pa sta dve osebi navedli: *Nič/nikoli ni tako slabo, da ne bilo lahko še slabše*. V slovaščini ji odgovarja *Ešte nikdy nebolo tak zle, že by nemohlo byt' ešte horšie*. Z iskalnim nizom slabo+moglo+slabše v Gigafidi dobimo 118 konkordanc, med katerimi je 78 PE, z iskalnim nizom dobro+moglo+boljše pa 161 in med njimi 97 PE. Podoben odnos je med dvojicama ustaljenih PE *Pes, ki ne laja, zobe zasaja* (Bojc 1987: 119) in *Pes, ki veliko laja, ne ugrizne* (Bojc 1987: prav tam) ter *Slaba vaga je za vraga* (Bojc 1987: 146) in *Dobra vaga in mera v nebesa pomaga* (SSKJ).

2.7.3 Sprememba tautologije z antonimično sestavino

Zanimiv je sinonimičen odnos med tautologijo *Služba je služba, družba pa družba* in obliko z zanikanjem in antonimično sestavino *Služba ni družba* (Bojc 1987: 82). Daljšo PE s paralelizmom pozna 89,9 % anketirancev. Krajšo je zapisal eden. Podoben odnos je med PE *Kri je kri* in *Kri ni voda* (oboje SSKJ). Ob tautologiji *Kri je kri*, ki jo pozna 67 % govorcev, jih je osemnajst zapisalo PE *Kri ni voda*, pri slednji pa tautološke PE ni dopisal nihče.

2.7.4 Ustaljeni neantonimični antipregovori z antonimičnimi sestavinami

Tako kot Mieder tudi MLACEK (2009: 135) ugotavlja, da je le manjši del antipregovorov ustaljenih. Z Litovkino se strinja, da ti izrazi pogosto ne nasprotujejo izvirnim do te mere, da bi upravičili predpono *anti-*. Najprej si oglejmo ustaljen antipregovor s spremembo znotraj PE, vendar brez antonimične sestavine. Kontradiktorno PE *Kdor drugemu jamo koplje, je grobar* je v zaključnem delu ankete navedlo osemnajst anketirancev. V slovaščini jo navaja MLACEK (2009: 136): *Kto druhému jamu kope, je hrobár*. Nadaljujmo s primerom take ustaljene PE, znotraj katere antonimična sestavina sicer povzroča pomenski premik, vendar ne ustvarja nasprotnega pomena PE kot celote. Antipregovor *Vsi za enega, eden zase* izvira iz PE *Vsi za enega, eden za vse* in je zasnovan na zvočni bližini besedne zveze *za vse* z antonimično sestavino *zase*. Z že omenjeno močjo popularizatorja si razlagamo njegovo relativno visoko pogostnost v korpusu, domnevo, da gre za ustaljeno PE, pa bo v prihodnosti treba še preveriti.⁵ Ustreznice v slovaščini kljub idionimični izvorni obliki nismo zasledili. V antipregovoru je negirana le posameznikova solidarnost s skupino, solidarnost skupine s posameznikom pa ne. Tudi ta PE je v odnosu do izvirne kontradiktorna, bistven pa je humorni odstop.

⁵ V tem primeru gre za refren pesmi skupine Faraoni.

2.8 Shema Ably

Ustaljena nenamerna skladenjska zamenjava znotraj PE, ki ne ustvarja nasprotnega pomena, je tako kot v shemi Ab0y posledica nejasne motivacije. Na namernost spremembe PE smo pozorni, ko ugotavljamo, ali morda zaradi nejasne motivacije pregovora ne prihaja do tako pogoste oblikovne napake, da se je ta že ustalila. Upoštevati je treba nesorazmernost oblikovnega in pomenskega vidika napake v frazeologiji. S področja glagolskih frazemov je znan primer *ločiti zrno od plev/plevela*, ki ga je raziskala Erika Kržišnik. Po njeni oceni gre pri takem primeru odstopa od norme, ki ne pomeni njenega kršenja, za zgodovinsko pogojeno spremembo (KRŽIŠNIK 1996: 134). Tudi pri primerih s paremiološke ravni se poraja vprašanje, če ob oblikovni »napaki« sploh spremenijo pomen. Med odgovori anketirancev sta PE *Če ne pride Mohamed h gori, mora gora k Mohamedu* in *Če ne pride Mohamed k gori, gre gora k Mohamedu*. V SSKJ najdemo le izvirno PE, prav tako v Bojčevi zbirki: *Če ne pride gora k Mohamedu, mora Mohamed h gori* (BOJC 1987: 156). Sinonim s podobno zgradbo je *Gredo voli k jaslim a ne jasli k volom* (BOJC 1987: 159). Tudi slovaška PE iz Paremiološke podatkovne baze ima v primerjavi z originalom obratno skladenjsko zgradbo: *Ked' nejde Mohamed k hore, musí ist' hora k Mohamedovi*. Oglejmo si, kakšen pomen navaja *Slovník české frazeologie a idiomatiky* za PE *Když nejde/nechce hora k Mohamedovi, musí jít Mohamed k hoře*: »Človek v komentariju drugemu o močnem, pomembnem tretjem, posebno po sporu, ki ga je povzročil četrti oz. po dolgem čakanju tretjega na odziv neomajnega četrttega ipd.« Navaja, da izvira iz zgodbe o Mohamedu v *Esejih* Francisa Bacona iz leta 1597 (ČERMÁK 2007: 293–94), ne navaja pa obratne oblike. V jedru raziskave smo navedli PE *Če noče gora k Mohamedu, mora Mohamed h gori* (SSKJ). Odgovori so potrdili precejšnje poznavanje (96,1 % anketirancev). Edina navedena varianta je *Če ne gre gora k Mohamedu, gre Mohamed h gori*. S pomočjo korpusa želimo iz sobesedila ugotoviti, ali v rabi z obratno obliko prihaja do napake ali le-ta deluje, kot da ne bi šlo za napako, ker je motivacija PE do te mere nejasna. Izmed 154 konkordanc za iskalni pogoj Mohamed+gora je 140 PE. Presenetljivo je, da je PE z izvirno zgradbo le 39, z obratno pa kar 80.⁶ V 13 primerih razmerje ni jasno oz. gre le za aluzijo na to PE, v osmih pa je izražena dilema, ali bi moral biti dejaven Mohamed ali gora. Kontekst, ki spremlja pisne primere z obratno obliko, večinoma kaže, da ne gre za napako (shema Ably), temveč za namerno spremembo, ki ima bodisi nasprotni pomen (shema Aalx) bodisi ne (shema Ablx). Očitno se večina piscev zaveda razlike med eno in drugo PE, vseeno pa to ne pomeni, da je izbira med njima enostavna. Če se izrazimo s pojmi Greimasa (GREIMAS, COURTÉS 1982: 7) se mora govorec v prvi vrsti odločiti ne le o vprašanju ne/dejavnega aktanta, temveč še prej o tem, kakšnega aktanta predstavlja na površinski ravni te kratke pripovedne enote akter gora in kakšnega Mohamed. Ocenjujemo, da se je z uveljavitvijo nove PE okrepila ambisemija obeh oblik. Ker nihče izmed 277 anketirancev v jedru vprašalnika ni navedel obratne oblike, domnevamo, da govorci pogosto med njima tudi ne razlikujejo. To smo potrdili

⁶ Prevladovanje te oblike bi lahko pripisali prevladi besedil periodičnega tiska v korpusu (79,9 %), saj domnevamo, da novinarski žanri dajejo prednost ekskluzivnosti in s tem okoliščinam, v katerih mora biti dejavna gora.

s kratko ustno anketo. Na vprašanje, kako zveni pregovor z Mohamedom in goro, govorci odgovarjajo tako z eno kot z drugo PE, pogosto pa so neodločeni. Oglejmo si primer iz Gigafide: »Toda ne, oni spet kot Mohamed v pisarni, gore ljudi pa naj gomazijo k njim.« (Mladina 1993) Pri *gori ljudi* je tu odločilna količina, čeprav ji je uradnik nadrejen. Lahko pa množico ljudi predstavlja tudi Mohamed: »Dandanes pa mora Mohamed h gori in tako romajo vsako leto milijoni v Pariz, si ogledajo mestne znamenitosti, Louvre in obvezno tudi Leonardovo mojstrovino.« (Delo 2007) Za primerjavo lahko vzamemo jasnost motivacije akterjev v PE *Tresla se je gora, rodila se je miš* (SSKJ). Domnevamo, da je stanje podobno pri PE *Zaradi dreves ne vidi gozda* (SSKJ). Zbirka navaja *Zaradi dreves ne vidimo gozda* (Bojc 1987: 165) in *Gre skozi les, ne vidi dreves* (Bojc 1987: 264). Poleg pogostega nerazlikovanja, razlikovanje med njima v korpusu dokazuje hkratna raba: »Potovati zato, da bi se naučil videti drevo v gozdu in gozd med kopicami dreves.« (Gea 2005). V tem smislu sta zanimivi še *Sita vrana lačni ne verjame* (MAKAROVIČ 1975: 197) in *Lačna vrana siti ne verjame* (MAKAROVIČ 1975: 184).

2.10 Shema Aa0x

Neustaljena sprememba lahko z antonimičnimi sestavinami znotraj PE ustvarja nasprotni pomen. PE *Tehcnica se še ni nagnila* (SSKJ) s pomenom *ni še jasno, odločeno* je kot poznano označilo 56,7 % anketirancev. Med dvema navedenima PE je tudi *Kocka še ni padla*. PE *Kocka je padla* bi lahko ustrezal izraz *Tehcnica se je že prevesila* (SSKJ). Gre za ustreznice z različno stopnjo ustaljenosti. Pri teh dvojicah gre za komplementarnost in s tem za antonimijo med PE antičnega izvora s precej določeno referenčno situacijo in njeno prenovitvijo, ki ustreza situaciji pred njo. Omenimo še prenovitev PE *Beseda ni konj* (Bojc 1987: 207) *Beseda je konj*, ki je, kot priča Gigafida, kar pogosta, najbrž pa še ni ustaljena.

2.11 Shema Aa1x

Ustaljeno spremembo znotraj PE, ki ustvarja nasprotni pomen, najdemo pri nekaterih antipregovorih in tudi pri PE, ki ne ustrezajo žanrskim merilom antipregovorov.

2.11.1 Antonimični antipregovori

PE, ki se bolj približajo nasprotnemu pomenu kot prej omenjeni, pospremimo s kratko diskusijo o razmerju med razponom žanrskih pojavnosti in stereotipnim žanrskim modelom antipregovorov. Zanimajo nas le izrazi, nastali iz pregovorov, čeprav MLACEK (2009: 142) poudarja, da jih veliko nastaja iz drugačnih, tudi neparemioloških enot. Ker nas poleg tega zanimajo predvsem ustaljeni izrazi, lahko strnemo, da nas zanima maloštevilno jedro antipregovorov oz. njihov prototip. Prav ta pa ne predstavlja nikakršnega statusa quo. VALDAJEVA (2003: 390) trdi, da precej angleških

antipregovorov lahko prištejemo k novim pregovorom, v katerih je predpona *anti-* odveč. Pomen PE *Kdor ne dela, naj ne je* lahko opišemo kot nujnost dela za upravičenost do dobrine. V humorni prenovitvi *Kdor ne dela, naj vsaj je*, ki se med odgovori na zaključna vprašanja raziskave pojavi šestkrat, delo ni nujno za upravičenost do uživanja dobrine. Zaradi prislova *vsaj* pa se ponuja še razlaga, da je človek upravičen do dobrine ravno zaradi odsotnosti druge dejavnosti in je tudi uživanje dejavnost. Ne gre le za negacijo vzročnosti ampak za drugačno vzročnost. To PE najdemo tudi v raziskavi Marije MAKAROVIČ (1975: 202).

2.11.2 Nehumorne ustaljene prenovitve z negacijo znotraj enote, ki vzpostavlja nasprotni pomen

PE, ki ustrezajo zgornjemu opisu, so po naši oceni najbližje pravim antonimom. Poglejmo, v kakšnem odnosu sta *Obleka dela človeka* (SSKJ) in *Obleka ne dela človeka* (PAVLICA 1960: 302). Anketiranci so v raziskavi svoje poznavanje oblike iz SSKJ-ja ocenili tako:

1. poznam in uporabljam:	148 53.4 %
2. poznam, a ne uporabljam:	84 30.3 %
3. ne poznam, a razumem:	7 2.5 %
4. ne poznam in ne razumem:	0 0 %
5. poznam varianto:	38 13.7 %

Odgovori za PE *Obleka ne dela človeka* so bili:

1. poznam in uporabljam:	96 34.7 %
2. poznam, a ne uporabljam:	87 31.4 %
3. ne poznam, a razumem:	55 19.9 %
4. ne poznam in ne razumem:	4 1.4 %
5. poznam varianto:	35 12.6 %

Obe PE sta dobro znani. Prvo pozna nekoliko več anketirancev (97,4 %) kot drugo (78,7 %). Med 38 PE, ki so jih pripisali kot variante k prvi PE, so 4 oblike z zanikanjem, med 35 odgovori na drugo pa 11 oblik brez zanikanja. V jeziku sta prisotni že dlje časa, o čemer pričata tudi navedka *Obleka ne naredi človeka* (MAKAROVIČ 1975: 186) in *Obleka (še ne) naredi človeka* (BOJC 1987: 36). Prav sestavini *še ne* v zadnjem navedku, ki vnašata v enoto predstavo o stopnji, ki jo nekdo mora doseči, da postane človek, nam lahko pomagata pri razmišljanju o nasprotnem pomenu teh antonimov. Enoti sta komplementarni in v primerjavi z antipregovori zanikana oblika v odnosu do izvirne ne prinaša humorne pomenske sestavine. Po naši oceni pa gre poleg negacije izvirne izjave še za odtенок moraliziranja. V slovaščini tema PE ustrezata *Šaty robia človeka* in *Šaty nerobia človeka*. Zanikanje v taki PE seveda ne pomeni avtomatično tudi ustaljenega antonima. Glede na sobesedilo ga ločimo od neustaljene prenovitve z nasprotnim pomenom znotraj PE (sheme Aa0x). Oglejmo si primer

iz slovaščine: »Šaty nerobia človeka ale dievča.« Podobnih prenovitev kot v tej izjavi, da obleka ne naredi človeka, temveč dekle, je v rabi še veliko, zato ob pregledovanju korpusa pazimo, da ločimo med shemama Aa1x in Aa0x, kar je pogosto zahtevna naloga. Za podoben antonimičen odnos gre pri PE: *Dobrota je sirota* (Bojc 1987: 145) in *Dobrota ni sirota* (Bojc 1987: prav tam), *Dober glas seže v deveto vas* (SSKJ) in *En slab glas gre v deveto vas, dober pa še čez prag ne* (MAKAROVIČ 1975: 187), *Bolje je dobro hoditi kot se slabo peljati* (MAKAROVIČ 1975: 192) in *Bolje se slabo voziti kot dobro hoditi* (MAKAROVIČ 1975: prav tam). Pri prvih dveh opazimo moraliziranje kot že pri PE *Obleka ne naredi človeka*.

3 Sklepne ugotovitve

O frazeoloških antonimičnih gnezdih lahko govorimo tudi na strukturni ravni paremiologije, čeprav so enote, ki naštetim merilom ustrezajo, dokaj redke. Večji nabor antonimov je najbrž med različno motiviranimi PE v antonimičnih skupinah in vrstah, kjer bi našli več PE in njihovih medjezikovnih ustreznic s primerljivo stopnjo aktivne rabe in stilistično uravnoveženostjo. PE z antonimičnih gnezd morajo, kot smo predvidevali, ustrezati shemi Ba1x ali pa Aa1x. Pozorni smo še na oblike, ki se niso ustalile (shemi Ba0x in Aa0x), so pa lahko izhodišče za nastanek novih PE. Slovaško-slovenske ustreznice, ki smo jih našli v različnih shemah (npr. Bb1x, Ab0x, Ab0y, Ab1x, Ably in Aa1x), pričajo o sorodnosti jezikov in domnevno tudi o skupnih jezikovnih vplivih (npr. nemščini). Naloga, ki ostaja, je njihova razvrstitev (tako med antonimi kot širše) po sodobni tipologiji medjezikovnih frazeoloških ustreznic (Đurčo 2012). Izkazalo se je, da je pri enako motiviranih PE, ki izražajo nasprotni pomen, pomembno vprašanje izvirne PE, ker je diahroni vidik pri govorcu pogosto uzaveščen. Tudi zato pomenski premik ne vodi le v nasprotje, temveč pridobiva še dodatne odtenke. Pri PE iz sheme Aa1x, pri katerih nismo zasledili ironičnih ali humorističnih semantičnih odtenkov, smo zaznali moralističnega. Poleg teh dodatnih semantičnih odtenkov novejših PE je za primere v okviru mnogih shem značilen razkorak med aktivno rabo in zastarelostjo. Dihronemu vidiku aktivne rabe in zastarelosti na eni strani ter ustaljevanju novih PE smo se v članku sicer posvetili le toliko, kolikor je razviden iz sinhronega stanja. Pomembno je, da navedke iz pisnih virov preverjamo z navedki govorcev v okviru sodobnih empiričnih raziskav. Poudariti je treba, da pomenski odtenki, ki PE z nasprotnim pomenom pogosto spremljajo, ne bi smeli biti ovira za uslovarjanje ali celo razlog, da bi jih zanemarili in se ob tem sklicevali na žanrske oznake. Sodobna paremiografija jih bo morala upoštevati in opremljati z ustreznimi komentarji, ki bodo temeljili na empiričnih raziskavah. Konverzivnih antonimov, ki jih v svoji tipologiji opredeljuje Vidovič Muha, med enako motiviranimi PE v obeh jezikih zaenkrat nismo našli. Kljub temu, da smo med dvojicami PE opazovali predvsem komplementarnost in kontrarnost, pa z upoštevanjem različnih shem nismo zanemarili dveh drugih odnosov, ki jih lahko vzpostavljajo antonimične sestavine. Pogosto ustvarjajo dvojice ustaljenih (shema Ab1x) in neustaljenih (shema Ab0x) sinonimov. Pri njih smo opazili večjo stilistično uravnoveženost med enotama, saj se večinoma ne razlikujejo po dodatnem semantičnem odtenku. Na podlagi

odgovorov anketirancev je v rabi opazna težnja po prevladi enega izmed sinonimov. Tudi kontradiktornost je pogosta. Mnogi antipregovori so kontradiktorni (shemi Ablx in Bblx), zato ne gre za prave antonime. MLACEK (2009: 146) ocenjuje, da gre pri antipregovorih za semantična premika od splošnega h konkretnemu in od resnega k šaljevemu. V primerjavi z njimi so wellerizmi (shemi Bb0x in Bblx) kontradiktorni že po definiciji, saj je kontradiktornost osnova za njihov humorni učinek. Igra z jezikom ter osredotočanje na manipulacijo z označevalcem ter mnogokrat šele posledično z označenim, sta značilni za našo dobo, obenem pa bi bilo površno trditi, da je bilo tega v preteklosti manj. Upoštevati moramo, da je vprašanje ljudskega izročila tudi vprašanje dialektike med govorjenim in zapisanim, pri čemer je pogosto pomembno vlogo igral pragmatični in moralistični odnos zapisovalca. Ta je najbrž dajal prednost enotam z bolj jasno sporočilnostjo, humorne enote pa so se morda lažje ohranile v širši žanrski obliki, npr. kratkih anekdotah. Zaključimo, da je pregovore in sorodne PE koristno obravnavati z upoštevanjem splošnih meril njihove zgradbe in ustaljenosti tudi zaradi preseganja žanrskih oznak. Ne gre za to, da bi jih načrtno odmislili, prej nasprotno. Ker je frazeologija dinamična plast jezika in tudi žanri niso hermetično zaprti, nam ravno taka merila omogočajo bolj jasen pogled na oblikovne in pomenske značilnosti paremioloških žanrov ter tudi prehodnih pojavnosti med njimi.

VIRI IN LITERATURA

- Alexander BIERICH, 1993: *Slovar ruskoj frazeologičeskoj terminologii*. München: Verlag Otto Sagner.
- Etbin BOJC, 1987: *Pregovori in reki na Slovenskem*. Ljubljana: DZS.
- František ČERMÁK, 2009: *Slovník české idiomatiky a frazeologie 4: Výrazy větné*. Praga: Leda.
- , 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praga: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- Juraj DOLNÍK, 2007: *Lexikológia*. Bratislava: UK Bratislava.
- Peter ĎURČO, 1990: O vymedzení frazeologickej paronymie. *Slovenská reč* 55. 146–50
- , 2012: Extensionale und intensionale Äquivalenz. *Tous les chemins mènent à Paris Diderot: Actes du Colloque international de Parémiologie*. Ur. Natalie Kübler, Jean-Michel Benayoun, Jean Philippe Zouogbo. Hohengehren: Schneider Verlag. V tisku.
- , 2012: Typológia ekvivalentnosti vo frazeológii. Na príklade ruských, slovenských a nemeckých parémii. *Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika)*. Ur. Klára Buzássyová, Bronislava Chocholová, Nicol Janočková. Bratislava: Veda. 91–102.
- Gigafida, korpus slovenskega jezika*. Ur. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Ljubljana: FF. Splet.

- Erika GOSSLER, 2005: *Besser arm dran als Bein ab: Anti-Sprichwörter und ihresgleichen*. Dunaj: Praesens Verlag.
- Algirdas Julien GREIMAS, Joseph COURTÉS, 1982. *Semiotics and language: An analytical dictionary advances in semiotics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Peter GRZYBEK, 1994: Wellerism. *Simple forms: An encyclopaedia of simple text-types in lore and literature*. Ur. Walter A. Koch. Bochum: Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmey. 286–92.
- , 2008: Fundamentals of slovenian paremiology. *Traditiones* 37/1. 23–46.
- Peter GRZYBEK, Christoph CHLOSTA, 1995: Empirical and folkloristic paremiology: Two to quarrel of to tango? *Proverbium: International yearbook of proverb scholarship* 12. 67–85.
- , 2008: Some essentials on the popularity of (American) proverbs. *Festschrift on the Occasion of Wolfgang Mieder's 65th Birthday*. Ur. Kevin McKenna. Burlington. VT: University of Vermont. 95–110.
- Krátky slovník slovenského jazyka*. Splet.
- Erika KRŽIŠNIK, 1996: Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih. *Slavistična revija* 44/2. 133–54.
- Anna T. LITOVKINA, 2006: Na net i suda net: Punning in Anglo-American and Russian anti-proverbs. *Slovo v slovare i diskurse: Sbornik naučnyh statej k 50-letiju Harri Valtera*. Ur. Alexander Bierich in Tatjana Volodina. Moskva: Elpis. 556–70.
- Marija MAKAROVIČ, 1975: *Pregovori, življenjske resnice*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Milko MATIČETOV, 1956: Ljudska proza v *Zgodovina slovenskega slovstva, knjiga 1*. Ur. Lino Legiša in Alfonz Gspan. Ljubljana: SM. 109–38.
- Wolfgang MIEDER, Anna T. LITOVKINA, 1999: *Twisted wisdom: Modern anti-proverbs*. Burlington: The University of Vermont. 254.
- Wolfgang MIEDER, 2004: *Proverbs: A handbook*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Jozef MLACEK, Peter ĐURČO, 1995: *Frazeologická terminológia*. Bratislava: Stimul. Splet.
- Jozef MLACEK, 2009: Antipríslovie a príbuzné útvary: K niektorým súčasným premenám v paremiológii a jej pojmosloví. *Slovenská reč* 74/ 3. 135–48.
- Paremiologická databaza*. Splet.
- Josip PAVLICA, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana: DZS.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2008. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, DZS. Splet.
- Ivan ŠAŠELJ, 1932: *Živali v slovenskih pregovorih in rekih*. Novo mesto: Samozaložba.
- , 1940: Slovenski pregovori iz živalstva. *Etnolog* 13. 140–45. Splet.

Tatjana VALDAJEVA, 2003: Anti-proverbs or new proverbs: The use of English anti-proverbs and their stylistic analysis. *Proverbium* 20. 379–390.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF. 169–74.

--, 2005: Medleksemski pomenski razmerji – sopomenskost in protipomenskost. *Knjižno in narečno besedoslovje*. Maribor: Slavistično društvo. 205–21.

SUMMARY

The goal of the article is to find out how antonymic components function in proverbs and similar paremiological units and under what conditions they form antonymic relations between larger units (utterances). The author is interested in antonymous paremiological pairs with identical motivation, according to Kunin's definition of "an antonymous phraseological nest". In order to find out whether such nests can be found among paremiological units, he examines examples from Slovene and Slovak and attempts to show the differences between the situations in the two languages. His semantic investigation is based on the terms 'complementarity', 'contrariety', and 'contradiction'. The study uses empirical data from a demographic research (an online survey) and material both from dictionaries and proverb collections. The online survey provided information on the degree to which Slovene native speakers are familiar with these paremiological units and on the variants that they added to each given example (a zero variant). Another question was whether some of these units were spontaneously mentioned by the respondents in the answers to additional questions at the end of the survey. The information (at least partial) on the degree to which the forms of the paremiological units are fixed was derived from the Slovene language corpus Gigafida. The antonymous changes were examined not only in proverbs, but also in anti-proverbs, wellerisms, and other paremiological units. The material was not organized according to its genre, as focusing on stereotypical examples of the genre would not allow us to see other specifics and to show how units transform from one paremiological genre to another. The author attempted to investigate antonymous components from these points of view: the position in which the change occurs (inside the unit or in the addition); whether these changes are fixed or just occasional forms; whether the change leads to the antonymic relation between two paremiological units and whether we are aware of the possibility of accidental changes, which are most often a result of the unknown motivation of the unit. The author is therefore also commenting on examples that are obviously not antonymic pairs, but dividing them in groups according to different combinations of the aforementioned parameters helps us better understand how antonymic components function in paremiological context.

ANALIZA SPREMEMBE BESEDNOVRSTNOSTI PRI RUSKEM VPRAŠALNEM ZAIMKU ČTO

V razpravi skušamo proučiti značilnosti prehoda ruskega *čto* iz vprašalnega zaimka v členek, ugotoviti odločilne mehanizme tega procesa ter v posameznih fazah analizirati spremembe pomena, slovničnih in skladenjskih značilnosti in diskurzivne vloge. Vprašalni zaimek v končni fazi pridobi status členka, a gre skozi vmesni fazi zaimka členka in členka zaimka s prestrukturiranjem, subjektivizacijo, pragmatično inferenco iz metonimije in inferenco iz metafore. Vmesne faze prehoda zaimka *čto* v členek vsebujejo posebnosti na slovnični, skladenjski in diskurzivni ravni. Sprememba besednovrstnosti ruskega *čto* iz vprašalnega zaimka v členek je posledica gramatikalizacije.

Ključne besede: gramatikalizacija, puščica spremembe besednovrstnosti, subjektivizacija, pragmatična inferenca, metonimija, metafora

The purpose of the paper is to analyze the characteristics of the change and development of *čto* from an interrogative pronoun to a particle and the relevant mechanism of that process, and to analyze the grammatical and syntactic characteristics, discourse function, and meaning by distinguishing the stages involved in the process from the interrogative pronoun to the particle. The interrogative pronoun ultimately acquires the status of a particle after going through the stages of pronominal particle to particle pronoun by restructuralization, subjectivization, and pragmatic inference from metonymy and inference from metaphor. When the interrogative pronoun *čto* becomes a particle, it goes through several intermediate stages that have unique characteristics on the grammatical, syntactic, and discourse levels. The transformation of the interrogative pronoun *čto* into the particle *čto* is due to the grammaticalization phenomenon.

Key words: grammaticalization, word-class transformation arrow, subjectivization, pragmatic inference, metonymy, metaphor

1 Uvod

Sprememba besednovrstnosti je pojav, ki nastopa skupaj s pomensko diferenciacijo, ko določena beseda, ki je postala večpomenska, zaradi notranje- in zunajjezikovnih, kognitivnih in izkustvenih dejavnikov postane do nevzdržnosti prenasršena s pomeni. To je posledica gramatikalizacije in ni enkraten, mehaničen ali začasen pojav, ampak neizogiben pojav, ki nastopa postopno skozi daljše časovno obdobje. Spremembo besednovrstnosti je mogoče razdeliti na faze: v začetni fazi nastopajo samo besednovrstne značilnosti prvotne besede, v prehodni fazi nastopajo mešane besednovrstne značilnosti, vključno s prvotnimi leksikalnimi in slovničnimi značilnostmi ter značilnostmi konverzacijske vloge, medtem ko se v končni fazi pojavijo značilnosti spremenjene besedne vrste. V tem procesu nastopi pojav besednovrstnega hibrida, ki je povezan z vsebino in obliko jezikovnega koda, in vprašanje simetrije.

Tako je o tem mogoče govoriti kot o »skladenjskem pojavu, ki ga je težko uvrstiti v isto vrsto« (PEŠKOVSKIJ 1956: 266–67) ali o »sestavljenelem pojavu strukturnih in pomenskih značilnosti jezikovne enote« (BABAJCEVA 2000: 446). Sprememba besednovrstnosti in hibridnost sta posledica dejstva, da je jezikovni sistem neprestano v spreminjanju iz zgodovinskih, družbenih, psiholoških in čustvenih razlogov, v čisto jezikovnem pogledu pa izvirata iz arbitrarnosti besednovrstne klasifikacije in dinamizma besednovrstnega sistema. Sprememba besednovrstnosti in hibridnost sta pojava, ki so mu podvržene vse ruske jezikovne enote, ki iz večpomenk preidejo v homonime. Predmet analize v pričujoči razpravi je vprašalni zaimек *čto*.

(1) Sledovatelj. *Čto* bylo potom?

Preiskovalni sodnik. *Kaj* se je zgodilo potem? (Karelin, Verjamem v horoskope.)

(2) *Čto* ty, v samom dele, njuni rasputil?

Pa kaj se to cmeriš? (Bubennov, Bela breza.)

(3) Ivan. *Čto*, moya horošaja?

Kaj je, moja draga? (Kočetkov, Samo potem.)

Ruski *čto* ima v primerih (1) do (3) jasno razvidno besednovrstno identiteto in konverzacijsko vlogo. V primeru (1) je osebek in kot polnopomenska beseda z jasno propozicijo je vprašalni zaimек, ki opravlja vlogo, 'zahteva po informacijah, ki bodo razrešile vprašanja, ki nastajajo v diskusiji'. *Čto* v primeru (2) ni ne stavčni člen ne izbirna prvina, ampak bi ga lahko imenovali 'zaimек členek',¹ tj. 'delno polnopomenska beseda, delno slovnična besedica', v kateri soobstajajo tako značilnosti vprašalnega zaimка kot členka. Opravlja tako vlogo 'zahteva po informacijah, ki bo razrešil vprašanja, ki nastajajo v diskusiji,' kot tudi vlogo, da upovedenemu doda 'osebni čustveni pomen govorca'. *Čto* v primeru (3) kot izbirna prvina je vključen v konfiguracijo vprašalne povedi, a je brez propozicijske vsebine; je členek – slovnična besedica, ki upovedenemu dodaja osebni čustveni pomen govorca.

Kot je razvidno iz primerov (1) do (3), sta vprašalni zaimек *čto* in členek *čto* udeležena v konfiguraciji vprašalnega govornega dejanja, vendar pa ima vprašalni zaimек *čto* propozicijsko vsebino in ilokucijsko moč, medtem ko ju členek *čto* nima. Drugič, vprašalni zaimек *čto* deluje kot eden od glavnih stavčnih členov, ki vključujejo osebek, povedek in predmet, in mu je treba pripisati sklon, medtem ko členek *čto* ne more biti stavčni člen in se ne sklanja. Tretjič, na diskurzivni ravni vprašalni zaimек *čto* zahteva od sogovornika natančen odgovor, medtem ko ga členek *čto* ne. Četrtrič, vprašalni zaimек *čto* je naglašen, medtem ko je členek *čto* brez naglasa. *Čto* je potemtakem homonim, ki ima obenem status vprašalnega zaimка in členka. Razlog za to, da ima status dveh besednih vrst, je mogoče izpeljati iz dejstva, da je prvotni zaimек *čto* iz različnih razlogov in s pomočjo različnih mehanizmov postal členek, vendar je ohranil svojo prvotno besedno obliko.²

¹ Poimenovanje 'zaimек členek' odraža prepričanje, da beseda lahko istočasno pripada različnim besednim vrstam na besednovrstni ravni, prav tako kot se v določeni besedni kategoriji lahko uveljavi več pomenov. To poimenovanje uporabljajo tudi PEŠKOVSKIJ (1938: 165), ARDENTOV (1973: 23), MEL'ČUK (2000: 194–96) in JUR'EVNA (2009: 159).

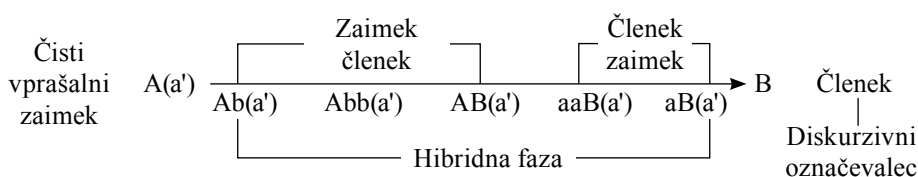
² UŠAKOV (2001: 600–2); EVGENEVA (1999: 685–87); TIHONOV (2000: 1203–4); ŠAHMATOV (1952: 31, 121).

Dejstvo, da je *čto* homonim, so sprejeli številni raziskovalci, vendarle pa so ostali doslej neraziskani tako postopek, kako je *čto* od vprašalnega zaimka, ki je polnopomenska beseda, prešel v členek, ki je slovnična besedica, kot tudi številni zapleteni pojavi, ki nastopajo v tem procesu. Izhajajoč iz te predpostavke, bo drugi del razprave osvetlil značilnosti spremembe in prehoda besede *čto* od vprašalnega zaimka do členska ter odločilni mehanizem v tem procesu. V tretjem delu bomo ob določitvi faz tega procesa proučili slovnične in skladenjske značilnosti, diskurzivno vlogo in pomen. V četrtem delu pa bomo povzeli izsledke raziskave ter načrtali prihodnje raziskovalne naloge v zvezi s temo našega prispevka. Gradivo za raziskavo je vzeto iz sodobnega ruskega diskurza, katerega vir je bil Ruski nacionalni korpus (RNC) in spletna knjižnica Maksima Moškova (Lib.Ru).

2 Značilnosti in mehanizmi spremembe *čto* iz vprašalnega zaimka v členek

2.1 Značilnosti spremembe *čto* iz vprašalnega zaimka v členek

Pri prehodu vprašalnega zaimka *čto* v členek *čto* je prišlo do spremembe oblike in pomena. Ta sprememba je bila v celoti enosmerna, tj. prehod v členek – sekundarno slovnično kategorijo, iz vprašalnega zaimka – primarne slovnične kategorije, je mogoč, medtem ko razvoj v nasprotni smeri ni mogoč. Dejstvo, da se je vprašalni zaimek *čto* preobrazil v členek *čto*, pa ne pomeni, da je vprašalni zaimek prenehal obstajati. Vprašalni zaimek *čto* in členek *čto* soobstajata in nastane kategorija vmesne faze, ki ohranja značilnosti obeh kategorij. V tem procesu pomen *čto* preide od propozicijskega v fazo, kjer propozicijski in diskurzivni pomen soobstajata, pridobi pa tudi diskurzivno osredinjen pomen, medtem ko do spremembe v nasprotni smeri ne pride.

Slika 1: Puščica spremembe besednovrstnosti.

Preobrazba *čto* iz vprašalnega zaimka v členek je posledica gramatikalizacije in ta proces je mogoče ponazoriti s puščico spremembe besednovrstnosti³ na sliki 1. Ta puščica odraža ne le statični vidik jezikovnega sistema, ampak tudi dinamični, sinhroni in diahroni vidik jezikovne spremembe tudi značilnosti slovnične, skladenjske, pomenske in funkcijske ravnine posamezne jezikovne enote.

Puščica na sliki 1, ki nakazuje smer spremembe in razvoja *čto*, ima vprašalni zaimek, ki je prvotna beseda in bolj popolna oblika, na skrajni levi. Členek *čto*, ki

³ Puščica spremembe besednovrstnosti je aplikacija »linije besednovrstne preobrazbe« pri BABAJCEVI (1991: 14).

je povezovalna, skrajšana, slovnična oblika, je postavljen na skrajno desno in predstavlja sedanost, ko se je preobrazba že ustavila. Čeprav so bila kritična obdobja, ko so nastopile velike spremembe, kot je razvidno iz tabele 1, sta sprememba in razvoj potekala postopno in neprekinjeno. Dejstvo, da je sprememba ustavljena, ko pride do členka, izgleda tako samo s sinhronega stališča, saj se gramatikalizacija nadaljuje.

Kolikor bolj se pomikamo na desno stran puščice, toliko večja je gramatikalizacija, in kolikor bliže so si besede na puščici, večja je podobnost v stopnji ali pomenu gramatikalizacije. Črke ponazarjajo posamezne faze gramatikalizacije. Male črke pomenijo vsebinsko spremembo v fazi gramatikalizacije, tako da a pomeni nespremenjeni pomen ne glede na stopnjo gramatikalizacije, in sicer 'zahtevo po informacijah, ki bodo razrešile vprašanja',⁴ tj. osnovni pomen besede *čto*. Veliki črki A in B zaznamujeta odločilne kategorije za vsako fazo.

Faza, ki jo imenujemo vprašalni zaimek, zavzema razdaljo med točkama A in AB. Faza, ki se začne na točki aaB, se običajno pojmuje kot faza členka, medtem ko je faza med točkama Ab in aB mešana faza, v kateri soobstajajo značilnosti in vloge vprašalnega zaimka in členka. Vsaka faza ima ne le edinstvene skladenjske, slovnične in funkcijske značilnosti, ampak tudi različen obseg in vlogo besednih vrst. Poleg tega ne vključuje enega samega vzorca, ampak v vsaki fazi soobstaja več različnih vzorcev.

Faza A vsebuje izključno značilnosti in vlogo vprašalnega zaimka, tako da v tej fazi *čto* lahko imenujemo čisti vprašalni zaimek.⁵ Fazi Ab in Abb vsebujeta večji delež in vlogo vprašalnega zaimka kot členka, tako da je *čto* v teh fazah mogoče imenovati zaimek členek. Faza AB vsebuje vlogo, ki razlikuje med vprašalnim zaimkom *čto* in členkom *čto* na slovnični in pomenski ravni, pri čemer sta delež in funkcija obeh podobna. *Čto* v tej fazi je mogoče imenovati zaimek členek. Delež in funkcija členka postaneta večja kot delež in funkcija vprašalnega zaimka v fazah aaB in aB, tako da *čto* v teh fazah lahko imenujemo členek zaimek. Do faze B *čto* pridobi kategorični status členka, tako da to fazo lahko pojmuje kot diskurzivno tvorbo na diskurzivni ravni.

2.2 Mehanizem, ki deluje pri prehodu *čto* iz vprašalnega zaimka v členek

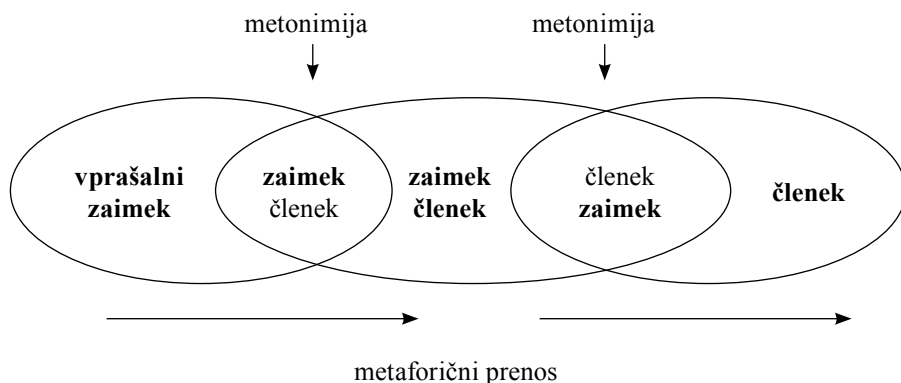
Vprašalni zaimek v končni fazi pridobi status členka, a pred tem preide fazi zaimka členka in členka zaimka, in sicer s pomočjo prestrukturiranja, subjektivizacije ter pragmatične inference iz metonimije in inference iz metafore. Kot je razvidno s slike 2, je prehod iz vprašalnega zaimka v členek proces, ki nenehno in nepretrgano poteka v eni smeri,⁶ vključuje pa stalne in nenadne spremembe. Koncept nenadne spremembe je vključen na različnih področjih, nenadnost pa nastopa, ker ima

⁴ Ruski zaimek s svojim korenem implicira pomen (PEŠKOVSKIJ 1938: 163; ŠAHMATOV 1956: 43).

⁵ V razpravi se poimenovanje 'čisti vprašalni zaimek' uporablja za razlikovanje med *čto*, ki ima izključno vprašalno vlogo in slovnične in skladenjske lastnosti zaimka, od vprašalnega zaimka *čto* v drugih fazah.

⁶ Za to se uporabljata poimenovanji *continuum* (HOPPER, TRAUGOTT 1993: 6–7) ali *cine* (HOLLIDAY 1961: 249), in čeprav so razlike v njuni vsebini, sta v bistvu vendarle različni poimenovanji za isti pojav.

sprememba metaforični značaj, ki se večinoma pojavlja neodvisno od diskurza. Po drugi strani pa stalni del ni metonimična sprememba, ki bi v celoti zajela določeno področje, pač pa postopna sprememba, ki je odvisna od zunajjezikovne situacije ali od konteksta (Lee 1998: 208). Na sliki 2 *čto* v prvi in drugi elipsi s pomočjo metaforične inference postane večpomenka, medtem ko do spremembe kategorije zaradi metonimičnega prestrukturiranja pride v delih, kjer se elipsi prekrivata. Drugače povedano, ko vprašalni zaimek postane članek, potem ko je prešel fazi zaimka članka in članka zaimka, je vpliv na metaforično preobrazbo v makrostrukturi, medtem ko je vpliv na metonimijo v mikrostrukturi.

Slika 2: Mehanizem, udeležen v postopku preobrazbe *čto* iz vprašalnega zaimka v članek.

Pri besednovrstni preobrazbi vprašalnega zaimka *čto* imata pomembno vlogo tudi subjektifikacija in pragmatična inferenca. Subjektifikacija se nanaša na to, kako posamezna beseda ali struktura postopno razvije subjektivni pomen, ki temelji na govorčevi perspektivi (TRAUGOTT 1995: 31–54). *Čto* ima v zgornji povedi (1) natančen propozicijski pomen, medtem ko ima *čto* v povedi (2) dodan govorčev subjektivni čustveni pomen in propozicijski pomen se nekako umakne v ozadje. V povedi (3) pa je propozicijski pomen besede *čto* popolnoma zbledel in ostal je samo govorčev subjektivni čustveni pomen. Tako se je pomen besede *čto*, ki se besednovrstno preobrazi v smeri vprašalni zaimek > zaimek članek in članek zaimek > članek, spremenil iz zunanjega propozicijskega pomena v notranjega presojevalnega; iz zaznavnega, kognitivnega pomena v subjektivni čustveni pomen. Drugače povedano, njegov pomen se je postopno spremenil od manj subjektivnega do bolj subjektivnega, v katerega je bil projiciran osebni pogled govorca.

Pojav, da tako spremenjeni pomen postane del dejanskega pomena besede *čto*, je posledica pragmatične inference. To pomeni, da v uspešni diskusiji govorec s pomočjo inference ujame pomensko spremembo *čto* in mora ugotoviti njegov pomen. V naslednji fazi govorčev subjektivni pomen, pridobljen z inferenco, postane del pomena *čto*, in ko se ta proces dlje časa ponavlja, implicirani pomen postane del dejanskega pomena. Ko se po določenem času izkušnja posameznega govorca

in akumulirana percepcija odrazita v percepciji in izkušnji družbenega govorca, spremenjena jezikovna struktura (oblika, pomen) postaneta del splošne družbene rabe.

3 Analiza diskurzivne funkcije in značilnosti *čto* za vsako fazo v spremembi besednovrstnosti

3.1 Značilnosti in diskurzivna funkcija čistega vprašalnega zaimka *čto*

Čisti vprašalni zaimek *čto* sodi v fazo A na puščici spremembe besednovrstnosti in opravlja vlogo osebk, predmeta in povedka. Zahteva sklonsko obliko, in ker je njegov pomenski obseg zelo širok in raznolik, je tudi sogovornikov odgovor nanj širok in splošen.

(4) Aleksandra. *Čto* slučilos'?

Kaj se je zgodilo? (Kočetkov, Samo potem.)

(5) *Čto* slučilos' *Čto* s vašim tovariščem?

Kaj se je zgodilo? Kaj je z vašim prijateljem? (Belov, Tek v zlati meglici.)

(6) Natal'ja. *Čto* ty sobiraeš'sja?

Kaj nameravaš? (Lisovska, Nikoli ne bom ljubila ...)

(7) Mariya. *Čto* vy xotite?

Kaj hočete? (Kočetkov, Samo potem.)

Čto v povedih primerov (4) in (5) opravlja vlogo osebk. '*Čto* slučilos'?' v povedih (4) in (5) je splošni tip vprašalnega izreka in odgovori sogovornika so različni glede na več spremenljivk, med katerimi so diskurzivna situacija, družbeni položaj udeleženca pogovora in čustveno stanje. *Čto* v Aleksandrinem izreku v primeru (4) opravlja vlogo 'zahteva po informacijah, ki zadevajo dogodek ali diskurzivno situacijo, v kateri se je znašel sogovornik'. *Čto* v Sergejevem izreku v primeru (5) ima zgradbo '*čto* struktura' + 'sledеči izrek', v kateri je sledеči izrek metadiskurz, ki s povečanjem preciznosti vprašanja zmanjša miselno in psihično energijo, ki jo mora v formuliranje odgovora vložiti sogovornik.

Čto v primerih (6) in (7) opravlja vlogo predmeta v povedi in v Nataljinem izreku v primeru (6) vlogo 'zahteva po informaciji o aktivnosti sogovornika'. Vendar pa je diskurzivna funkcija struktur, ki so zastopane v '*Čto* delat'?' (*Kaj* storiti?'), v vsakdanjem diskurzu veliko bolj razširjena in raznovrstna. Ker je ta izraz že postal utrjen, se uporablja kot idiomatična besedna zveza, zato se o njej govori tudi kot o »ustreznemu glagolskega zaimka« ali »opisnem glagolskem zaimku« (ZARECKIJ 1940: 21), »lažnem zaimku« (UŠAKOVA 1998: 85–86) in »deiktičnem glagolu« (ŠVEDOVA 1998: 42–43), ki ima isti pomen in vlogo kot zaimek.⁷

Zveza '*Čto* vy xotite?' (*Kaj* hočete?)' v primeru (7) je prav tako tip zelo splošnega vprašalnega izreka, ki se redno utrdi v idiomatično besedno zvezo kot struktura '*Čto*

⁷ Švedova uvršča skupino glagolov, ki izraža dejanje, dogodek, situacijo in dejavnost ter vključuje glagole *postupať*-*postupit'* (поступать-поступить), *delat'*-*sja*-*sdelat'*-*sja* (делаться-сделаться), *prihodiť*-*proizojti* (происходить-произойти), v isto kategorijo.

delat'? (*Kaj* storiti?). *Čto* v primeru (7) opravlja vlogo 'zahteve po informacijah o nečem, kar želi ali potrebuje sogovornik'.

(8) *Čto* včerašnjaja igra? - sprosila Varja.

Kako je šla včerašnja igra? – je vprašala Varja. (Akunin, Turški gambit.)

Čto v Varjinem izreku v primeru (8) ima vlogo povedka v povedi in ga je mogoče nadomestiti z vprašalnim prislovom *kak* 'kako'. Njegov pomenski obseg je širok in splošen. Opravlja funkcijo 'zahteve po informacijah o stanju določene entitete'.

Izrazi, ki vključujejo čisti vprašalni zaimek *čto* v primerih (4) do (8) so večinoma [+nevtraln], [+nezaznamovani], mnogi so se v zaznavnem sistemu skupin, ki uporabljajo jezik, utrdili v idiomatične fraze. Glavna diskurzivna funkcija je 'zahteva po informacijah, ki naj odpravijo govorčev dvom'.

3.2 Značilnosti in diskurzivna funkcija zaimka členka *čto*

Zaimek členek *čto* sodi v fazi Ab, Abb na puščici spremembe besednovrstnosti in opravlja vlogo osebk, predmeta, povedka in situacijske besede v povedi; treba mu je pripisati sklon. Delež in funkcija vprašalnega zaimka sta večja kot delež in funkcija členka. Od te faze je poleg propozicijskega pomena besedi *čto* dodan še subjektivni pomen govorca, tako da je pri interpretaciji povečana pragmatična obremenitev.

3.2.1 *Čto* v točki Ab na puščici spremembe besednovrstnosti

Čto v fazi Ab na puščici spremembe besednovrstnosti ima večji delež in funkcijo vprašalnega zaimka kot členka. Glavna zgradba v tej fazi vključuje '*Čto* u kogo (slučilos') + situacijska beseda', '*Čto* + človeški samostalniki?', '*Čto* + ponovitev ključnih elementov iz predhodnega izreka?' in '*Čto*? + *Čto* struktura?'

(9) Marija. Èto svežaja fotografija. *Čto* u tebjja s nej?

To je sveža fotografija. *Kaj* je narobe z njo? (Kočetkov, Samo potem.)

(10) Nadežda. Vanja, *čto* u tebjja s licom? Počemu ty pobrilsja napolovinu?

Vanja, *kaj* je s tvojim obrazom? Zakaj si se na pol obril? (Kočetkov, Samo potem.)

Marijin izrek v primeru (9) ima zgradbo 'predhodni izrek' + '*čto* struktura', Nadeždin izrek v primeru (10) pa zgradbo '*čto*' + 'sledišči izrek'; *čto* struktura je nepopolna poved, v kateri je izpuščeno 'slučilos' (zgodilo se je). V obeh primerih sta predhodni in sledišči izrek metadiskurzivni besedili, ki omogočata sogovorniku prihraniti miselno in psihično energijo, ki je potrebna za pripravo odgovora, in sicer tako, da se pojasni osnova in razlog za ilokucijsko naravo besede *čto*. Glavna funkcija *čto* v Marijinem izreku v primeru (9) je 'razrešitev vprašanj, ki zadevajo odnos med sogovornikom Ivanom in terciarnim likom Nadeždo', obenem pa opravlja drugotno funkcijo 'izražanja govorčevega presenečenja nad dano diskurzivno situacijo'. Glavna funkcija *čto* v Nadeždinem izreku v primeru (10) je 'razrešitev vprašanj v zvezi

z vedanjem sogovornika', drugotna funkcija pa 'izražanje začudenja nad sogovornikovim vedanjem'.

(11) Andrej. Očen'... ja ...

Zelo ... sem ...

Dar'ja. **Čto** vy?

Kaj je z vami? (Sadur, Ujeta lastovka.)

Darjin izrek v primeru (11) ima zgradbo '**čto** + osebni zaimек/človeški samostalnik'; **čto** zahteva informacije o živem bitju, zlasti človeku. Ta vrsta **čto** lahko zahteva informacije o psihičnem ali čustvenem stanju ljudi, ker ima širok pomenski obseg. Vendar kot se vidi iz primera (11), ko **čto** podkrepi vprašanje, ki zadeva živa bitja, posebno ljudi, je funkciji izpraševanja dodan še govorčev subjektivni pomen. Glavna funkcija **čto** v Darjinem izreku v primeru (11) je 'razrešitev vprašanj, ki zadevajo vednje sogovornika', opravlja pa tudi drugotno funkcijo, ki je 'izražanje začudenja nad sogovornikovim vedanjem'.

(12) Nadežda. Mama, on ne vinovat, ja sama.

Mama, ni on kriv, jaz sem.

Marija. **Čto** sama?

Ti si **kaj**? (Kočetkov, Samo potem.)

Marijin izrek v primeru (12) ima zgradbo '**čto** + ponovitev ključnih elementov (*sama*) iz predhodnega izreka in 'ponovitev' deluje kot izraz subjektivnega pomena govorca. Glavna funkcija **čto** v Marijinem izreku v primeru (12) je 'razrešitev vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec', medtem ko je njegova drugotna funkcija 'kritika in oštevanje predhodnega govorca'.

(13) Čto? **Čto** ty skazal? – porazilsja Pontij Pilat.

Kaj? **Kaj** si rekel? – se je začudil Poncij Pilat. (Ajtmатов, Klada.)

Izrek Poncija Pilata v primeru (13) ima zgradbo '**čto**? + **čto** struktura' in s ponavljanjem **čto** je govorčev subjektivni pomen dodan kar najbolj nevtralnemu in neznanovanemu izrazu '**Čto** ty skazal? (**Kaj** si rekel?)'. Glavna funkcija **čto** v primeru (13) je 'razrešitev vprašanj v zvezi s propozicijsko vsebino predhodnega izreka', opravlja pa tudi drugotno funkcijo, ki je 'izražanje začudenja nad predhodnim govorcem'.

V primerih (9) do (13) je v fazi Ab na puščici spremembe besednovrstnosti glavna funkcija **čto** 'razrešitev vprašanj, ki zadevajo vednje sogovornika ali namen izreka in propozicijsko vsebino predhodnega izreka', njegova drugotna funkcija pa je 'izražanje začudenja nad diskurzno situacijo ali vedanjem sogovornika' in 'kritika ali oštevanje predhodnega govorca'.

3.2.2 **Čto** v fazi Abb na puščici spremembe besednovrstnosti

V primerjavi s fazo Ab ima **čto** v fazi Abb na puščici spremembe besednovrstnosti večji delež in funkcijo členka in dodan subjektivni pomen govorca. V tej

fazi je značilna zgradba: inverzija 'osebek + *čto*' in 'osebek (tema) + *čto* + povedek (rema)'.

(14) Džejms zakričal. ... Idi, Skaži, čto ja sejčas pridu. Ponjal?

James je zakričal. ... Pojdi, reci, da takoj pridem. Razumel?

A ty *čto*? sprosil Sëm s udivljeniem.

Kaj pa ti? je Sam vprašal presenečeno. (Sohah', Nebogljeni svet.)

Povedi v primeru (14) imajo zgradbo tipa 'osebek + *čto*'; inverzija ima diskurzivno funkcijo, ki izreku dodaja pomen negotovosti. Glavna funkcija *čto* v primeru (14) je 'razrešitev vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je imel z izrekom predhodni govorec', opravlja pa tudi drugotno funkcijo, ki je 'izražanje začudenja nad predhodnim govorcem'.

(15) Kangaroo. Vy *čto* zdes' sidite? Proverili? Stupaete!

Kaj pa sedite tukaj? Preverili? Premaknite se! (Karelin, Verjamem v horoskope.)

Kangaroojev izrek v primeru (15) ima zgradbo 'osebek (tema) + *čto* + povedek (rema)'; z inverzijo je dodan pomen negotovosti. *Čto* poudarja remo, s tem ko jo ločuje od teme. Implicira tudi predpostavko, da 'je govorec radoveden, zakaj sogovornik sedi na tem mestu, in zahteva ustrezno informacijo'. Tako je *čto* v tem primeru vprašalni zaimek, ki opravlja vlogo vzročnega prislova. Glavna funkcija *čto* v primeru (15) je 'razrešitev vprašanj, ki zadevajo vedénje predhodnega govorca', drugotna funkcija pa je 'izražanje začudenja nad vedénjem predhodnega govorca'.

Kot je razvidno iz primerov (14) in (15), je v točki Abb na puščici spremembe besednovrstnosti glavna funkcija *čto* 'razrešitev vprašanj, ki zadevajo namen izreka ali vedénje predhodnega govorca ali propozicijsko vsebino predhodnega izreka', njegova drugotna funkcija pa je 'izražanje začudenja nad vedénjem predhodnega govorca'.

3.3 Značilnosti in diskurzivna funkcija zaimka člena *čto*: Faza AB na puščici spremembe besednovrstnosti

Ta *čto* sodi v fazo AB na puščici spremembe besednovrstnosti in skoraj v enaki meri odraža delež in funkcijo vprašalnega zaimka in člena. *Čto* v tej fazi ne more biti več stavčni člen in ne zahteva, da se mu pripiše sklon. Po tej fazi *čto* ne zahteva splošnega in širokega odgovora na vprašanje, ampak pritrdilni/nikalni odgovor, ki potrjuje določeno dejstvo ali resnico. Ta faza vključuje predvsem zgradbo '*Čto* (že) osebek + povedek' ali 'enobesedna poved *Čto*?' + 'ponovitev ključnih elementov predhodnega izreka'.

(16) Hozain. *Čto* že ty, begemot plešivyy, imja svoe skryval?...

Gospodar. *Kaj* si ti, plešasti gigant, skrival svoje ime? (Smorodinov, Male farse 1993–96.)

Gospodarjev izrek v primeru (16) ima zgradbo '*Čto* (že) osebek + povedek'; osebek in povedek imata različni obliki, vendar sta skladijsko tesno povezana. *Čto* v

gospodarjevem izreku v primeru (16) opravlja funkciji ‘potrditev resničnosti v zvezi z vedanjem sogovornika’ in ‘kritika in oštevanje sogovornika’.

(17) Nadežda. A duša?!

In duša?!

Aleksandra. **Čto**? Duša? Tebja interesuet duša?

Kaj? Duša? A duša te zanima? (Kočetkov, Samo potem.)

Povedi v primeru (17) imajo zgradbo ‘enobesedna poved **Čto**?’ + ‘ponovitev ključnih elementov predhodnega izreka’. Enobesedna poved vključuje ‘**Čto** ty skazal? (**Kaj** si rekel?)’ ali ‘**Čto** tebe nužno? (**Kaj** potrebuješ?)’, izpuščene dele je mogoče rekonstruirati. **Čto** v povedih iz primera (17) se nadaljuje s sledečim izrekom, zato ga težko imenujemo enobesedna poved v pravem pomenu. **Čto** v Aleksandrinem izreku iz primera (17) opravlja funkciji ‘zastavljanje vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec’ in ‘izražanje prezira ali zasmehovanja predhodnega govorca’.

Kot je razvidno iz primerov (16) in (17), v fazi AB na puščici spremembe besednovrstnosti **čto** opravlja funkcije ‘potrditev resničnosti v zvezi z vedanjem sogovornika’, ‘kritika in oštevanje sogovornika’, ‘zastavljanje vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec’ in ‘izražanje prezira in zasmehovanje predhodnega govorca’.

3.4 Značilnosti in diskurzivna funkcija členka zaimka **čto**

Členek zaimek **čto** sodi v fazi aaB in aB na puščici spremembe besednovrstnosti; delež funkcije členka je večji kot delež funkcije vprašalnega zaimka. **Čto** v tej fazi ne more postati stavčni člen in se ne sklanja. Njegova glavna funkcija je ‘izraziti osebni čustveni namen govorca’, drugotna pa ‘zahteva po informacijah, ki bodo razrešile vprašanja’. Od te faze dalje je **čto** izbirna prвина povedi in ne vpliva na propozicijsko vsebino izreka, tudi če je izpuščen.

3.4.1 **Čto** v fazi aaB na puščici spremembe besednovrstnosti

Ta faza vključuje zgradbo: ‘osebek + **čto** struktura (inverzija)’ + ‘predikatna struktura’, značilna enobesedno poved in ‘situacijska beseda + **čto**’.

(18) Vanja. Ty napisal knigu?

A si (ti) napisal knjigo?

Marija. Ty **čto**, dura, knigu ne videla?

Kaj ti je, trapa, a nisi videla knjige? (Kočetkov, Samo potem.)

Poved iz primera (18) ima zgradbo ‘osebek + **čto** struktura (inverzija)’ + ‘predikatna struktura’; obe strukturi sta tesno povezani, čeprav imata različni obliki. Inverzija je sredstvo, s katerim se poudarja pomen negotovosti, težišče vprašanja pa ni ‘**čto**’, ampak povedek ‘nisi videla’. Glavna funkcija **čto** v povedih iz primera (18) je ‘izražanje nezadovoljstva s predhodnim govorcem’, drugotna pa ‘potrditev resničnosti predhodnega izreka’.

(19) Takih, kak on, byli tysjači-nebrežno brosil Vahtang.

Takih kot on je bilo na tisoče – je brezbržno navrgel Vahtang.

Čto? – pelesprosila Toma.

Kaj? – je ponovno vprašala Toma. (Sluckina, Ozvezdje Lev.)

Čto v povedi iz primera (19) je tipična enobesedna poved, v kateri se da izpuščeni del rekonstruirati, npr. '**Čto** vy skazali? (**Kaj** ste rekli?)'. Glavna funkcija **čto** v Tomini povedi je 'razrešitev vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je imel z izrekom predhodni govorec'.

(20) Nužen les ne zavtra, a segodnja.

Gozd je potreben ne jutri, ampak danes.

A zavtra **čto**, les ne **ponadobitsja**?

Kaj pa jutri, **gozd ne bo potreben?** (Možae, Gozdna cesta.)

Poved v primeru (20) ima zgradbo z inverzijo 'situacijska beseda + **čto**'. V nasprotju z inverzijo 'osebek + **čto**' **čto** v tem primeru ne more postati stavčni člen in je lahko izpuščen, njegova funkcija je poudariti 'zavtra (jutri)', ki je težišče vprašanja. Inverzija je tudi posledica govorčeve diskurzivne strategije, da poudari pomen 'negotovosti'. Glavna funkcija **čto** v povedi iz primera (20) je 'nasprotovanje ali oporekanje predhodnemu govorcu', drugotna funkcija pa 'zastavljanje vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec'.

Kot je razvidno iz primerov (18) do (20), je v fazi aaB na puščici spremembe besednovrstnosti glavna funkcija **čto** 'izražanje nezadovoljstva, občutka ogorčenja, presenečenja in zadrege', 'nasprotovanje ali oporekanje predhodnemu govorcu', drugotna funkcija pa 'potrditev resničnosti predhodnega izreka' ali 'problematiziranje namenena, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec'.

3.4.2 Čto v fazi aB na puščici spremembe besednovrstnosti

Najpomembnejša značilnost besede **čto** v fazi aB na puščici spremembe besednovrstnosti je neskladje med obliko in vsebino, tj. čeprav ima obliko vprašalnega izreka, od sogovornika ne zahteva odgovora. V to fazo tako sodijo retorična vprašanja in direktivni izrek sestavljen iz **čto**, '**čto** + osebni zaimek' + 'sledеči izrek', '**čto** + osebni zaimek' + 'ponovitev ključnih elementov iz predhodnega izreka' in enobesedna poved **Čto?**. Glavna funkcija **čto** v tej fazi je torej izražanje govorčevega subjektivnega čustvenega pomena, in lahko rečemo, da je funkcija vprašalnega zaimka, da 'zahteva informacije, ki bodo pomagale razrešiti vprašanja' v precejšnji meri zbledela.

(21) Marija. Neuželi za rulet?

A je res za ruleto?

Ivan. **Čto ty? ja na velosipede to ne umeju, avtomobilej prosto bojus!**

Kaj je s tabo? S kolesom se ne znam voziti, avtomobilov se pa enostavno bojim. (Kočetkov, Samo potem.)

Struktura s **čto** v povedi iz primera (21) ima zgradbo '**čto** + osebni zaimek' + 'sledеči izrek', v kateri je 'osebni zaimek' sredstvo za pritegnitev sogovornikove po-

zornosti, medtem ko je 'sledеči izrek' metadiskurzivno besedilo, ki pojasnjuje razlog za rabo **čto**. Glavna funkcija **čto** v povedi iz primera (21) je 'izražanje presenečenja v odnosu do predhodnega govorca', 'oporekanje predhodnemu govorcu', opravlja pa tudi drugotno funkcijo 'zastavljanja vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec'.

- (22) Redaktor. Da smotri u menja, čtob nikakogo nacionalizma! A to ja tebjja znaju! Urednik. Poglej me, in da ne bo nobenega nacionalizma! Saj te poznam! Vasja. **Čto** vy, šef? ja **ne nacionalist**. Naoborot, ja internacionalist! **Kaj** je z vami, šef? Jaz **nisem nacionalist**. Ravno obratno, jaz sem internacionalist. (Smorodinov. Male farse 1993–96.)

Struktura s **čto** v povedi iz primera (22) ima zgradbo '**čto** + osebni zaimek' + 'ponovitev ključnih elementov iz predhodnega izreka', v kateri je osebni zaimek sredstvo za pritegnitev sogovornikove pozornosti, medtem ko je sledеči izrek metadiskurzivno besedilo, ki poudarja ključne prvine predhodnega izreka. Glavna funkcija **čto** v povedi iz primera (22) je 'izražanje zadrege v odnosu do predhodnega govorca' in 'oporekanje predhodnemu govorcu'. Drugotna funkcija je 'zastavljanje vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec'.

- (23) Hozain. Ne znaju. Ego avtor pridumal.
Gospodar. Ne vem. Avtor ga je izumil.
Žena. **Čto-o-o??**
Žena. **Kaj??** (Smorodinov, Male farse 1993-1996.)
- (24) Bulgakov. Da potomu čto oni vovremja... (Hvataetsja za glavu, padaet, umiraet.)
Ker so točni... (Se zgrabi za glavo, pade, umre.)
Sledovatel'. **Čto?! Čto?** (Peretaskivaet Bulgakova na postel', nakryvaet odejalom.)
Preiskovalni sodnik. **Kaj?! Kaj?** (Odnese Bulgakova na posteljo, ga pokrije z odejo.) (Karelin, Verjamem horoskopom.)

Čto v povedih iz primerov (23) in (24) je končna faza enobesedne povedi **čto**, v kateri intonacija in ponovitev delujeta kot sredstvo, ki dodaja govorčev subjektivni pomen. Glavna funkcija **čto** v ženinem izreku v primeru (23) je 'izražanje skepse in presenečenja nad predhodnim govorcem', drugotna pa 'zastavljanje vprašanj glede resničnosti predhodnega izreka'. Glavna funkcija **čto** v izreku preiskovalnega sodnika (24) je 'izražanje jeze na predhodnega govorca', drugotna pa 'zastavljanje vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec'.

- (25) Tam odin-dva kadra ostalos' – vdruk čto-to interesnoe uvižu?
Ostalo je le par kadrov, kaj če zagledam kaj zanimivega?
Lučše menja ešče sfotal. **Čto** u nas možet byt' interesnogo?
Raje bi še mene pofotkal. **Kaj** pa bi bilo pri nas lahko zanimivega? (Čirkov, Koruzni človek.)

Poved iz primera (25) ima zgradbo 'predhodni izrek', 'retorično vprašanje (**Čto** + možet byt' + primernik pridevnika)', v kateri je predhodni izrek 'sredstvo za reševa-

nje časti' sogovornika, a obenem vzpostavlja tudi sočutje do sogovornika. Retorično vprašanje pa je mogoče tudi spremeniti v poved 'U nas ničego net interesnogo (Pri nas ni nič zanimivega)', ker je sredstvo izjavljanja. Drugače povedano, govorec misli, da je sogovornikov izrek brez stvarne podlage, vendar pa v želji, da ga ne bi spravil v zadrego, izbere način, da mu to pove po ovinku, namesto da bi mu neposredno oporekal. Glavna funkcija *čto* v primeru (25) je 'oporekanje predhodnemu govorcju', drugotna pa 'zastavljanje vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec'.

(26) *Čto* vy stoite kak zamorožennye?!

Kaj stojite kot okameneli? (Čirkov, Koruzni človek.)

(27) *Čto* že my stoim zdes' bez dela? – voskliknul Pitja – Pošli, rebjata?

Kaj tu stojimo brez dela? – je vzkliknil Pitja. – Gremo, fantje? (Čirkov, Koruzni človek.)

Povedi v primerih (26) in (27) imajo vprašalno obliko, vendar ne z namenom zavrnitve sogovorca kot z retoričnim vprašanjem ali ker se pričakuje odgovor, ampak z namenom izzvati določeno vedênje. Glavna funkcija *čto* v primeru (26) je 'predlog sogovorniku', drugotna pa 'izražanje neodobravanja sogovornikovega vedênja'. S *čto* v primeru (27) Pitja ošteva sebe in prijatelje, ker postavajo brez dela, in prijateljem predlaga, da zgrabijo za delo. Njegovi glavni funkciji sta 'spodbujanje sogovornika', in 'oštevanje sogovornika', drugotna funkcija pa 'izražanje neodobravanja sogovornikovega vedênja'.

Kot je razvidno iz primerov (21) do (27), v fazi aB na puščici spremembe besednovrstnosti *čto* opravlja glavne funkcije 'izražanje zadrege v odnosu do predhodnega govorca', 'oporekanje predhodnemu govorcju', 'izražanje presenečenja in dvoma v odnosu do predhodnega govorca', 'izražanje jeze na predhodnega govorca', 'spodbujanje sogovornika', in 'oštevanje sogovornika'. Drugotne funkcije so 'zastavljanje vprašanj v zvezi z namenom, ki ga je z izrekom imel predhodni govorec', 'zastavljanje vprašanj glede resničnosti predhodnega izreka' in 'izražanje neodobravanja sogovornikovega vedênja'.

3.5 Diskurzivna funkcija in pomen členka *čto*

Razmejitev vprašalnega zaimka *čto* od členka *čto* ni tako enostavna, kot se zdi na prvi pogled. Celo ruski jezikoslovci doslej niso mogli zarisati ostre meje. Švedova (1998: 71) ima *čto* v povedi 'No *čto* že, on vidit? (Ja kaj, a on vidi?)' za vprašalni zaimek; v DRL (1999: 685) je *čto* v povedi '*Čto*, u vas takoy že prekrasny golos? (*Kaj*, a imate tak čudovit glas?)' prav tako opredeljen kot vprašalni zaimek. Vendar pa je, sodeč po slovničnih in skladenjskih značilnostih, *čto* v obeh zgornjih primerih členek. Iz tega je razvidno, da med raziskovalci ni enotnega mnenja, kar zadeva postavljanje meje med vprašalnim zaimkom *čto* in členkom *čto*. Členek je v povedi rabljen neodvisno, a v govornem diskurzu sta merilo za ločevanje členka od drugih stavčnih členov intonacija in ton, medtem ko so v pisanem diskurzu odločilna ločila (, –, ?).

Členek *čto* sodi v fazo B na puščici spremembe besednovrstnosti. Nima natančnega propozicijskega pomena, kot izbirna prvina v povedi ne more biti stavčni člen, ne vpliva na propozicijsko vsebino izreka, tudi če je izpuščen, in od sogovornika ne zahteva odgovora. Slovnico in skladenjsko je v okviru povedi ločen in rabljen neodvisno. Lahko se nahaja na začetku ali sredi povedi, vendar ne v enem ne v drugem položaju ne postane naglašen. Čeprav je primerjavi z prašalnim zaimkom *čto* izgubil slovnico in skladenjsko relevantnost, pa ostaja pomensko relevanten, saj dodaja pomenski odtенок celotnemu izreku. Se pravi, da členek *čto* sodeluje v obliki vprašalne povedi in je jezikovno sredstvo (Gvozdev 1960: 522), ki odraža željo govorca, ki skuša pridobiti informacije, ki bi odstranile vsa vprašanja iz diskurzivne situacije. Ker pa členek *čto* v istem izreku pogosto opravlja več kot eno funkcijo, je razločevanje njegovih funkcij težavno. Udeleženec pogovora mora o predpostavki, ki je implicirana v členu *čto*, sklepati na osnovi več dejavnikov, med drugim iz diskurzivne situacije in diskurzivnega konteksta, tako da je v tem primeru pragmatična obtežitev udeleženca pogovora največja od vseh faz *čto*.

(28) Bulgakov. Dal'se!

Naprej!

Sledovatelj. *Čto*, dal'se? Zataščil eč v sosednjemu komnatu ...

Preiskovalni sodnik. *Kaj*, naprej!? Odvlekel sem jo v sosednjo sobo ... (Karelin, Verjamem v horoskope.)

(29) Geroj. Horošo. Otvet' mne, kak mena zovut?

Heroj. Dobro. Povejte mi, kako mi je ime?

Žena. Borja. Borej tebya zovut.. *Čto*, pamjat' svoju propil?

Žena. Borja. Ime ti je Borja. *Kaj*, a te je spomin zapustil? (Smorodinov, Male farse 1993–96.)

Govorec, ki vodi pogovor v primeru (28), je preiskovalni sodnik, Bulgakov je pa pasiven udeleženec pogovora. Bulgakov se navdušeno strinja s predhodnim govorcem z vzklikom 'Naprej!', s čimer tudi nakazuje, da ga pogovor zanima. Izrek preiskovalnega sodnika ima zgradbo '*čto* + predhodni izrek', pri čemer *čto* izraža, da je 'trenutni govorec slišal izrek predhodnega govorca, ki je zahteval nadaljevanje zgodbe, in da bo dalje vodil pogovor v skladu z njegovimi besedami'. Opravlja funkcijo 'izražanja strinjanja s predhodnim govorcem'.

Žena v primeru (29) odgovarja na vprašanje predhodnega govorca, ki sprašuje po svojem imenu, a ona ne more razumeti tega njegovega vedénja. Tako *čto* v ženi nem izreku implicira predpostavko, da 'trenutni govorec ne le čuti zadrego zaradi predhodnega govorca, ampak tudi ne more razumeti njegovega vedénja'. Opravlja tudi funkciji 'izražanje zadrege v odnosu do predhodnega govorca' in 'oštevanje in kritika predhodnega govorca'.

Povedi v primerih (28) in (29) sta samo del vzorčnih povedi s členkom *čto*. Členek je njegova besednovrstna oznaka, medtem ko ga je na diskurzivni ravni mogoče imenovati diskurzivni označevalec. Lastnosti in diskurzivna funkcija *čto* kot diskurzivnega označevalca so druga obsežna tema, ki zahteva posebno obravnavo; v naši razpravi bomo, kar zadeva diskurzivni označevalec *čto*, tu potegnili črto.

4 Zaključek

Cilj razprave je bil proučiti značilnosti prehoda in preobrazbe ruskega *čto* iz vprašalnega zaimka v členek, ugotoviti odločilne mehanizme tega procesa ter analizirati slovnične in skladenjske značilnosti, diskurzivno funkcijo in pomen v posameznih fazah prehoda od vprašalnega zaimka do členka. Vprašalni zaimek v končni fazi pridobi status členka, a gre skozi vmesni fazi zaimka členka in členka zaimka s pomočjo prestrukturiranja, subjektivizacije, pragmatične inference iz metonimije in inference iz metafore.

Vmesne faze prehoda zaimka *čto* v členek vsebujejo posebnosti na slovnični, skladenjski in diskurzivni ravni. Sprememba besednovrstnosti *čto* iz vprašalnega zaimka v členek je posledica gramatikalizacije, ta proces pa je mogoče ponazoriti s puščico spremembe besednovrstnosti. Čisti vprašalni zaimek se uvršča v fazo A na tej puščici in opravlja vlogo osebk, predmeta in povedka. Njegova glavna diskurzivna funkcija je 'zahteva po informacijah, ki bodo odpravile govorčev dvom'. Zaimek členek *čto* se uvršča v fazi Ab in Abb na puščici spremembe besednovrstnosti in opravlja vlogo osebk, predmeta, povedka in situacijske besede v povedi; treba mu je pripisati sklon. Fazi Ab in Abb vsebujeta večji delež in funkcijo vprašalnega zaimka kot členka. Od te faze dalje ima *čto* poleg propozicijskega pomena tudi govorčev subjektivni pomen, tako da je pri interpretaciji povečana pragmatična obremenitev.

Ta *čto* se uvršča v fazo AB na puščici spremembe besednovrstnosti in skoraj v enaki meri odraža funkcijo vprašalnega zaimka in členka. *Čto* v tej fazi ne more biti več stavčni člen in ne zahteva, da se mu pripiše sklon. Po tej fazi *čto* ne zahteva splošnega in širokega odgovora na vprašanje, ampak pritrdilni/nikalni odgovor, ki potrjuje določeno dejstvo ali resnico. Ta faza vključuje predvsem zgradbo '*Čto* (že) osebek + povedek' ali 'enobesedna poved *Čto*?' + 'ponovitev ključnih elementov predhodnega izreka'.

Členek zaimek se uvršča v fazi aaB in aB na puščici spremembe besednovrstnosti, pri čemer delež funkcije členka postane večji kot delež funkcije vprašalnega zaimka. *Čto* v tej fazi ne more postati stavčni člen in se ne sklanja. Njegova glavna funkcija je 'izraziti osebni čustveni namen govorca', drugotna pa 'zahteva po informacijah, ki bodo razrešile vprašanja'. *Čto* je od te faze izbirna prvina povedi, tako da ne vpliva na propozicijsko vsebino izreka, tudi če je izpuščen.

Členek *čto* se uvršča v fazo B na puščici spremembe besednovrstnosti. Nima natančnega propozicijskega pomena, kot izbirna prvina v povedi ne more biti stavčni člen, ne vpliva na propozicijsko vsebino celotnega izreka, tudi če je izpuščen, in od sogovornika ne zahteva odgovora.

Pričujoča razprava je skušala proučiti značilnosti prehoda in preobrazbe ruskega *čto* iz vprašalnega zaimka v členek. *Čto* pa je šel skozi proces večkratne besednovrstne preobrazbe, in sicer 'vprašalni zaimek→členek' in 'vprašalni zaimek→veznik→členek'. Ta razprava je samo majhen prispevek k raziskavi besede *čto*, ostaja pa potreba po sistematični raziskavi večkratne gramatikalizacije *čto*.

VIRI IN LITERATURA

- Boris PETROVIČ ARDENTOV, 1973: »Čto« v *sovremennom russkom jazyke*. Kišinev: Štiinca.
- Vera VASIL'EVNA BABAJCEVA, 1991: Mesto perehodnyh javlenij v sisteme jazyka (na materiale častej reči). *Perehodnost' i sinkretizm v jazyke i reči*. Moskva: Prometej. 3–14.
- , 2000: Sinkretizm: Lingvistika. *Bol'šoj enciklopedičeskij slovar'*. Moskva: Bol'shaja rossijskaja enciklopedija. Sant-Peterburg: Norint. 445–46
- Aleksandr NIKOLAEVIČ GVOZDEV, 1960: *Očerki po sintaksisu russkoj razgovornoj reči*. Moskva: APN RSFSR.
- Michael A. K. HOLLIDAY, 1961: Categories of the theory of grammar. *Word* 17. 242–92.
- Paul HOPPER in Elizabeth TRAUGOTT, 1993: *Grammaticalization*. Cambridge: University Press.
- Kompleksnyj slovar' russkogo jazyka*, 1–2, 2001. Ur. Aleksandr Nikolaevič Tihonov. Moskva: Russkij jazyk.
- Igor' ALEKSANDROVIČ MEL'ČUK, 2001: *Kurs obščej morfologii, IV/ 5: Morfologičeskie znaki*. Moskva, Dunaj: Jazyki slavjanskoj kultury; Wiener Slawistischer Almanach.
- Aleksandr MATVEEVIČ PEŠKOVSKI, [1938] 1956: *Russkij sintaksis v naučnom osveščennii*. Moskva: Učpedgiz.
- SungHa RHEE, 1998: *Munpephwaui Ihay* [Understanding of Grammaticalization]. Seoul: Hankuk Munhwasa.
- Slovar' russkogo jazyka*, 1984. Ur. Anastasija Petrovna Evgen'eva. Moskva: Russkij jazyk.
- Ol'ga JUR'EVNA STEPANOVA, 2009: Funkcional'nye omonimy, ob'edinennye omokompleksom čto: Disertacija. Moskva: Moskovskij pedagogičeskij gosudarstvennyj universitet.
- Aleksej ALEKSANDROVIČ ŠAHMATOV [1952]; 2006: Učenie o častjah reči. Iz trudov A. A. Šahmatova po sovremennomu russkomu jazyku. Moskva: KomKniga.
- Klara ĖRNOVNA ŠTAJN, 2006: *Sistemnyj podhod k izučeniju dinamičeskich jzvljenij na sinhronnom sreze jazyka*. Stavropol': Stavropol'skij gosudarstvennyj universitet.
- Natalija JUL'EVNA ŠVEDOVA, 1998: *Mestoimenie i smysl: Klass russkich mestoimenij i otkryvaemye imi smyslovyje prostranstva*. Moskva: Azbukovnik.
- Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, 1–4, 2007. Ur. Dmitrij Nikolaevič Ušakov. Moskva: Terra, [1935–40].
- Elizabeth TRAUGOTT, 1995. Subjectification in grammaticalisation. *Subjectivity and subjectivisation*. Ur. Dieter Stein in Susan Wright. Cambridge: University Press.

Ljudmila I. UŠAKOVA, 1998: Mestoimenija i ih analogi. *Russkij jazyk v škole* 1. 85–90.

Ajzik I. ZARECKIJ, 1940: O mestoimenii. *Russkij jazyk v škole* 6. 16–22.

Iz angleščine v slovenščino prevedla Marta Pirnat Greenberg.

SUMMARY

The purpose of the paper was to analyze the characteristics of the change and development of *čto* from an interrogative pronoun to a particle and the relevant mechanism of that process, and to analyze the grammatical and syntactic characteristics, discourse function, and meaning by distinguishing the stages involved in the process from the interrogative pronoun to the particle. The interrogative pronoun ultimately acquires the status of a particle after going through the stages of pronominal particle to particle pronoun by restructuralization, subjectivization, and pragmatic inference from metonymy and inference from metaphor.

When the interrogative pronoun *čto* becomes a particle, it goes through several intermediate stages that have unique characteristics on the grammatical, syntactic, and discourse levels. The transformation of the interrogative pronoun *čto* into the particle *čto* is due to the grammaticalization phenomenon, and this process can be expressed with the word-class transformation arrow. The pure interrogative pronoun falls under stage A in the word-class transformation arrow, while the pronominal particle *čto* belongs to the Ab and Abb stages of the word-class transformation arrow. The *čto* of the stage AB almost equally reflects the proportion and function of both an interrogative pronoun and a particle. The particle pronoun *čto* belongs to the aaB and aB stages in the word class transformation arrow, with the proportion and function of the particle greater than those of the interrogative pronoun. The particle *čto* belongs to stage B in the word class transformation arrow.

This paper attempted to analyze the characteristics of the change and development of *čto* from an interrogative pronoun to a particle. In fact, *čto* has undergone a process of multiple transformations of word class, including 'interrogative pronoun→particle' and 'interrogative pronoun→conjunction→particle'. However, this paper is only a small contribution to research about *čto* and there is a need for systematic analysis of the multiple grammaticalization phenomena of *čto*.

UDK 378(497.4):81'272

Monika Kalin Golob, Gaja Červ

Fakulteta za družbene vede

Marko Stabej, Mojca Stritar

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

JEZIKOVNA POLITIKA SLOVENSKEGA VISokega ŠOLSTVA: STALIŠČA DO RABE JEZIKOV IN PRIPOROČILA ZA NJENO UREJANJE

Prispevek predstavlja nekatere rezultate raziskave o stališčih do rabe jezikov v slovenskem visokem šolstvu, ki smo jo izvedli med septembrom in novembrom 2012 z anketiranjem visokošolskih učiteljev ter domačih in tujih študentov ter poglobljenimi intervjuji med rektorji in dekani slovenskih javnih univerz. Na podlagi ugotovljenega stanja predlagamo priporočila za jezikovno politiko v slovenskem visokem šolstvu.

Ključne besede: jezik visokega šolstva, bolonjska reforma, internacionalizacija

The article presents some results of research on attitudes towards the use of languages in Slovenian higher education, which was conducted between September and November of 2012, by surveying university-level instructors and local and foreign students, and by in-depth interviews of rectors and deans of Slovenian public universities. Based on the findings, the authors develop recommendations for Slovenian higher education language policy.

Key words: language of higher education, Bologna reform, internationalization

1 Uvod

Dokumenti, ki zadevajo slovensko visoko šolstvo in njegov razvoj, kažejo, da slovenska politika in slovensko visoko šolstvo v temeljnih razvojnih premislekih kot ene-ga ključnih prednostnih ciljev poudarjata internacionalizacijo. To je logična posledica zadnje reforme evropskega visokega šolstva, katere pglavitni cilj je vzpostavitev skupnega visokošolskega prostora. Kljub temu, da je internacionalizacija tako pomembna strateška usmeritev, pa v zadnjem desetletju ni prišlo do premislekov,¹ ki bi vključevali sistemske jezikovnopolitične rešitve in ustrezne jezikovnonačrtovalne korake.

Da bi po nekajletnih posameznih razpravah in poskusih za bolj temeljit pristop k urejanju jezikovne politike visokega šolstva oblikovali strokovna priporočila, smo se septembra 2012 odzvali razpisu za izdelavo primerjalne študije o visokošolskih učnih jezikih v Sloveniji in državah EU.² S pregledom formalnopravnih temeljev,

¹ Internacionalizaciji je sicer posvečenih nekaj študij, mdr. Poti internacionalizacije, Klemen Miklavič (ur.), Ljubljana, 2011, dostopno na http://www.cmepius.si/files/cmepius/userfiles/publikacije/2011/POI_SLO.pdf

² Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport je poleti 2012 razpisalo javno naročilo Primerjalna študija o učenem jeziku v visokem šolstvu v R Sloveniji in izbranih evropskih državah. Na povezavi http://www.mizks.gov.si/si/delovna_podrocja/sluzba_za_slovenski_jezik/raziskave_na_podroczju_slovenskega_jezika/ (študijo smo izvedli avtorji tega prispevka).

nanašajočih se na jezik visokega šolstva v Sloveniji in državah EU,³ z anketiranjem udeležencev visokošolskega študija v Sloveniji in intervjuji s tistimi, ki odločajo o jezikovni politiki, smo želeli ugotoviti, kakšni sta jezikovna ureditev in raba v slovenskem visokem šolstvu, kako so v slovenski pedagoški proces vključeni tuji študenti, kakšne težave pri tem nastajajo, kakšni so cilji odločevalcev glede internacionalizacije, predvsem pa, kakšna so stališča o rabi učnih jezikov, ter razmisliti o možnostih nadaljnjega razvoja jezikovne ureditve slovenskega visokega šolstva.

2 Bolonjska reforma in internacionalizacija v Sloveniji

Okoliščine, v katerih smo v Sloveniji v št. 1. 2005/06 začeli izvajati bolonjsko reformo, so privedle do tega, da je bil v prenovi predvideni proces internacionalizacije interpretiran skoraj izključno kot potreba po uvedbi tujejezičnih predmetov in programov, ki naj bi samoumevno dvignili kakovost slovenskega visokega šolstva in omilili težave, povezane s pomanjkanjem denarja za celovito izvedbo prenove ter z upadom generacij domačih študentov.

Takšno povezavo je mogoče zaslediti že v vladnem Okviru gospodarskih in socialnih reform za povečanje blaginje v Sloveniji (Okvir, 2005): v ukrepu 28 namreč beremo, da je treba »odpraviti omejitve za rabo angleščine pri prenašanju sodobnih znanj, delu tujih učiteljev in oblikovanju mednarodnih izobraževalnih programov«. Od takrat je v političnih in drugih strateških dokumentih obveznost rabe slovenščine v visokem šolstvu implicitno razumljena kot omejevalna prвина na poti k internacionalizaciji visokega šolstva, ki jo želi nacionalni program visokega šolstva iz leta 2010 odpraviti: »Poučevanje se bo lahko izvajalo tudi v tujih jezikih, odločitev o tem bo prepuščena visokošolskim institucijam,« (str. 35). To usmeritev nato konkretizira v ukrepu 35.⁴

Skladne s temi dokumenti so tudi strategije slovenskih univerz, ki želijo med drugim povečati kakovost slovenskega visokega šolstva tudi z internacionalizacijo, npr. Univerza v Ljubljani (Strategija 2006–2009: 12,⁵ in Strategija UL 2012–2020, v kateri univerza ohranja internacionalizacijo med prednostnimi nalogami ter želi povečati »ponudbo svojih izobraževalnih programov v tujih jezikih, posebej na drugi in tretji stopnji študija ter v obliki poletnih šol«, str. 15).⁶

³ Rezultati raziskave, ki se nanašajo na jezikovno politiko visokega šolstva drugih držav EU, in dejansko stanje na tamkajšnjih univerzah zaradi prostorskih omejitev v tem prispevku niso predstavljeni.

⁴ 35. ukrep: Poučevanje v tujih jezikih:

- S spremembo Zakona o visokem šolstvu leta 2011; ukrep bo uveljavljen od leta 2012.

- Odgovornost: Vlada RS (MVZT), visokošolske institucije.

- Pojasnilo: V namen višje kakovosti visokega šolstva ter njegove internacionalizacije in mednarodne atraktivnosti, bodo lahko visokošolske institucije izvajale študijski proces v tujih jezikih. Pri tem se bodo še posebej usmerile na 3. in 2. študijsko stopnjo. Ukrep bo ob dvigu privlačnosti slovenskega visokošolskega prostora vplival tudi na pridobivanje jezikovnih, medkulturnih in drugih generičnih kompetenc študentov in osebja. Pri tem bodo visokošolske institucije in osebje skrbeli za razvoj slovenskega jezika v visokem šolstvu in znanosti. Institucije bodo prav tako nudile podporo svojim študentom in osebju za tuje jezike. (str. 40)

⁵ Prim. tudi poročilo o dokumentih slovenskih univerz glede rabe jezikov Marušič, Žaucer (2007).

⁶ Dostopno na http://www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/strategija_ul.aspx (11. 1. 2013).

Tovrstne usmeritve zaokrožuje Nacionalni program reform 2012–2013 (str. 14): »Sistem financiranja visokega šolstva bo spodbujal internacionalizacijo z nagrajevanjem mednarodne mobilnosti študentov in spodbujanjem mednarodne mobilnosti visokošolskih učiteljev ter vključevanjem vrhunskih strokovnjakov iz gospodarstva in tujine. Pripravljena bo zakonska podlaga, da se študijski programi lahko izvajajo tudi v tujem jeziku.« Glede na to, da zakon že dopušča vzporedne programe v tujem jeziku (gl. op. 9), je treba reformni program brati kot izvajanje posameznih programov samo v tujem jeziku, torej ne več z obveznimi slovenskimi vzporednimi programi.

Strateškim dokumentom pa vsaj doslej ni sledila operacionalizacija. Internacionalizacija kot ena prednostnih tem se že desetletje od reforme rešuje parcialno in je prepuščena posameznim fakultetam, oz. kar posameznim profesorjem, kot so pokazali intervjuji z dekani slovenskih fakultet.

3 Raziskava stališč o rabi učnih jezikov v visokem šolstvu

Empirični del raziskave smo metodološko zastavili kot kombinacijo elektronskih anket, oblikovanih za tri ciljne skupine, in sicer visokošolske učitelje, domače in tuje študente, ter poglobljenih intervjujev, ki smo jih izvedli z odločevalci jezikovne politike v visokem šolstvu (rektorji in dekani oz. prodekani izbranih fakultet) treh javnih univerz: Univerzo v Ljubljani (UL), Univerzo v Mariboru (UMB) in Univerzo na Primorskem (UP).

3.1 Organizacija študija za tuje študente

Izvedeni poglobljeni intervjuji⁷ so pokazali, da je organizacija študijskih dejavnosti v angleščini (za tuje študente) večinoma prepuščena fakultetam oziroma celo oddelkom znotraj njih ter iniciativi posameznih nosilcev predmetov, saj na ravni univerz in države ni sistemsko premišljena in načrtovana, predvsem pa ni dodatno finančno podprta, kar so kot ključno težavo poudarili skorajda vsi intervjuvanci. Posledično sta pestrost in količina v angleščini izvedenih študijskih vsebin na slovenskih fakultetah po mnenju tujih študentov pogosto nezadostni.

⁷ Da bi preverili stališča odločevalcev o visokošolskih jezikih, smo tri rektorje in izbrane dekane vseh treh javnih univerz poprosili za intervjuje. Opravili intervju z rektorjem Univerze v Ljubljani Stanetom Pejovnikom in rektorjem Univerze v Mariboru Danijelom Reboljem. Rektor Univerze na Primorskem se je na naša vabila odzval izjemno pozno in do končne redakcije naročene raziskave ni omogočil pogovora ali posredoval pisnih odgovorov. Izbor dekanov smo opravili glede na dostopne podatke o številu izmenjavnih študentov (viri CMEPIUS in univerzitetne službe za mednarodno sodelovanje) in matično področje fakultete, pri čemer smo iskali ravnotežje po vedah. Na članicah Univerze v Ljubljani so z nami sodelovali dekani Filozofske fakultete, Fakultete za družbene vede in Biotehnične fakultete, iz predhodne raziskave pa smo imeli zapis intervjujev vodstva Ekonomske fakultete. Na Univerzi v Mariboru so se odzvali dekani Ekonomsko-poslovne fakultete, Filozofske fakultete ter Fakultete za elektrotehniko, računalništvo in informatiko. Na Univerzi na Primorskem pa smo za sodelovanje zaprosili dekana Fakultete za humanistične študije in Fakultete za management, a se je odzvala le prodekanja za mednarodne odnose Fakultete za humanistične študije.

Med fakultetami, na katerih smo opravili intervjuje, samo Ekonomska fakulteta UL vzporedno izvaja isti program v slovenščini in angleščini. Štiri fakultete (Fakulteta za družbene vede UL, Ekonomsko-poslovna fakulteta UM, Fakulteta za humanistične študije UP in Filozofska fakulteta UM) v tujem jeziku izvajajo vsaj nekatera predavanja, pri čemer so v primeru FDV UL in EPF UMB ta predavanja dejansko organizirana zato, da bi bil določen delež predmetov (na FDV vsaj en predmet na program na 1. stopnji in več (v celoti kar trije programi) na drugi stopnji, na EPF v celoti 18 programov) dostopen tujim študentom. Nasprotno so na FHS predmeti v angleščini del programa Medkulturno jezikovno posredovanje, na katerem je jezik ne samo sredstvo, ampak tudi predmet p(r)oučevanja, in bi bili v vsakem primeru vsaj delno izvedeni v angleščini. Predavanja v nemščini in angleščini, organizirana na FF UM, pa so posledica pomanjkanja ustreznih domačih strokovnjakov.

Na ostalih fakultetah (Fakulteti za elektrotehniko, računalništvo in informatiko UM, Biotehniški fakulteti ter Filozofski fakulteti UL) se vsi predmeti (seveda z izjemo predmetov na jezikoslovnih oddelkih FF UL in UM, ki se zakonito večinoma izvajajo v jeziku stroke) izvajajo v slovenščini. Izvedbo vsebin za tuje študente zagotavljajo nosilci predmetov prek konzultacij oziroma asistenti, ki poskrbijo, da pri vajah in terenskem delu delajo posebej s skupinami tujih študentov.

Odločevalci kot problem tovrstnih izvedb za tuje študente navajajo, da se tako tuji študenti ne morejo dejansko vključiti v študijski proces in študirati s slovenskimi kolegi, kar naj bi bil eden ključnih ciljev študijskih izmenjav, po drugi strani pa izvajalci predmetov študijski proces v tujem jeziku izvajajo tako rekoč prostovoljno kot posebne konzultacije za tuje študente. Izvedba internacionalizacije kot državnega cilja, zapisanega v temeljnih razvojnih dokumentih, je torej – ob odsotnosti ustreznih sistemskih rešitev in financiranja – mnogokrat dejansko prepuščena odločitvam posameznih visokošolskih predavateljev in utemeljena na njihovem občutku odgovornosti do študentov.

Odločevalci s fakultet, na katerih se vsebine tujejezičnim študentom ponujajo predvsem prek konzultacij in drugih bolj individualiziranih oblik dela, še opozarjajo, da so rešitve, ki so jih trenutno oblikovali, vzdržne samo, dokler je število tujih študentov relativno nizko. Povečanje števila tujih študentov, ki si ga univerze zastavljajo kot srednjeročni razvojni načrt, pa bi zahtevalo korenite spremembe. Po drugi strani je prav omejeno število tujih študentov oz. njihova razpršenost po različnih študijskih programih in predmetih s stališča vodstev fakultet ovira za izvedbe predmetov v tujem jeziku. K temu so delno prispevali tudi slovenski študenti, ki so se na nekaterih fakultetah (FF UL, BF UL, FF MB), kot so povedali dekanji, načelno uprli temu, da bi poslušali predavanja slovenskih visokošolskih učiteljev v angleščini, ker je v predavalnici prisotna zgolj peščica tujih študentov.

3.2 Jezikovna kompetenca v tujih jezikih

Da gre predvsem za načelno potezo, ki ne izvira iz nesposobnosti študentov za študij v angleščini oz. iz slabe pripravljenosti slovenskih predavateljev za po-

dajanje vsebin v angleščini, kažejo anketne samoocene znanja angleščine slovenskih študentov in predavateljev, kot tudi anketne ocene predavateljev o študentski jezikovni kompetenci v angleščini in študentske ocene kompetence učiteljev za poučevanje v angleščini. Na nobeni od izbranih fakultet sicer posebej ne preverjajo usposobljenosti učiteljev za izvajanje predavanj v angleščini, kot zadosten dokaz o njihovi jezikovni kompetenci se privzema habilitacija, obenem pa jih za to niti posebej ne usposablja in skrb za lastno jezikovno kompetenco tako v prvem kot v drugih jezikih prepuščajo iniciativi posameznikov. Usposabljanja študentov in učiteljev za večjezični akademski diskurz trenutno v novih smernicah internacionalizacije načrtuje Univerza na Primorskem (Čok, Beguš 2011).⁸ Na večini izbranih fakultet pa je jezikovno izobraževanje študentov institucionalno organizirano – slovenski študenti svoje maturitetno znanje angleščine vsaj v prvih dveh letih nadgradijo še pri obveznem predmetu strokovne angleščine, kjer se seznanijo tudi z angleško terminologijo stroke (ponekod pa imajo na izbiro še druge tuje jezike, npr. FDV UL).

Obenem se izkazuje, da izvajanje vsebin v angleščini ni nujno splošna rešitev za premoščanje jezikovnih ovir za študij tujih študentov. Praktično vsi odločevalci opozarjajo, da imajo tuji študenti iz nekaterih evropskih držav z angleščino tolikšne težave, da jih to lahko ovira pri uspešnem študiju. Na študijske težave, povezane z učnim jezikom, odločevalci opozarjajo tudi v zvezi s sicer neizmenljivimi, redno vpisanimi tujimi študenti, ki prihajajo predvsem iz držav nekdanje Jugoslavije in študirajo v slovenščini.

Predvsem dekani s humanističnih fakultet vseh treh univerz so opozorili, da je proces internacionalizacije izrazito okrnjen, če ga razumemo zgolj kot implementacijo angleščine kot učnega jezika. Privesti bi morala do večjezičnosti in večkulturnosti, ne pa do zamenjave nacionalnih jezikov z *linguo franco*. Rezultati ankete med domačimi in tujimi študenti sicer kažejo, da svojega znanja v drugih tujih jezikih (to-rej ne v angleščini) po večini ne ocenjujejo dovolj visoko, da bi lahko v njih študirali. Zaradi navedenega bi se zdelo smiselno okrepiti ponudbo tečajev slovenščine za tuje študente in lektorje, pa tudi tečajev angleščine in drugih tujih jezikov za slovenske študente in učitelje, ki jih trenutno za vse članice univerz pretežno izvajajo jezikoslovni centri njihovih humanističnih fakultet, ter jo kolikor mogoče poceniti oz. jih čim več ponuditi brezplačno.

Medtem ko je zanimanje za tečaje slovenščine kot drugega jezika veliko predvsem pri redno vpisanih tujih študentih, ki morajo po določenem časovnem obdobju kot del študijskih obveznosti opraviti tudi izpit iz slovenščine,⁹ med izmenljivimi študenti po podatkih iz ankete trenutno ni izrazitega zanimanja za učenje

⁸ Dokumentu sicer sledi učiteljski kolektiv Katedre za večjezičnost in medkulturnost, vodstvo univerze pa tega vprašanja nima med prioriteta, zato Prerez ni doživel potrditve senata UP in sklepov, ki bi ga udeleževali. Dostopno na <http://www.upr.si/index.php?page=static&item=82>

⁹ Vpisni pogoji slovenskih univerz določajo, da morajo tujci in Slovenci brez slovenskega državljanstva do vpisa v prvi (novinarstvo FDV UL, AGRFT UL, slovenistika FF UL) oz. drugi letnik prve stopnje dokazati svoje znanje slovenščine na srednješolski ravni (B2) z javnoveljavno listino oz. opravljenim izpitom iz slovenščine.

slovenščine.¹⁰ Njihovo znanje slovenščine pa tudi pri tistih, ki so se je učili, ne zadošča, da bi lahko svoje študijske obveznosti opravljali v slovenščini v celoti.

3.3 Internacionalizacija kot zaslužek in dodana vrednost

Razumevanje internacionalizacije kot izvoda za izboljšanje položaja slovenskih fakultet na mednarodnih lestvicah kakovosti in možnosti za zagotovitev dodatnih sredstev financiranja je bilo pri vodstvih nekaterih fakultet (EF UL, FDV UL in EPF UM, FERI UM) bistveno izrazitejše kot pri drugih. Tako stališče do internacionalizacije se pri odločevalcih značilno povezuje še z naslednjim stališčem: izobraževanje je tudi industrija oziroma profitna panoga, trenutna zakonska ureditev rabe jezikov visokega šolstva je toga in na razvoj slovenskih univerz deluje zaviralno. Za vodstva teh fakultet je tudi značilno, da so najbolj naklonjena izvajanju dela študijskih obveznosti v angleščini tudi za domače študente, saj v tem vidijo prednost, ki dela študente konkurenčnejše na (mednarodnem) trgu dela. Želja slovenskih študentov po študiju v slovenščini je bila v tem kontekstu interpretirana kot želja po lažji poti, značilna predvsem za slabše in za študij manj motivirane študente.

Interpretacija študija v angleščini kot dodane vrednosti same po sebi ni skladna s stališči, ki so jih o njegovih prednostih v anketi izrazili domači študenti in učitelji. Ti študiju v angleščini na slovenskih univerzah, razen povečane možnosti za študij v tujini, ne pripisujejo posebnih prednosti pred študijem v slovenščini. Bolj zadržani do internacionalizacije kot ključa za rešitev vseh težav slovenskih univerz so tudi odločevalci ostalih fakultet (FF UL, FF UM, BF UL, FHŠ UP), ki posebej opozarjajo, da je izvedba predmetov v angleščini potreben, ne pa tudi zadosten pogoj za pritegnitev tujih študentov in predavateljev v Slovenijo. Ni vseeno, kakšni tuji predavatelji in študenti prihajajo k nam, za pritegnitev najboljših pa bi bilo treba zagotoviti, da se v angleščini izvajajo najkakovostnejše in za tujce najprivlačnejše vsebine slovenskih univerz ter da so plače visokošolskih učiteljev vsaj primerljive z drugimi evropskimi državami. Obenem opozarjajo, da bi bil visok delež vsebin, izvedenih v angleščini, ki naj bi pritegnil tuje študente, lahko prav eden od razlogov za odločitev slovenskih študentov, da bodo (če so jim vsebine tako doma kot na tujem ponujene v angleščini) študirali v tujini.

3.4 Perspektive internacionalizacije

Vodstva fakultet so precej natančno seznanjena z učinkovitostjo in težavami sistema ponujanja vsebin za tuje študente, kakor ga njihove fakultete trenutno izvajajo.

¹⁰ Nekoliko drugačno sliko ponujajo slovenske izkušnje z izvajanjem tečajev EILC (intenzivni jezikovni tečaji Erasmus; udeležujejo se jih lahko študentje v okviru svoje mobilnosti v programu Erasmus, prim. <http://www.cmepius.si/vzu/erasmus/eilc.aspx>), financira pa jih Evropska komisija. Po podatkih iz poročila za l. 2011 (<http://ec.europa.eu/education/erasmus/doc/stat/1011/report.pdf>, str. 97) se med vsemi evropskimi državami največji delež Erasmusovih študentov (18,9 %) odloči za tečaje državnega jezika prav v Sloveniji. Med temi je manjši delež resnično zainteresiran za znanje slovenščine, saj se nekateri kasneje med svojim semestrskim bivanjem odločijo tudi za nadaljevalni tečaj slovenščine, ki si ga morajo plačati sami (prim. letna poročila Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik).

Tak sistem v kombinaciji trenutnega pravnega in finančnega okvira ocenjujejo kot edini mogoč, zato se razmisleku o njegovih morebitnih spremembah in izboljšavah niti ne posvečajo. Predlogi za ureditev rabe učnih jezikov v slovenskem visokem šolstvu, ki so jih podali intervjuvani dekanji in rektorji, so bili vsi zelo splošni. Med tistimi, ki so se strinjali, da je to vprašanje treba regulirati zakonsko, se je večinoma izkazalo, da obstoječega zakonskega okvira po njihovem mnenju pravzaprav ni nujno spreminjati ter da bi bilo smiselno pred njegovim spreminjanjem začeti dejansko izkoriščati možnosti, ki jih že ponuja, ter nabrati dovolj praktičnih izkušenj z izvajanjem študija v tujem jeziku, na katerih bi lahko utemeljili spremembe. Drugi razmisleki omenjajo potrebo po deregulaciji, ki naj bi univerzam omogočila večjo konkurenčnost na mednarodnem trgu. Predlagane sistemske ureditve na ravni univerz so po eni strani povezane z ocenjevanjem (brez poglobljenih analiz), kako in za koliko povečati delež vsebin, ki naj jih vsaka fakulteta ponuja v angleščini, in kolikšen del tega deleža naj se v angleščini izvaja tudi za domače študente, saj se celovita vzporedna izvedba študija v slovenskem in angleškem jeziku nikomur ne zdi realna možnost. Tretji tip razmislekov v izhodišče postavlja kakovost in privlačnost v angleščini ponujenih programov ter izhaja iz prepričanja, da bi bilo tovrstne programe lažje ponujati, če bi njihovo oblikovanje koordinirala univerza. Programe, ki bi bili primarno dejansko zasnovani v skladu s potrebami in interesi tujih študentov in torej ne bi posegali v redni študijski proces na slovenskih univerzah, ki bi se še naprej izvajal v slovenščini, bi seveda lahko obiskovali tudi slovenski študenti, ki bi si tega želeli. Proti pričakovanjem pa odločevalci skorajda ne razmišljajo o zaposlovanju tujih profesorjev in profesorice, če sklepamo po njihovih razmislekih v intervjujih, saj jih (z izjemo BF UL in FF MB) niso omenjali kot možnost k večji internacionalizaciji.

3.5 Sklep

Ugotovimo lahko, da nastaja med zakonodajo, ki omejuje izvajanje predmetov in programov v tujem jeziku (Zakon o visokem šolstvu, Ur. list 32/2012),¹¹ in statutu univerz, ki to zakonsko diktirajo večidel prepisujejo, ter strategijo države in univerz glede razvoja visokega šolstva vedno večji prepad. Zahteve po internacionalizaciji, izmenjavi študentov in osebja ter primerljivosti znanja se vedno bolj zlivajo s pojmom »kakovost« visokega šolstva, zato se v slovenskem političnem in visokošolskem pro-

¹¹ 8. člen (učni jezik)

Učni jezik je slovenski.

Visokošolski zavod lahko izvaja študijske programe ali njihove dele v tujem jeziku, pod pogoji, določenimi s statutom.

Če visokošolski zavod opravlja javno službo, se lahko v tujem jeziku izvajajo:

- študijski programi tujih jezikov,
- deli študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- študijski programi, če se ti programi na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku.

Visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika.

Tujcem in Slovencem brez slovenskega državljanstva se omogoči učenje slovenščine.

Podrobnejši način skrbi za razvoj in učenje slovenščine določa minister, pristojen za visoko šolstvo. (Dostopno na <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=201232&stevilka=1406>.)

storu oblikuje prepričanje, pogosto tudi neposredno izraženo, da internacionalizacijo ovira obveznost slovenščine kot učnega jezika. Ta neusklajenost povzroča iskanje takšnih obvodov za vključevanje tujih študentov, ki ne zahtevajo intelektualnih in finančnih virov; dejansko pa gre za napol- in nelegalno izvajanje predmetov in programov v angleščini na račun izvedb v slovenščini.

Obstoječa zakonodaja slovenščini deklarativno zagotavlja status visokošolskega jezika ter hkrati ob določenih omejevalnih okoliščinah in odločevalnih postopkih dopušča rabo tujih jezikov. Zakonodajne omejitve pa so nejasne in v praksi omogočajo poljubne interpretacije: npr. kaj so »deli študijskega programa« ali kolikšno je »večje število tujih študentov«. Tudi zakonska določba jezikovnonačrtovalnih dejavnosti v zvezi s slovenščino kot strokovnim in znanstvenim ter s slovenščino kot tujim jezikom se od sprejetja zakona ni udejanjila. Čeprav zakon izrecno določa, da »visokošolski zavodi skrbijo za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika«, nismo v raziskavi zasledili nobenega sistematičnega pristopa k tej skrbi ne na načelni (z izjemo omenjenega prereza jezikovne politike UP) ne na praktični ravni, razen v obliki dejavnosti posameznih oddelkov ali centrov, ki pa nimajo širše podpore in niso vključene v sistematičen okvir. Skrb za razvoj slovenščine kot strokovnega oziroma znanstvenega jezika je prepuščena samoiniciativi zaposlenih. Kot kaže, se odgovorni zanašajo na samoumevnost razvoja slovenščine zaradi njene trenutnega pretežno prevladujočega položaja, hkrati pa želijo njen obvezen delež zmanjšati. Kljub zakonskemu določilu, da se »tujcem in Slovincem brez slovenskega državljanstva [...] omogoči učenje slovenščine«, so trenutne možnosti za brezplačno učenje slovenščine omejene na Erasmusove izmenjavne študente (v omejenem obsegu 64 ur), vsi drugi tečaji pa so plačljivi po tržnih cenah, zaradi česar so dostopni samo manjšemu delu populacije, ki jo to zanima in si tečaj lahko privošči. »Podrobnejši način skrbi za razvoj in učenje slovenščine«, ki naj bi ga določil »minister, pristojen za visoko šolstvo«, doslej ni bil oblikovan. Statuti slovenskih javnih univerz zakonodajo bolj ali manj povzemajo, natančneje ločujejo med javnimi in drugimi programi (v katerih naj bi bila raba tujih jezikov liberalnejša), določajo organe za odločanje o izvedbah programov ali predmetov v tujem jeziku, »skrbi za slovenski jezik« pa se posvečajo le deklarativno.

4 Ali potrebujemo jezikovno politiko visokega šolstva?

Tuji in domači raziskovalci ugotavljajo, da so med manj premišljenimi vidiki in posledicami bolonjskega procesa prav jezikovna vprašanja (DRUVIETE 2007: 2). Evropski jezikovni svet leta 2006 ugotavlja, da je eden od stranskih učinkov naraščajoče študentske mobilnosti po Evropi ter skupnih programov povečana raba angleščine kot učnega jezika v neangleško govorečih državah ter da ima to nepredvidljive posledice na učenje in poučevanje (Nancy Declaration, nav. po DRUVIETE 2007: 2; tudi v DRUVIETE, VADMANIS 2010: 91). Povečuje se tveganje za prevzemanje tujega jezika na račun maternega: na Nizozemskem, Danskem, Švedskem in v Nemčiji je »vedno več diplomantov, ki tekoče govorijo angleško, hkrati pa so nekompetentni kot strokovnjaki v uradnem jeziku svoje države« (DRUVIETE 2007: 2). V Novem okviru

za strategijo o večjezičnosti v Evropski uniji (NEW FRAMEWORK 2005: 6) Evropska komisija opozarja, da imajo lahko težnje neangleško govorečih držav po poučevanju v angleščini namesto v lastnem jeziku neslutene posledice za vitalnost njihovih jezikov. Nedelovanje jezika na enem področju (izguba področja) vpliva na celoten jezik: vpliva na akademsko in strokovno izražanje, na podsisteme, kot sta osnovno in srednje šolstvo, na tehnike učenja in poučevanja, na publicistiko in prek nje na splošno rabo (prim. Druviete 2007; Davidsen-Nielsen 2010; Stickel 2010).¹² Sociolingvisti pozivajo vlade, naj pravočasno ukrepajo in zagotovijo polno delovanje državnega jezika v celotnem izobraževalnem sistemu (Druviete 2007).

Razprave o pomenu slovenskega znanstvenega jezika na univerzi in v znanosti na Slovenskem so se začela 2005,¹³ se razmahnile v pozive po premišljeni jezikovni politiki po bolonjski reformi, ko so Katedra za novinarstvo (FDV), Oddelek za slovenistiko in Oddelek za slavistiko (FF) naslovili listo odprtih vprašanj slovenski javnosti in univerzi.¹⁴ Pritisk strokovne javnosti se nadaljuje na znanstvenih srečanjih (Humar, Žagar Karer 2010; Kalin Golob 2012) in se krepi tudi v zvezi s komentiranjem osnutka programa jezikovne politike v medijih in stroki (Paternu 2012; Orešnik 2012; Vogel 2012).

Tudi opozorila z Danske (Davidsen-Nielsen 2010), Nemčije (Stickel 2010), Latvije (Druviete 2010) in drugih evropskih držav so precej enotna: visoko šolstvo mora izobraževati za večjezičnost, usposablјati diplomante za delovanje v več jezikih, a upoštevajoč »evropsko formulo 1 + 2«, obvladanje maternega jezika in učenje dveh tujih (prim. pregled jezikovnih politik Gâz 2011). Pristajanje na angleško enojezičnost v visokem šolstvu in znanosti je za državni jezik izguba pomembnega področja, ki dolgoročno pomeni spreminjanje polnorazvitih evropskih jezikov v jezike neformalnega sporazumevanja (STICKEL 2010: 20; Ammon, McConnel 2002).

Univerzitetna jezikovna politika bi morala izhajati iz temeljev evropske skupnosti, torej mora biti plurilingvistična, upoštevajoč lastne in tuje jezike (Position Statement on Language Policy in Higher Education in Europe 2011, 3: »Ekskluzivna raba angleščine kot *lingue france* ogroža kakovost kulturne in akademske izmenjave.«).¹⁵

¹² Dodati je treba, da so tovrstne trditve večinoma teoretske. Da bi jih eksperimentalno preverili, bi potrebovali longitudinalne študije, ki jih, kolikor smo seznanjeni, trenutno ni. Vendarle pa bi se tudi pri jezikovni politiki, tako kot na primer v okoljski, prehranski ali zdravstveni, veljalo držati načela previdnosti, sploh ker obstajajo teoretsko podprte domneve in nekatere praktične izkušnje o neželenih posledicah prehitrih odločitev o uvajanju angleščine v visokošolsko izobraževanje.

¹³ Tedaj je na simpoziju Obdobja 24 na temo *Razvoj slovenskega strokovnega jezika* med 17. in 19. novembrom 2005 nastopila Ada Vidovič Muha z referatom Slovenska univerza in znanstvena razprava v slovenščini, objavljenim tudi v *Delu* (25. jan. 2006, št. 20, 12), v celoti pa v zborniku Obdobja 2007.

¹⁴ Izjava je ponatisnjena v *Jeziku in slovstvu* št. 52/5 (2007), 87 in nasl., skupaj z mnenji z razprave Posvet o jeziku znanosti in visokega šolstva na Slovenskem (8. 12. 2006), ki sva jo Monika Kalin Golob in Marko Stabej organizirala ob tednu ljubljanske univerze.

¹⁵ »Confédération Européenne des Centres de Langues de l'Enseignement Supérieur, European Confederation of Language Centres in Higher Education, Europäischer Verband der Hochschulsprachenzentren: Position Statement on Language Policy in Higher Education in Europe in 2009, CercleS established a number of Focus Groups, including one on Language Policy which met for the third time in Luminy, Marseille, France from 19th–21st May 2011. The following position statement is based on analysis and discussions which took place during the three meetings. It is presented in the form of guidelines for Institutions in Higher Education.« Dostopno na: <http://www.nut-talen.eu> 25. 5. 2012.

Zato imajo univerze izjemno pomembno vlogo pri razvijanju obeh vidikov evropske jezikovne politike: razvijati znanje v nacionalnih jezikih in spodbujati učenje tujih strokovnih jezikov.

Za nadaljnje reševanje vprašanj jezikovne politike visokega šolstva je nujno razumeti, da ozko interpretirana internacionalizacija, videna le kot možnost ekonomskega dobička za institucijo (WERNER 2011: 3), ki jo privzemajo (visokošolske) politike¹⁶ vseh manjših neangleško govorečih držav, v resnici izključuje internacionalizacijo, tj. z uvajanjem angleške monolitnosti izključuje jezike in kulture (WERNER 2011: 149).

6 Priporočila za jezikovno ureditev visokega šolstva v Sloveniji

Ugotovitve raziskave kažejo na zapletenost sodobne problematike visokega šolstva, v kateri vsesplošno deklarativno prizadevanje za internacionalizacijo in vse višjo kakovost ni osnovano na ključnih premislekih o pomenu teh pojmov in ukrepih, potrebnih za njihovo doseganje. Eden od tovrstnih nikoli v celoti in sistematično izpeljanih premislekov je tudi vprašanje jezika visokega šolstva. To vprašanje je po eni strani vpeto v nacionalno jezikovno politiko, po drugi strani v nacionalno politiko visokega šolstva, izobraževalno ter raziskovalno politiko, posredno pa ga določajo pravne norme drugih področij; tega se je pri reševanju treba nujno zavedati, saj so sicer rešitve lahko parcialne ali si celo nasprotujejo. Jezikovnopolitične rešitve so možne v dveh smereh:

6.1 Ohranitev sedanjega zakonskega okvira

Upoštevalo, da je državni jezik kategorija oz. vrednota prednostnega pomena in se mu država načrtno posveča, da bi ohranila njegov status in polnofunkcijskost, nekatere razsežnosti internacionalizacije v visokem šolstvu sploh niso neposredno povezane z jezikovnimi vprašanji in jih zato tudi ne more reševati jezikovna politika, ampak bi jih morala država urejati predvsem na drugih zakonskih področjih (vizni režim, priznavanje listin in kvalifikacij, štipendiranje ipd.). S tem mislimo predvsem na tisti vidik internacionalizacije, s katerim si želijo slovenski visokošolski zavodi zagotoviti dodatne vire financiranja, zlasti s šolninami za izredno vpisane tuje študente ali z odpiranjem izpostav fakultet v drugih državah.

Če torej izhajamo iz statusa državnega jezika kot vrednote, je priporočilo za jezikovno urejanje visokega šolstva precej preprosto: če želimo imeti kakovostno javno šolstvo, ga moramo ustrezno financirati, da bo izpolnjevalo svoje poslanstvo javne dobrine. V taki situaciji sedanja zakonska ureditev omogoča internacionalizacijo kot kakovostno prvino, s katero visoko šolstvo odpiramo mednarodnemu prostoru, da bi tako izmenjavali znanje, izkušnje in presegali samozaprtoost. Zakon namreč omo-

¹⁶ Ali z besedami bivšega ministra Žiga Turka (Odmevi, TV Slovenija, 25. 7. 2012): »Univerze, izobraževanje postaja globalni posel, ki se ga je treba lotiti z globalnimi orodji in globalnimi jeziki.« Zato je bil minister jasan: »Mi se bomo potrudili [število tujih študentov] povečati tako, da bomo omejili – bom rekel – pravila, ki se tičejo uporabe slovenskega jezika« (Odmevi, TV Slovenija, 25. 7. 2012).

goča gostovanje tujih profesorjev ter uvajanje vzporednih predmetov in programov v tujem jeziku. Interpretacija, da je zakonska dikcija preveč omejevalna, izhaja iz dejstva, da za take programe in predmete ter gostovanja ni zagotovljeno financiranje. Odločevalci so namreč precej enotno potrdili, da bi zakonsko ureditev lahko uresničili ob dodatnih virih za internacionalizacijo.

Na podlagi zakonske ureditve in ustreznega financiranja bi lahko univerze oblikovale programe, ki bi jih bilo smiselno ponuditi tujim študentom. V intervjujih se je namreč pokazalo, da bi bilo bolj kot dvojno izvajanje slovenskega in tujejezičnega programa smiselno v sodelovanju med visokošolskimi ustanovami oblikovati področne sklope, ki bi bili za tujce še posebej zanimivi. To pa so teme, ki so vezane na znanje in posebnosti slovenskega prostora, oz. kot je dejal eden od dekanov, »programi, ki so presežek v evropskem smislu«.

6.1 Zakonska deregulacija slovenščine kot obveznega jezika visokega šolstva

Željo po deregulaciji slovenščine kot obveznega jezika visokega šolstva, ki sta jo v pogovorih izrazila predvsem rektorja ljubljanske in mariborske univerze, hkrati pa je to tudi predvideni ukrep aktualnega nacionalnega programa visokega šolstva, lahko razumemo kot navidez praktično rešitev, ki je po besedah odločevalcev vzvod za doseganje vseh najrazličnejših vidikov internacionalizacije (preseganje samozaprтости, ustvarjanje odprtega intelektualnega prostora, dodatnih možnosti za najrazličnejše nove oblike ponudbe in izvedbe študijskih programov – ki pa večinoma še niso zares zamišljene, kaj šele premišljene in domišljene). Po drugi strani pa gre za posredno, a negativno simbolično sporočilo: slovenščina je razumljena kot ovira, ki z uresničitvijo ciljev internacionalizacije ni združljiva, tako da dobi etiketo nečesa, kar nas zapira vase, omejuje. Tu se izkaže popolno neskladje z deklariranimi vrednotami, ki jih odločevalci sicer izrekajo kot asociacije na slovenščino v smislu njenega spoštovanja in skrbi zanjo.

Zagovorniki zakonske deregulacije jezikovne ureditve visokega šolstva na vprašanje, kako bi torej brez zakonske obveze zagotavljali nadaljnji status slovenščine, odgovarjajo z različnimi argumenti o samoumevnosti njene rabe, nujni temeljni kulturi univerzitetnih sodelavcev ipd. V intervjujih in anketah se je izkazalo, da tudi najbolj prepričani zagovorniki deregulacije oz. uvedbe angleščine ne dvomijo o statusu slovenščine kot visokošolskega učnega jezika in privzemajo, da bo slovenščina enostavno samoumevno obstala. Toda samodejno postopno izboljševanje jezikovne ozaveščenosti v akademskem prostoru je nezanesljiva pot, saj še do danes (pri vsej zakonski obveznosti in družbenih pobudah) nekatere ključne sestavine jezikovne ureditve niso zadovoljivo rešene.

Če bi bila odločitev o jezikovni podobi visokega šolstva v celoti prepuščena univerzam, bi s tem v celoti nase sprejele jezikovnopolitično odgovornost; za njeno učinkovito udejanjanje bi bilo najboljše oblikovati jezikovne strategije in njihovo operacionalizacijo. Taka strategija bi morala vključevati odločitve o naslednjih jezikovnih sklopih:

a) Jezikovna zmožnost udeležencev visokošolskega procesa

- Določiti je treba vlogo univerzitetnega izobraževanja pri oblikovanju jezikovne zmožnosti in jezikovnega repertoarja (znanja jezikov) rednih in izmenjavnih študentov, in sicer:
 - za slovenščino kot prvi jezik
 - za angleščino in druge tuje strokovne jezike
 - za slovenščino kot drugi/tuji jezik
- Določiti je treba vlogo univerz pri zagotavljanju potrebnega specialnega jezikovnega znanja, jezikovnega repertoarja in s tem povezanih storitev za njihovo osebe.
- Evidentirati in preverjati se mora znanje jezikov pri študentih in osebu v okviru ugotovljenih sistemskih potreb.

b) Načrtovanje strokovnih zvrsti slovenskega jezika (s terminološkimi in drugimi vidiki)

- Oblikovanje predmeta, ki bo glede na področje razvijal sporazumevalno zmožnost v strokovnem jeziku, učenje strokovne slovenščine, kontrastivne terminologije ter kontrastivnega strokovnega in znanstvenega (akademskega) pisanja.
- Organizirana terminološka dejavnost (podprta z ustreznimi praksami, npr. obvezna stvarna kazala z (novo nastalo) terminologijo pri magistrskih in doktorskih delih, zbirke terminologije ob pedagoškem in znanstvenem delu ipd.).

c) Znanstveno in strokovno objavlanje v slovenščini

- Zagotavljanje učinkovitega seznanjanja slovenske javnosti z rezultati pedagoško-raziskovalnega dela (s tem sooblikovanje družbe znanja).
- Spodbujanje smotrnega objavlanja znanstvenih in strokovnih besedil v slovenščini s habilitacijsko politiko in drugimi ukrepi.

Naši predlogi povezujejo prvo in drugo možnost. Predlagamo naslednje ukrepe: normalizacijo jezikovnega zavedanja, zagotovitev formalnopravnega okvira kot odgovornost države ter izoblikovanje in operacionalizacijo jezikovne strategije kot odgovornost univerz.

A. Normalizacija jezikovnega zavedanja: Spoštovanje odločitve o statusu slovenščine kot jezika visokega šolstva

Jezikovno urejanje visokega šolstva mora po našem prepričanju (in prepričanju večine vprašanih v okviru naše raziskave) temeljiti na izhodišču, da slovenske univerze in Republika Slovenija želijo ohraniti in nadalje razvijati slovenščino kot učni jezik visokošolskega izobraževanja in jezik znanosti, hkrati pa si želijo zagotoviti nemoteno mednarodno razsežnost svojega delovanja. S tem zagotavljamo razvijanje ene od pglavitnih generičnih kompetenc strokovnega pisnega in ustnega izražanja v maternem jeziku ter ohranjamo status slovenščine kot državnega in polno razvitega jezika.

B. Formalnopravni okvir

Država mora prevzeti svoj del odgovornosti in določiti obvezni obseg izvajanja visokošolskih programov vseh treh stopenj v slovenskem jeziku. Argumenti, da so programi v tujem jeziku za slovenske študente dodana vrednost v smislu pridobivanja znanja tujega jezika, dobra odskočna deska za nadaljnji študij ali delo v tujini ter celo študentova pravica do izbire, v katerem jeziku bo študiral, so sicer tehtni, vendarle javne visokošolske ustanove pri njihovem uresničevanju ne smejo prezreti, da je njihova ustavna dolžnost zagotavljati študij vseh stopenj v državnem jeziku. Enake cilje namreč lahko dosežemo s kakovostno ponudbo specializiranih jezikoslovnih predmetov (tuji strokovni jeziki, terminologija, akademsko pisanje ipd.).

Čeprav po pregledu evropske prakse ugotavljamo, da se ponujajo predmeti in programi v tujem jeziku predvsem na 2. in 3. stopnji, to v resnici ne razrešuje potrebe po mobilnosti na slovenskih univerzah, torej izmenjavi študentov in osebja, ki poteka že na prvi stopnji in temelji na reciprociteti. Namesto vzporednih programov je smiselnejša rešitev oblikovanje modulov za izmenjavne študente v smislu »slovenskih študij« po področjih in disciplinah. Tako oblikovani moduli bi dejansko pomenili novost in višjo kakovost za internacionalizacijo v najboljšem pomenu besede: presežno znanje, ki ga ponuja država gostiteljica. Tak presežek bi privabil tudi zahtevnejše študente, ne le tistih, ki v izmenjavi vidijo koristni izobraževalni turizem ali premočrtno usmeritev v mednarodno poklicno kariero. Za zagotavljanje statusa slovenščine in omogočanje izmenjav je treba torej:

- omogočiti dodatna sredstva za izbrane vzporedne programe in izbirne module, posebej oblikovane za izmenjavne študente, katerih predmete bi lahko izbirali tudi domači študenti;
- bolje sofinancirati učinkovito učenje slovenščine za tuje študente in oblikovati predmete za razvijanje strokovnega sporočanja za domače študente.

Pravna norma mora upoštevati vso kompleksnost pojma internacionalizacija in jasno ločevati med krajšimi in daljšimi oblikami študijskega bivanja študentov in visokošolskih učiteljev. Za daljše oblike vključevanja v redni visokošolski študij bi morala biti ponujena možnost brezplačnega učenja slovenščine in se po izteku določene obdobja zahteva pridobitev spričevala o znanju slovenščine na ustrezni ravni.

C. Jezikovna strategija univerz

Javne univerze morajo glede na zapisano (in skladno z ustreznimi priporočili Evropske komisije) pripraviti in operacionalizirati jezikovne strategije, ki bodo vodile k ohranjanju državnega jezika v visokem šolstvu in spodbujanju večjezičnosti ter k dejanski kakovostni internacionalizaciji. Izmenjavo znanja tako omogočajo kakovostni gostujoči profesorji, pridobivanje znanja tujega strokovnega jezika pa mora biti omogočeno s predmetnikom, pa tudi z vključitvijo v izbirne vsebine iz modula za tuje študente, pri čemer je treba obseg tujejezičnih izbirnih predmetov natančno definirati in se lahko na 2. in 3. stopnji kreditno stopnjuje do z zakonom določenega maksimalnega obsega.

Za spodbujanje večjezičnosti pri domačih študentih je treba poskrbeti za umestitev tujega strokovnega jezika v predmetnike in poenotiti zahtevnost ter vsebinsko in terminološko prilagojenost študijskemu programu.

7 Zaključek

Raba jezikov v slovenskem visokem šolstvu mora biti formalnopravno urejena tako, da hkrati zagotavlja razvoj slovenščine in kakovostno internacionalizacijo, obenem pa omogoča prožno prilagajanje novim možnostim in potrebam. Sama zakonska določitev za resnično konstruktivno jezikovno načrtovanje ne zadostuje. Zato bi moralo pristojno ministrstvo poskrbeti za izdelavo jezikovnonačrtovalnega okvira, ki bi ga lahko visokošolski zavodi uporabili kot izhodišče za oblikovanje sebi prilagojenih jezikovnih ureditev, to pa vgradili v svoje statute. Pristojno ministrstvo bi lahko spodbujalo nastanek jezikovnonačrtovalnih okvirov in dobre jezikovne prakse (tako glede slovenščine kot glede tujih jezikov) s posebnimi finančnimi instrumenti, nekaj podobnega je predvideno za internacionalizacijo v nacionalnem programu za visoko šolstvo 2011–2020. Za tak instrument bi bilo seveda treba oblikovati dobro premišljena, strokovno utemeljena merila odličnosti jezikovne prakse.

Odgovorna jezikovna politika je pomemben del ohranjanja slovenskega jezika v polnofunkcijskem delovanju ter zagotavljanja kakovosti in specifičnosti slovenskega nacionalnega visokega šolstva. Le s polno delujočim državnim jezikom lahko slovenska politika in družba prispevata k uresničevanju skupnega evropskega visokošolskega prostora, saj ta skupaj z idejo Evropske unije obstaja samo na temeljih jezikovne in kulturne raznolikosti.

VIRI IN LITERATURA

- A new framework strategy for multilingualism*, 2005. Bruselj: Komisija Evropske skupnosti. 22. 11. 2005 COM.
- Ulrich AMMON, Grant McCONNEL, 2002: *English as an academic language in Europe: A survey of its use in teaching*. Frankfurt ob Majni: Peter Lang.
- Charles BERG, Christinne WEIS, 2005: *Sociologie de l'enseignement des langues dans un environnement multilingue*. Luksemburg: Ministère de l'Education nationale et de la Formation professionnelle et Centre d'études sur la situation des jeunes en Europe.
- Sjur BERGAN, 2001: Language policies in higher education – Introduction to a debate. *Language policies in higher Education: A result of a round table debate of the Council of Europe's Higher Education and Research Committee in October 2001*. Splet.
- Brigit BROCK-UTNE, 2001: The growth of English for academic communication in the Nordic countries. *International review of education* 47. 221–33.

- , 2007: Language of instructions and research in higher education in Europe: Highlights from the current debate in Norway and Sweden. *International review of education* 53. 367–88.
- Lucija ČOK, Ana BEGUŠ (ur.), 2011: *Prerez jezikovne politike Univerze na Primorskem*. Koper. Splet.
- Niels DAVIDSEN-NIELSEN, 2010: Language in higher education: A Danish view. *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu: Zbornik prispevkov z Mednarodne konference Jezikovna različnost in nacionalni jeziki v visokem šolstvu*. Ur. Marjeta Humar in Mojca Žagar Karer. Ljubljana: SAZU.
- Barbara DE COCK, 2006: Flemish language policy in an era of globalisation. *Noves SL. Revista de Sociolingüística*, 2.
- Ina DRUVIETE, 2007: Management of language diversity in higher education establishments. Splet.
- Ina DRUVIETE, Jānis VALDMANIS, 2010: Language use in higher education establishments in Latvia. *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu: Zbornik prispevkov z Mednarodne konference Jezikovna različnost in nacionalni jeziki v visokem šolstvu*. Ur. Marjeta Humar in Mojca Žagar Karer. Ljubljana: SAZU.
- Marjeta HUMAR, Mojca ŽAGAR KARER (ur.), 2010: *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu: Zbornik prispevkov z Mednarodne konference Jezikovna različnost in nacionalni jeziki v visokem šolstvu*. Ljubljana: SAZU.
- Monika KALIN GOLOB, 2010: Univerza, več svoj dolg. *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu: zbornik prispevkov z Mednarodne konference Jezikovna različnost in nacionalni jeziki v visokem šolstvu*. Ur. Marjeta Humar in Mojca Žagar Karer. Ljubljana: SAZU. 67–69.
- , 2012: Jezik slovenskega visokega šolstva: Med zakonodajo, strategijo in vizijo. *Slovanski jeziki. Iz preteklosti v prihodnost*. Ur. Vojko Gorjanc. Ljubljana: ZIFF. 95–109.
- Vincent KERKLAAN, Gillian MOREIRA, Kees BOERSMA, V. KERKLAAN, G. MOREIRA, K. BOERSMA, 2008: The Role of language in the internationalisation of higher education: An example from Portugal. *European Journal of Education* 43/2. 241–55.
- Marita KRISTIANSEN, 2010: Language planning in higher education: The Case of microeconomics. *Reconceptualizing LSP: Online proceedings of the XVII European LSP Symposium 2009*. Ur. Carmen Heine in Jan Engberg. Aarhus: Department of Language and Business Communication.. 1–12.
- Franc MARUŠIČ, Rok Žaucer, 2007: Pregled in analiza politik, ki določa položaj slovenščini nasproti tujim jezikom v visokem šolstvu in znanosti. Raziskovalna naloga na naročilo Ministrstva za kulturo. Splet.
- Nacionalni program jezikovne politike 2007–2011*. Splet.
- Nacionalni program jezikovne politike 2012–2016*. Osnutek. Splet.
- Nacionalni program razvoja visokega šolstva 2011–2020*. Splet.

Nacionalni reformni program 2012–2013. Splet.

Okvir gospodarskih in socialnih reform za povečanje blaginje Slovenije, 2005. Splet.

Janez OREŠNIK, 2012: Predlog stališča SAZU o slovenščini v znanosti in visokem šolstvu. *Delo: Sobotna priloga* 22. 9. 2012, 29; 20. 10. 2012, 29.

Boris PATERNU, 2012: Biti odprt tudi za herezijo. Vendar ne brez občega soglasja. Vprašanje slovenščine na univerzi. *Delo: Sobotna priloga* 29. 9. 2012. 10–11.

Position Statement on Language Policy in Higher Education in Europe, 2011. Confédération Européenne des Centres de Langues de l'Enseignement Supérieur, European Confederation of language centres in higher education, Europäischer Verband der Hochschulsprachenzentren. Splet.

Robert PHILLIPSON, 2003: *English-only Europe? Challenging language policy*. London, New York: Routledge.

Gerhard STICKEL, 2010: Domain loss of a language and its short- and long-term consequences. *Nacionalni jeziki v visokem šolstvu: Zbornik prispevkov z Mednarodne konference Jezikovna različnost in nacionalni jeziki v visokem šolstvu*. Ur. Marjeta Humar in Mojca Žagar Karer. Ljubljana: SAZU.

Kristin TYTGAT, 2011, Language policy in Flemish higher education in Belgium: English in an academic context. EUNoM Symposium »Managing Multilingual and Multiethnic Societies and Institutions« (Koper, 20., 21. junij 2011). Splet.

Univerza v Ljubljani: Strategija 2006–2009. Splet.

Milan VOGEL, 2012, Očitno je prizadevanje po spremembi jezikovne realnosti. Kakšna naj bo jezikovna politika? *Delo* 22. 5. 2012, 17.

Ada VIDOVIČ MUHA, 2007, Aktualna vprašanja slovenske univerze in znanstvene razprave v slovenščini. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*. Ur. Irena Orel. Ljubljana: FF. 3–11 (Obdobja, 24).

SUMMARY

Since the Bologna reform, internationalization has become one of the priorities of the European higher-education system. The main Slovenian higher education policy documents show that the concept was promptly adopted, that it strongly correlated with the aim of improving higher education quality and profits, but far too often it remained just a key word without exact explication of its content and deliberate systemic solutions for its implementation. One of the aspects of internationalization of Slovenian higher education system that lacks an elaborate planning strategy, systematic policy regulation, as well as resources for its implementation is the use of languages of instruction.

The paper presents some of the results of the research that the Ministry of Educa-

tion, Science, Culture, and Sport supported with the goal of overcoming this deficit and forming short- and long- term measures for language policy in Slovenian higher education. Methodologically, the survey consisted of: a comparative study of (higher-education) language policy documents in Slovenia and other European countries and of language-use strategies and practice at selected European public universities; a survey of language use in the higher-education process among students and instructors of the three Slovenian public universities and interviews with their chancellors and with deans of selected faculties.

The results of the comparative study show that language use in higher education in many European countries is—at least at the state level—substantially deregulated. Big nations tend to conduct the first three years of academic study predominantly in national languages, while they increase the number of courses held in English at the master's level. The Nordic countries have the highest share of courses held in English, while for countries that are sociolinguistically most similar to Slovenia, a discrepancy between strict regulations of national language use on the one hand and deviations from these norms in practice on the other are characteristic.

The data obtained by questionnaires show that Slovenian university instructors and students unanimously agree that Slovene should remain the dominant language of Slovenian higher education, while courses with high-quality content in English should be offered to foreign students and to those Slovene students who are willing to attend them. One of the greatest problems of the actual Slovenian internationalization process has shown to be its financing, which makes carrying out entire parallel programs in Slovene and English almost impossible. Consequently, the choice of classes accessible to foreign students is often very limited or study activities performed in English are restricted to contact hours in the class or other individual forms of work. On the other hand, Slovene students have shown considerable reluctance to attending courses in English held by Slovene professors. In the opinion of some of the interviewed policy-makers, a constructive solution to this problem would be the formation of a limited number of special English modules for different fields (e.g., for the humanities, social sciences, natural sciences). These modules would be designed at the university level and would represent a selection of its top quality and most attractive content.

According to the research results, the authors propose two possible lines of language policy in Slovenian higher education. The first possibility is to maintain the current legislative framework, based upon Slovene language as a social value, but also to secure finances to enable the full realization of its potentials. The other solution is deregulation that would transfer the responsibility for language-use regulation from the state to individual higher education institutions. The authors also propose guidelines for strategies of language policies and their implementation that could be adapted to the particularities and special needs of individual institutions.

UDK 821.163.4.09-31(497.11)

Vladislava Gordić Petković, Ivana Đurić Paunović

Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu

HUDIČ IN VAMPIR V KULTURNEM SPOMINU: FANTASTIČNO IN IDENTITETA V SODOBNEM SRBSKEM ROMANU

Sodobna srbska proza je ustvarila junake v okvirih strašljivega in nadnaravnega: predvsem hudiče in vampirje, kot je razvidno iz romanov Mirjane Novaković (*Strah i njegov sluga*, 2000) in Dejana Stojiljkovića (*Konstantinovo raskršće*, 2009). V prvem delu je glavni junak gospodar Pekla, medtem ko Stojiljković prikazuje dogodke ob poskusu nacistov, da si prisvojijo kulturno dediščino mesta Niš. Romana združujeta elemente realističnega in fantastičnega ter antično in sodobno zgodovino, odlikujeta pa ju bogat nabor aluzij na politične dogodke in dovršeno parodiranje raznovrstnih literarnih slogov.

Ključne besede: sodobni srbski roman, vampirji, identiteta, kulturni spomin

Contemporary Serbian fiction has built characters within the verbal space of the uncanny: devils, vampires, magicians and monsters. Mirjana Novaković's *Fear and Servant* and Dejan Stojiljković's *Constantine's Crossing*, the former with the master of Hell as its main character and the latter picturing an attempt of the Nazis to appropriate the ancient cultural heritage of the Serbian town Niš, combine realistic and fantastic elements, ancient and modern history, references to politics and witty parodies of various literary styles.

Key words: vampire, identity, cultural memory

1 Uvod

Ko je Peter Nichols v *The Encyclopedia of Science Fiction* pojasnil, da je tako za znanstvenofantastično kot tudi fantastično literaturo značilna ideja novuma (»določen novi element; nekaj, kar fikcijo razlikuje od sedanje resničnosti, vampir ali koloniziran planet« (CLUTE in NICHOLS 1979: 408)), mu verjetno ni bilo treba razmišljati, kaj bi se zgodilo, če bi novum izgubil svoj element novega. Po prehodu v še eno stoletje lahko rečemo le, da se je novum izrabil. V zadnjih dvajsetih letih in hitreje kot kdaj koli poprej so fantastična bitja iz vrst vampirjev, hudičev in podobnih izgubila svojo izvirno moč in izjemne sposobnosti, vendar avtorjem, ki te like uporabljajo, pero nikoli ni zastalo in ponotranjili so to novo pridobljeno lastnost svojega književnega materiala. Slednja tudi bralcev ni zmotila; od bitij, ki služijo različnim kulturnim, družbenim in ideološkim namenom, je pričakovati, da se bodo spreminila. To je edini način, kako lahko obenem konservativna in revolucionarna proza, v kateri nastopajo liki prehodne, vmesne narave, izpolni svoj namen. V 21. stoletju so vampirji, volkodlaki in neživi vseh vrst utrjeni, ni jih sram pokazati strahu ali svoje ženskosti (moškosti), obenem pa v besedilih predstavljajo ključne elemente in opravljajo kohezivno vlogo. Z drugimi besedami, njihov prijem ni popustil, le zamenjali so rokavice. Tako se vsaj zdi z vidika Balkana, domovine številnih strašljivih

in nadnaravnih bitij, med katerimi so vampirji le najbolj znani. Po mnenju številnih kritikov sta gotično in fantastično vedno odražala strahove določene kulture v določenem zgodovinskem trenutku, zato je namen najinega prispevka prepoznati in obravnavati ta vprašanja v sodobni srbski književnosti, ob tem pa bova posebno pozornost namenili reprezentaciji kulturnega spomina in identitete.

2 Besedna krajina strašljivega in nadnaravnega v sodobni srbski prozi

Rosemary Jackson je fantastično opredelila kot domeno neizgovorljivega in prav to je prostor, ki ga zavzemajo vampirji, odražajoč pereča vprašanja realnega sveta – spolnost, moč, zlo in odtujenost. Vampir je vir erotičnega hrepenenja in izprijenega poželenja, a tudi kulturna nuja poznega dvajsetega stoletja (GORDON 1997: 1). Premik gledišča je posledično sprožil proces udomačitve vampirja in pri tem izzval sočutje z grozljivim odpadnikom, obenem pa tudi zmanjšal grozo tega, kar se skriva za znanim in vsakdanjim (GORDON 1997: 2).

Upodobitve so vampirjem postajale vse bolj naklonjene, njihove želje in težnje pa v vse večji meri predstavljene s sočutjem, ki si ga v prejšnjih desetletjih ne bi mogli zamisliti. Pitje krvi postaja vse manj nasilno dejanje in vedno bolj »nežno, sočutno, erotično« (JOHNSON 1993: 72), zlasti kadar gre za vampirske junakinje; poleg tega družba, obsedena s popolno žensko postavo, potrebuje vampirko kot poosebitev svojih distopičnih vizij (JOHNSON 2011: 21). Vampirka ponuja več samoopredeljujočih identitetnih položajev kot jih je običajno na voljo onkraj patriarhalnih omejitev (BACON 2011: 33).

Sodobna srbska proza je v okviru verbalnega prostora strašljivega in nadnaravnega ustvarila več likov: kljub bornemu številu so izjemni zaradi namena svojih ustvarjalcev, da na bralce naredijo vtis in jih šokirajo z nenehnim raziskovanjem nejasne ločnice med poljem realnega in fantastičnega. Čeprav se zdi, da je meja, ki družbenopolitično razdvaja od oneiričnega, neprehodna, srbski prozaiki namenoma povezujejo prodorne politične opazke o trenutnem dogajanju v Srbiji s konvencionalnimi elementi pripovedk o vampirjih, da bi spletki nove pripovedne niti, v katerih nadnaravni liki ponujajo spremenjene identitete in dodobra predelan kulturni spomin, povezan s preteklostjo.

Hudiči, vampirji, čarovniki in pošasti se pojavljajo v romanih in zgodbah, ki so jih, poleg številnih drugih, napisali avtorji Mileta Prodanović, Radoslav Petković, Oto Oltvanji, Dejan Stojiljković in Mirjana Novaković. V romanu *Savršeno sećanje na smrt* (2008) Radoslav Petković tematizira načine, kako z gledišča neizkušene in lahkovernega mladeniča, čigar poigravanje s čaranjem ga prisili v duhovništvo, vojna, filozofija in magično sooblikujejo družbene in osebne zgodovine v razdejanem okolju Carigrada v 14. stoletju. Vendar Philaron tudi kot ubogljiv menih zahvaljujoč svojemu skrivnostnemu mentorju Gemisthosu, ki je obenem filozof in čarodej, ponovno izzove magijo. Delo Ota Oltvanjija *Kičma noći* (2010) združuje motiva zlovesče sile, ki kolonizira korumpirano moderno Srbijo, in številnih izjemnih vampirskih likov, ki nepopravljivo spremenijo življenje tako v »Parizu na Balkanu« (namerno neprimeren vzdevek za Beograd), kot tudi v Subotici, obmejnem mestu na severu države.

Nagnjenost tako k političnemu kot k fantastičnemu je opaziti v proznem opusu Sretena Ugričića, ki je umeščen med politično alegorijo in moderno pravljico, z bogato uporabo elementov strašljivega in nadnaravnega. V njegovem zadnjem romanu, *Neznanom junaku* (2010), se vdor fantastičnih elementov prične z načinom dojemanja stvarnosti s strani junakov kot monstrozne in sprijene: Ugričić z mojstrskim povezovanjem perečega vprašanja Kosova in distopičnega ter fantastičnega Srbije v letu 2014 prikaže kot pusto državo, ki jo preplavljajo groza, strah, nevednost, korupcija in nemiri in kjer je telepatija edini svobodni medij. Napis na zidu, ki pravi: »Srbija: ubila te bo«, se iz preprostega fragmenta realnosti spremeni v prevladujoči koncept grozečega. Zbirka zgodb Milete Prodanović *Agneć* (2009) se osredotoča na motive čudežev in pokore, obdobje tranzicije pa prikaže kot simbolično stanje bodisi skupinskih identitet bodisi prizadevanj posameznika. Zgodbe, ki so polne ironičnega in grotesknega, spominjajo na anekdote ali črtice, ki jih v pogovornem in vedrem tonu običajno podaja objektivni, a hudomušen poročevalec. Mešanica fantastičnega, religioznega in parodije poudarja absurdne vidike današnjega sveta: tako naslovna zgodba Agneć pripoveduje o čudežu, ki se zgodi tam, kjer je najbolj potreben – sredi banalnih materialističnih skrbi. Pripovedovalec je poslovnež, ki je denar zaslužil z novačenjem beračev, nato pa nekega dne ugotovi, da se je njegova tolpa, ki prosi vbogajme, nepojasnjeno spremenila v čredo ovac.

3 Fantastično in politično

V romanih *Strah i njegov sluga* pisateljice Mirjane Novaković in *Konstantinovo raskršće* pisatelja Dejana Stojiljkovića – v prvem je protagonist gospodar Pekla, drugi pa govori o sporu med nacisti in prebivalci srbskega mesta Niš glede starodavne kulturne dediščine – se prepletajo elementi realističnega in fantastičnega, davna in moderna zgodovina, politične reference in raznovrstni skrbno posnemani ali duhovito parodirani literarni slogi.

Mirjana Novaković na način, ki spominja na strategije Stephena Grenblatta za oblikovanje zgodovin in identitet, za izgradnjo bogate pripovedi, ki nemirno Srbijo osemnajstega stoletja povezuje z aluzijami na sodobno književnost, zgodovino in popularno kulturo, uporabi trivialno anekdoto, in sicer o dunajski komisiji, ki naj bi leta 1725 v Srbijo prispela preiskovati vampirje. Dogajanje je postavljeno v 18. stoletje, v Beograd pod avstrijsko upravo, zgodba romana pa se odvija okoli skrbno izbranih zgodovinskih dejstev: preiskavo sproži članek, objavljen v časopisu *Wienerisches Diarium*, v katerem piše, da so Petra Blagojevića iz vasi Kiseljevo kmetje po njegovi smrti obtožili za nočna trpinčenja in pitje krvi. Po tem, ko komisija in lokalni duhovnik izkopljeta Petrovo truplo, ga preboda z glogovim kolom in sežgeta, poročilo o domnevnem glavnem vampirju roma v Beograd in na Dunaj ter završi po dunajskih krogih.

Avtorica zgodovinskim zapisom doda še enega preiskovalca, za katerega je ključnega pomena, da odkrije resnico: to je sam Satan, pod lažnim imenom Otto von Hausburg, ki si na vse pretege prizadeva, da bi ugotovil, ali so vampirji resnični ali le plod ljudske domišljije. V kolikor bi se izkazalo, da so vampirji resnični, bi to nakazovalo, da se bliža sodni dan in da so mrtvi vstali, kar bi pomenilo končen poraz

sil teme. Po prihodu v Beograd Von Hausburg spozna popolnega sopotnika za svoj pohod – še en lik iz fantastične literature, princeso. Roman *Strah i njegov sluga* pripoveduje o lovu na vampirje, pripoved pa je razcepljena na pripoved z moškega in z ženskega vidika. Moški vidik predstavlja lažni grof Otto von Hausburg, ženskega pa Marija Avgusta, princesa iz družine Thurn und Taxis, žena srbskega regenta. Princeza in hudič se odpravita na lov na vampirje ne le, da bi raziskala primer, temveč tudi, da bi ponovno zastavila svoje življenjske cilje.

V Beogradu 18. stoletja, ob koncu kratke avstroogrške vladavine, katere dobre plati bodo kmalu izničili Turki, ki bodo brez truda ponovno zavzeli Srbijo zahvaljujoč izdaji, se Otto von Hausburg in princesa Marija Avgusta Thurn und Taxis podata na isto pustolovščino, ob čemer ju ženejo različni motivi, obenem pa si prizadevata svoji zgodbi prikazati v drugačni luči in razrešiti svoje konflikte. Satana skrbi, da se, če je res, da so mrtvi vstali, približuje sodni dan, Alexander von Wirttemberg, regent Srbije, pa preiskavo izkorišča, da bi prikril lastno izdajo, ob tem pa se ne zaveda, da njegova žena hrepeni po njegovi ljubezni in da so njene ambicije daleč od politike in spletkarjenja – vsaj kakor se zdi bralcu, ki je brez kančka dvoma pripravljen verjeti njenim besedam. Najsi priznajo, da so del nje ali ne, zarota je močno orožje vseh udeležencev lova na vampirje, učinkovita strategija za reševanje vseh vrst težav in pretkan način za prikrivanje izdaje in prevar. Begunci iz Niša ob koncu romana, na primer, so uradno razglašeni za vampirje, da bi jim lahko odrekli pomoč. V romanu vampirje krivijo za vsa hudodelstva, vendar nikoli niso nič več kot govorice in izgovor za okrutnost. Da bi fantastične motive uporabila v politične namene, mora Mirjana Novaković vampirja vzpostaviti kot glavno silo političnega: bolj verjetno je, da gre za povod ali pretvezo, medtem ko dejansko zlo najdemo drugje, predvsem v mislih tistih, za katere se zdi, da zlo preganjajo.

4 Besedna krajina hudiča

Von Hausburg še zdaleč ni vsemogočen, ponosen in destruktiven gospodar Pekla, temveč kot lep, olikan in izobražen, torej popoln gospod, daje odličen prvi vtis. Kot se za plemiča spodobi, je omikan, ciničen in zagledan sam vase, vendar se kmalu izkaže za neverjetnega strahopetneža. S širokim naborom človeških lastnosti in peščico le približno demonskih se Satan sprevrže v parodijo moškosti, kot so jo oblikovali tradicionalni predstavniki moškega spola.

Medtem ko se navidez brezskrbno življenje Marie Avguste vrti okoli njenega zakona, v katerem primanjkuje ljubezni, Von Hausburg živi v peklu samozaničevanja in zamer. Zli gospodar je obenem očarljiv in nezrel ter neusmiljen in pretkan; privlači ga princesa, vendar je kljub temu hladen in premišljen, surov in ponosen ter čudno melanholične narave, ki jo prežemata sovraštvo do sebe in pasivnost. Von Hausburg je izgubil zmožnost občutenja ljubezni, zaradi česar se je prepustil strogi samokritičnosti, ki pa vendarle še ni pripeljala do melanholije, izražene kot popolno pomanjkanje zanimanja za zunanji svet ali prenehanje vseh oblik delovanja.

Karakterizacija Otta Von Hausburga je skrbno prežeta z ironijo in parodijo, saj ga Mirjana Novaković namenoma oblikuje kot obratno vzporednico slavnim demonič-

nim likom, od Satana Johna Milтона do Heathcliffa Emily Brontë. Ker je ponosen, a strahopetne narave, je obenem naklonjen temu, da podlega čarom razuzdanih žensk, kot je Marija Magdalena, ter posmehovanju ljubezni in predanosti. Kadar ga je strah, smrdi po žveplu; recitira besedilo pesmi *Sympathy for the Devil* skupine The Rolling Stones, pije pivo in kadi hašiš. Neprenehoma se posmehuje krščanski doktrini in jo razkriva kot pretkano in podlo manipulacijo.

Sociologa Deborah David in Robert Brannon sta oblikovala več pravil za ugotavljanje moškosti, ki so postala splošno uporabljana v začetku raziskav o družbeno konstruirani moški seksualnosti. Kot bomo videli v nadaljevanju, so vsa ta pravila uporabna, ko poskušamo razkriti pravega Otta Von Hausburga. Prvo pravilo se glasi: »Nič poženščenega«, kar pomeni, da je za pravega moškega prepovedano vse, kar vsaj malo spominja na ženstveno. Von Hausburg skozi ves roman pogosto kaže strah in šibkost, slabotnost, ki jo poskuša prikriti pretirano zgovornostjo, ter nezmožnost, da bi se soočil s težavami. Kadar ga preplavi strah, začne oddajati vonj po žveplu. Von Hausburg izkorišča svoje slabosti in strahopetnost, kljub temu, da se jih resnično sramuje.

Drugo pravilo, ki od moškega zahteva: »Bodi velika riba«, nakazuje, da se moškost meri z uspehom, močjo, občudovanjem drugih. Ko pripoveduje številne anekdote o svojih neuspehih in porazih, se Von Hausburg v tem smislu še kako zaveda svojih neuspešnih poskusov, da bi pridobil naklonjenost Boga, Jezusa in Marije Magdalene. Nikoli ljubljen, čaščen in spoštovan, tako kot si je želel, se lahko Von Hausburg le maščuje človeštvu in se z manipuliranjem številnih likov v romanu dokaže kot »velika riba«, oziroma velik problem.

Tretje pravilo se glasi: »Bodi pokončen kot hrast« – moškost zahteva racionalnost, žilavost in zaupanje vase, s čimer se neodgovorni, malenkostni in popolnoma nejunaški Von Hausburg ne more pohvaliti. V skladu s pravili patriarhalne kulture mora pravi moški ostati miren ne glede na okoliščine in ne sme pokazati čustev ter priznati šibkosti, na teh področjih pa Von Hausburg vedno znova spodleti, najsi se sooči z jeznimi hajduki ali pa beračico ogoljufa za ves njen denar.

Zadnje pravilo, ki ga navajata David in Brannon, zanimivo in ironično, od pravih moških zahteva: »Pokaži jim hudiča«. Moške mora obdajati avra drznosti in agresije; pripravljeni morajo biti na tveganja in se odzvati na okoliščine, tudi ko razum in strah temu nasprotujeta (LEVIN 1998: 145). Čeprav je hudoben, nevoščljiv in trdno odločen, da bo igral vlogo zlobneža, je Von Hausburg vedno znova nesposoben »pokazati hudiča« komur koli in običajno škodi le sebi. Pomemben vidik njegove osebnosti je ženskost in v vseh pogledih se zdi, da gre za neuspelega moškega v smislu družbene stigme, ki so je bili deležni homoseksualni moški, preden je bila njihova moškost prepoznana s strani ozkih krogov v družbenih vedah.

Von Hausburg je do uporabe jezika tako kot do prakticiranja vere povsem ciničen: sovraži, kadar se mora na pot odpraviti ob »rani uri, zlati uri«, saj mu ni prav nič jasno, »zakaj je iz zlata«. Prav tako razmišlja o frazi, da nekdo »govori kot navit«: »Vedno sem se spraševal, zakaj ravno navit, navijajo se lasje in ure«. Von Hausburg se morda res sprašuje po izvoru frazemov, vendar je prav on tisti, ki v svoji osami ustvarja pomen in zagovarja razdor med nasprotujočimi si stranmi. Čeprav laže, gojlufa in si izmišlja zgodbe, hudič predstavlja alegorični princip ponovnega kritičnega ustvarjanja resnice. S tem, ko zavrača sprejetje Boga kot prvobitnega vladarja

in izvor resnice, se princ teme zavzema za dvom in upor. Njegov ironičen pogled na mite, zgodovino, epsko književnost in etiko kaže odklonilen odnos do tega, da bi bil pohleven častilec božanskega načela, obenem pa zaznamuje upor proti pravilom in hierarhiji.

5 Svet tipičnega moškega

Medtem ko Ottu Von Hausburgu prizadevanja, da bi se obnašal kot pravi moški, vedno znova spodletijo, v delu *Konstantinovo raskršće* najdemo vrsto moških likov, ki izpolnjujejo vsa merila tradicionalne moškosti: noben izmed štirih središčnih junakov ni ubog mehkužec, vsi so nepopustljivi in zanesljivi, kot se za prevladujočo podobo v patriarhalni družbi spodobi. Nemanja Lukić, major v četniški vojski, je popoln vitez, neustrašen, pravičen in občudovan; Krsta Teofilović, ugleden trgovec iz Niša, je »pozabil ruske klasike in Ovidove verze«, po družinski tragediji se je odrekel svojim sanjam o šolanju v Franciji in karieri srednješolskega učitelja ter prevzel podjetje pokojnega brata, ki je trgoval z usnjem, in postal »glava družine«. Lika feldmaršala Otta von Fehna in majorja Heinricha Kahna sta predstavljena kot brezhibna vojaka, čeprav Kahn zaide na stranpota zaradi svojega pohlepa in rasizma. Vsi ti možati moški se odpravijo na pustolovščino, ki se tiče razmeroma nemoške zadeve: kulturne dediščine. *Konstantinovo raskršće* je predvsem roman o preiskovanju niza umorov, ki jih je zagrešila neznana grozljiva sila, kar križa načrte nacistom, ki se želijo dokopati do bojnega meča Konstantina Velikega, ki naj bi bil skrit v Nišu in s pomočjo katerega bi Hitler postal nepremagljiv. Vampir, za katerega se izkaže, da je osemletna deklica, je obenem sila pravice in sila teme. Stojiljković prepleta motive zarote in vampirjev, ponovno združuje politično in fantastično ter krajino, ki se povprečnemu zahodnjaškemu bralcu zdi eksotična, spremeni v zibelko vsega dobrega na tem svetu. Zato morajo njegovi moški liki, tako dobri kot zli, biti možati, avtoritativni, dominantni in naravnani k uspehu.

6 Sklep

Strah i njegov sluga pripoveduje o pustolovskem iskanju vampirjev v Srbiji 18. stoletja, ob tem pa ponuja večplastno enciklopedično pripoved, kakršne sodobna srbska književnost pred tem ni poznala: s tem, ko grozljivo meša s političnim in skrivnostno z zgodovino, ta roman postane resnično postmoderen prikaz politike in vere. *Konstantinovo raskršće* ne ponuja toliko plasti branja, vendar se zdi, da se v večji meri pogloblja v zgodovino – zgodba se prične z zgodovinsko podmeno in se zlasti osredotoča na izpolnjevanje meril kriminalnega romana. Njegov avtor svoje like ustvarja znotraj tradicionalnih, konservativnih in patriarhalnih okvirov, zlasti z namenom, da bi uravnotežil nasprotujoči si strani in vsaki izmed njiju našel popoln par. Jasno je, da ima stran, ki je bližje izvoru nadnaravne moči, večje možnosti, da doseže svoj cilj. Kljub temu se niti srbski niti nemški možje niso sposobni soočiti z zlim brez ženske pomoči, kar je dejstvo, vredno obravnave z vidika sociologije in študij spola.

V obeh romanih elementi fantastičnega prispevajo k ustvarjanju virov kulturnega spomina, ki je globoko zakoreninjen v tradiciji in preteklosti, obenem pa zaradi nestalnosti, ki je svojstvena žanru romana, ponovno preučujeta identitete, menjata pripovedne perspektive in spodkopavata ideološke položaje.

VIRI IN LITERATURA

- Simon BACON, 2011: Binging: Excess, aging, and identity in the female vampire. *MP: An online feminine journal* 3/3. 21–37. Splet.
- John CLUTE, Peter NICHOLS, 1979: *The encyclopedia of science fiction*. London: Granada.
- Deborah S. DAVID, Robert BRANNON (ur.), 1976: *The forty-nine percent majority: The male sex role*. New York: Random House.
- Rastislav DINIĆ, 2010: Bonzo goes to Nišburg. *Reč* 80/26. 178–204. Splet.
- Vladislava GORDIĆ PETKOVIĆ, 2011: Narrative strategies in contemporary Serbian fiction. *Filolog* 4/2. 11–18.
- Joan GORDON, Veronica HOLLINGER (ur.), 1997: *Blood read: The vampire as metaphor in contemporary culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Judith JOHNSON, 1993: Women and vampires: Nightmare or utopia? *The Kenyon review* 15/1. 72–80.
- Martin P. LEVIN (ur.), 1998: *Gay macho: The life and death of the homosexual clone*. New York: University Press.
- Wallace MARTIN, 1986: *Recent theories of narrative*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Mirjana NOVAKOVIĆ, 2000: *Strah i njegov sluga*. Beograd: Narodna knjiga.
- , 2009: *Fear and Servant*. [Prevod v angleščino T. McEneny.] Beograd: Geopoetika.
- Ana RADIN, 1996: *Motiv vampira u mitu i književnosti*. Beograd: Prosveta.
- Dejan STOJILJKOVIĆ, 2009: *Konstantinovo raskršće*. Beograd: Laguna.
- , 2010: *Constantine's crossing*. [Prevod v angleščino R. A. Major.] Beograd: Geopoetika.

Iz angleščine v slovenščino prevedla Tina Karče.

SUMMARY

Contemporary Serbian fiction has built characters within the verbal space of the uncanny: devils, vampires, magicians and monsters. Mirjana Novaković's *Fear and Servant* and Dejan Stojiljković's *Constantine's Crossing*, the former with the master of Hell as its main character and the latter picturing a clash between the Nazis and the ancient cultural heritage of the Serbian town Niš, combine realistic and fantastic elements, ancient and modern history, references to politics and witty parodies of various literary styles.

In a manner resembling Stephen Greenblatt's strategies of fashioning histories and identities, Mirjana Novaković uses a trivial anecdote about the 1725 arrival of a commission from Vienna with the intention to investigate vampires in Serbia as well as to weave a rich narrative that connects the turbulent 18th-century Serbia with reminiscences of the contemporary literature, history, and pop culture. Stojiljković juggles with the eventful history of Niš, using vampire(s) as a force of punishment and atonement for the motley crew of picturesque characters. Novaković's Devil is an inverted parallel to famous demonic figures ranging from Milton's Satan to Brontë's Heathcliff, but with a wild adoration of sensuous pleasure. On the other hand, Stojiljković's vampires display a regal dignity in the role of an indifferent judge between the high and the low.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

SLOVENSKI VODNI IMENI MISLINJA IN HUDINJA

(Ob 30. obletnici smrti Franceta Bezlaja)

Mislinja. Leta 1961 je France Bezljaj¹ v *Slovenskih vodnih imenih*, kjer je objavil podatke o etimološkem izvoru imen slovenskih rek in potokov, označil Mislinjo kot pritok reke Drave, v katero se Mislinja izliva na področju Dravograda;² v resnici je Mislinja pritok reke Meže; vanjo se izliva malo pred iztokom Meže v Dravo.

Ob opozorilu na ta Bezljajev spodrsrljaj želim poudariti, da je moje vrednotenje Bezlaja kot jezikoslovca pozitivno. Po svoji osnovni usmeritvi je bil znanstvenik raziskovalec. Delal je kmalu po končani drugi svetovni vojni na tedaj mladi, skromno razviti ljubljanski univerzi. Želel je zapolniti vrzeli, ki so nastale v slovenskem jezikoslovju zaradi dolgega zavlačevanja z otvoritvijo ljubljanske univerze. V tem duhu je prevzel delo na slovenskem etimološkem slovarju. Istočasno je bil odprt za preobrazbo znanstvenega dela v slovenskem jezikoslovju: za odmik od historizma in za večji poudarek na sodobni slovenščini. Tak je bil po drugi svetovni vojni razvoj jezikoslovja po svetu, tudi v Angliji: v začetku petdesetih let 20. stoletja je imela Anglija samo eno univerzo, ki se je prvenstveno ukvarjala z angleško historično slovnico – v Leedsu v severni Angliji. Vse druge angleške univerze so se preusmerile na znanstveno delo na sodobni angleščini. Tudi v Sloveniji sta se anglistika in germanistika postopoma oddaljevali od historizma in se s tem prilagajali potrebam slovenskih anglistov in germanistov pri izvrševanju njihovega dela po diplomi.

Bezljaj je znanstveno delal v letih, ko so bile v Ljubljani možnosti, da se posvetuje s starejšimi znanstveniki z dolgoletnimi izkušnjami, zelo omejene, objavljena dela so bila težko dosegljiva, mednarodnih stikov ni bilo: do spoznanj je prišel predvsem v

¹ France Bezljaj je bil rojen 19. septembra 1910 v Litiji. Slavistiko je študiral v Ljubljani in v Pragi. Po diplomi je delal kot gimnazijski profesor v Ljubljani. Leta 1939 je doktoriral iz slavistike. Po vojni je šel skozi celo vrsto odgovornih zaposlitev pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in pri Filozofski fakulteti v Ljubljani: 1949 je postal znanstveni sodelavec in nato svetnik pri Inštitutu za slovenski jezik na SAZU. Tu je vodil sekcijo za etimologijo in onomastiko. 1972 je ustanovil sekcijo za etimološke slovarje. Na Filozofski fakulteti v Ljubljani je bil leta 1950 izvoljen za lektorja slovenskega jezika in 1956 preimenovan za predavatelja za isti predmet. 1958 je bil izvoljen za profesorja za primerjalno slovansko jezikoslovje pri Filozofski fakulteti v Ljubljani, ki ga je nato razvil v samostojno študijsko usmeritev. Leta 1958 in 1981 je izdal v dveh zvezkih delo *Slovenska vodna imena*, ki je pomemben prispevek k znanstvenemu razvoju te vede. Ob tem delu je imel redne konzultacije z Jakobom Kelemino, univerzitetnim profesorjem za germansko filologijo, ki je kot germanist prav tako delal na etimoloških problemih, povezanih s slovenskimi zemljepisnimi imeni. Bezljaj se je zanimal tudi za zgodovino slovenske stilistike, za probleme, povezane z vprašanjem razširjenosti slovenskega jezika v alpskem prostoru, za zgodovino stikov Slovencev z drugimi Slovani. V letih 1976 in 1982 je objavil prva dva zvezka *Etimološkega slovarja slovenskega jezika*, druga dva zvezka sta izšla 1992 in 2005, po Bezljajevi smrti, pod uredništvom njegovih znanstvenih naslednikov Marka Snoja in Metke Furlan, ki sta pripravila za tisk tudi *Zbrana dela Franceta Bezlaja* in jih objavila v dveh knjigah 1978 in 1981. France Bezljaj je umrl 27. aprila 1993 v Ljubljani.

² France Bezljaj, Mislinja, *Slovenska vodna imena*, 2. zvezek, Ljubljana: SAZU, Razred za filološke in literarne vede, 1961, 23–24. Zahvaljujem se Dragu Samcu, Luciji Peršin Arifović in Meliti Švajncer, ki delajo kot bibliotekarji pri SAZU v Ljubljani, za oskrbo s knjigami, ki sem jih potreboval pri tej študiji.

povezavi s češkimi filologi, s katerimi je navezal stike že pred drugo svetovno vojno. Kljub tem oviram se iz Bezlajevih del razbere, da je imel presenetljivo temeljit vpogled v objavljeno znanstveno literaturo na področju jezikoslovja. Tako je v okviru danih možnosti prispeval, da ima današnja slovenska jezikovna veda dostojno mesto med evropskimi filologijami.

Pri iskanju etimološkega izvora imena Mislinja Bezljaj domneva, da je slovansko, da je povezano s slovansko besedo *myslъ*, iz katere je izvednih mnogo slovanskih rodbinskih imen. Ta slovanski koren je prešel – preko vmesne oblike *myslinъ* – v današnje ime reke Mislinje. Marko Snoj je v *Etimološkem slovarju slovenskih zemljepisnih imen* te Bezlajeve domneve dopolnil s sugestijo, da kaže ime Mislinja s svojo končnico na povezavo s prebivalci, ki živijo ob tej vodi, da potemtakem ime Mislinja pomeni Mislinova voda.³ Poudariti je treba, da so naše ugotovitve zelo omejene spričo omejenih virov, ki so nam na razpolago.

V nasprotju z Bezlajevo domnevo o slovanskem izvoru imena mislim, da je ime Mislinja praeavropskega porekla in da je po svojem izvoru povezano z imenom reke Meže. Mislim, da je bilo najstarejše predrimsko ime reke Meže *Misa*. Ta oblika imena reke je izpričana v nemškem imenu reke *Mies*. Trdim, da se je sedanje slovensko ime Mislinja razvilo iz praeavropskega imena reke Meže, da je ime Mislinja nastalo iz istega prajezika, iz katerega izhaja tudi ime reke Meže. Iz tega prvotnega imena reke Meže (*Misa*) se je ime Mislinja razvilo istočasno in pod enakimi pogoji kot ime Savinja iz imena reke Save in Dravinja iz imena reke Drave. Ko so v času preseljevanja narodov prišli prvi Slovani v Mislinjsko dolino, so našli pri prebivalcih te doline ime reke Mislinje že polno oblikovano.

V soglasju z domnevo o praeavropskem izvoru imena rek Meža in Mislinja je tudi dejstvo, da najdemo začetni zlog *mis* kot vodno ime ali kot krajevno ime, izpeljano iz vodnega imena, v velikem delu Evrope, kjer Slovani niso nikoli živeli: *Miesau* je ime kraja severovzhodno od Saarbrückna, blizu francoske meje. *Meisse* je ime potoka, ki se vzhodno od Bremna izliva v reko Aller. *Misvæ* je na severnem Norveškem ime kraja ob zalivu Skjerstadfjord. Naj omenim še nemško ime potoka *Mis*, ki se v češčini imenuje *Mža*: to je nemško ime ene od štirih vod, ki pritečejo s hribovitega področja ob bavarsko-češki meji in se pri Plznu zlijejo v skupno reko, ki nato teče pod imenom Berounka proti Vltavi, v katero se izteče še pred vstopom Vltave v Prago.

Domnevo o praeavropskem izvoru imena Mislinja potrjuje tudi ugotovitev nemškega znanstvenika Hansa Kraheja, enega najpomembnejših poznavalcev evropskih vodnih imen, da je končnica *-inja*, kot jo najdemo v evropskih vodnih imenih, praeavropska, torej predrimska.⁴ Pri ugotavljanju starosti končnice *-inja* nastopa kot močnejše dejstvo, da obstaja končnica *-inja* tudi v današnji slovenščini. Tu so poleg nje še končnice *-anja*, *-enja*, *-onja* in *-unja*. Potrebna bi bila temeljita razprava o tem, ali gre pri teh končnicah samo za glasovne variante ali pa tudi za pomenske razlike, in potrebno bi bilo preučiti povezanost sedanje slovenske končnice s to praeavropsko

³ Marko Snoj, Mislinja, *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*, Ljubljana: Modrijan in ZRC SAZU, 2009, 204.

⁴ Hans Krahe, *Die Struktur der alteuropäischen Hydronimie*, Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse 5 (1982), 1, gl. tudi tabelo nasproti str. 12.

končnico. Anton Bajec obravnava končnice v *Besedotvorju slovenskega jezika*, a jih ne omenja v povezavi s slovenskimi vodnimi imeni.⁵

Ni mi znano, če je bila Kraheju slovenščina poznana; kljub temu zasluži njegova ugotovitev vso pozornost, saj spada Krahe med vrhunske nemške jezikoslovce 20. stoletja. Veliko pozornosti je posvetil najstarejši zgodovini Balkana in antičnim Ilirrom, torej problemom, ki so tesno povezani z zgodovino Slovencev. Kljub temu so njegova dela v slovenskih znanstvenih knjižnicah slabo zastopana in težko dosegljiva, večinoma le preko mednarodne izmenjave knjig, Krahe pa je slovenskim jezikoslovcem malo znan.⁶

Hans Krahe je bil rojen 7. februarja 1898 v manjšem kraju Ückendorf v Porurju, danes del Gelsenkirchna, pomembnega rudarskega in industrijskega mesta v Nemčiji. Med prvo svetovno vojno je študiral na univerzi v Jeni primerjalno jezikoslovje, germanistiko in romanistiko. 1924 je tam doktoriral z disertacijo o ilirskih imenih na Balkanu. Ime Iliri se pri antičnih Grkih najprej pojavi kot oznaka naroda, pozneje pa se uporablja ime pokrajine, kjer živijo Iliri. Grki so stopili v stik z Iliri verjetno v 7. stoletju pred štetjem nekje na južnem Jadranu. Po surovosti in bojevitosti so spominjali na Tračane, antične prebivalce današnje Romunije. V rimski dobi so Iliri poseljevali célo vzhodno obalo Jadranskega morja, od Istre do Epira. Iz pristanišč, skritih v globokih dragah, ki razčlenjujejo kraško obalo, so napadali in ropali ladje, ki so plule mimo. Da zavarujejo plovbo, so Rimljani sredi tretjega stoletja pred štetjem začeli dolgotrajno ilirsko vojno, poznano po izredni krutosti. Vanjo se je osebno vključil sam cesar Oktavijan. Končno je leta 9 Tiberij podredil Ilire rimski državi; odtlej je bila plovba po Jadranu varna.

Ni znano, kako globoko v notranjost Balkanskega polotoka so se širile ilirske naselbine. Na severu so verjetno živeli severno od Save, v današnji južni Slavoniji. Na severovzhodu so poseljevali ozemlje do srbske Morave. Glavna arheološka nahajališča z ostanki ilirske civilizacije so visoka planota Glasinac vzhodno od Sarajeva, ki vsebuje predmete od zgodnje bronaste dobe do pozne železne dobe, ter nekropola Jezerine vzhodno od Bihaća, s predmeti iz železne dobe.

Jezik Ilirov ni ohranjen v nobenem daljšem tekstu iz antike. Hans Krahe je zato iskal dostop do njega z raziskovanjem balkanskih zemljepisnih imen. To je storil že v disertaciji *Die alten balkanillyrischen Namen*. Z njo je želel povečati besedni fond ilirskega jezika in spoznati zakonitosti ilirske slovnice. Po disertaciji je pripravil za tisk dve knjigi. V eni raziskuje ilirska osebna imena,⁷ v drugi pa zemljepisna imena.⁸

Njegov cilj je bil izdelava slovnice ilirskega jezika. Ker je imel na razpolago premalo gradiva, ga ni nikoli dosegel, prišel pa je do spoznanja, da so Iliri govorili indo-

⁵ Anton Bajec, *Besedotvorje slovenskega jezika*, 1: *Izpeljava samostalnikov*, Ljubljana: SAZU, 1950 (Dela, 1), 41 sl., § 66 sl.

⁶ Za več podatkov o Hansu Kraheju gl. nemško Wikipedijo (Wikipedia: Die freie Enzyklopedie) in *Katalog der deutschen Nationalbibliothek* (Leipzig und Frankfurt am Main). Nekaj podatkov sem našel tudi v geslu *Flussnamen*, ki ga je napisal L. Udolph za *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, IX, Berlin, New York: Walter de Gruyter Verlag, 1995, 276–84.

⁷ Hans Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1984, 174 str.

⁸ Hans Krahe, *Die alten balkanillyrischen geographischen Namen*, Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1935, 123 str.

evropski jezik skupine kentum, ki je bil tesneje povezan z jezikom Mesapov. Mesapi so bili narod, ki je živel na skrajnem jugovzhodnem koncu Apeninskega polotoka (na peti) pred prihodom Rimljanov in je v času prevlade Rimljanov izumrl. Tudi jezik Mesapov ni ohranjen in je dostopen samo preko analize geografskih imen, ki kažejo njegove sledi. Krahe se je zanimal tudi za jezik Venetov in drugih jezkov na Apeninskem polotoku.⁹

1938 se je Krahe zaposlil na univerzi v Würzburgu na mestu profesorja za indoevropsko filologijo. 1940 je vložil prošnjo za mesto profesorja za primerjalno jezikoslovje v Münstru, vendar je zaradi židovskih sorodnikov med svojimi predniki naletel na odpor vladajoče nacionalsocialistične stranke, zato je prošnjo sam umaknil. Vrnil se je v Würzburg, kje je ostal do konca druge svetovne vojne. V letih 1940 do 1955 je delal tudi kot urednik bibliografskega pregleda *Indogermanisches Jahrbuch* in v letih 1944 do 1965 kot sourednik znanstvene revije *Indogermanischen Forschungen*.

Po vojni je v Heidelbergu sodeloval pri obnovi univerze. 1945/46 je bil dekan tamkajšnje Filozofske fakultete. 1956 je bil imenovan za rednega profesorja. Že pred drugo svetovno vojno, še bolj pa po njej, je pripravil za tisk preko 30 učbenikov za indogermansko jezikoslovje in za pragermansko filologijo. Vrnil se je k zamisli, da bi napisal kompletno slovnico ilirščine. Načrtoval je več zvezkov, toda v tisku je 1955 izšel samo njen uvodni del.¹⁰

Za zaključno dobo znanstvenega dela Hansa Kraheja je pomembna ugotovitev, da so mnoga zemljepisna imena, za katere je domneval, da so ilirskega izvora, prisotna v ustreznih paralelah tudi drugod po Evropi, kjer ni mogoče misliti, da bi bila ilirskega izvora. Tako je prišel do prepričanja, da so ta imena ostanki neke starejše, predilirske civilizacije, ko je bila Evropa jezikovno še tesno povezana. Znanstveniki, zlasti skandinavski, so sprejeli te Krahejeve teze o nekem skupnem praeavropskem jeziku s precejšnjo mero zadržanosti, še naprej pa so priznavali Kraheju pomen za raziskave ilirskega jezika. Leta 1950 je dobil Krahe mesto profesorja za indoevropsko filologijo na univerzi v Tübingenu, kjer so ga sodelavci ob šestdesetletnici počastili s slavnostno publikacijo.¹¹ Tu je ostal do smrti 25. junija 1965.

Kraheja odlikujeta temeljito poznavanje stroke in izredna jasnost predavanj. Bil je pionir v raziskovanju ilirščine in evropskih vodnih imen. 1942 je bil na njegovo pobudo pri univerzi v Würzburgu ustanovljen Arhiv za vodna imena Nemčije (Archiv für die Gewässernamen Deutschlands). Bil je dopisni član številnih akademij znanosti in umetnosti in od 1951 redni član Akademije znanosti in umetnosti v Mainzu.

Hudinja. Pri iskanju izvora imena potoka Hudinja je osrednji problem etimologija besede *hud*, iz katere je ime Hudinja izvedeno. Etimologija se je izkazala bistveno bolj zapletena, kot je bilo mogoče predvidevati. Franc Miklošič je imel besedo *hud* za slovansko in jo je obravnaval v samostojnem geslu.¹² Kot indoevropske paralele

⁹ Hans Krahe, *Das Venetische: Seine Stellung im Kreise der verwandten Sprachen*, Heidelberg: Carl Winter Verlag, 1950, 37 str.

¹⁰ Hans Krahe, *Die Quellen, Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden: Harrasowitz, 1955, 120 str.

¹¹ Sybaris, *Festschrift Hans Krahe zum 60. Geburtstag am 7. Februar 1958 gebracht von Freunden, Schülern u. Kollegen*, Wiesbaden: Harrasowitz, 1958.

¹² Franz Miklosich, *chudü, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien: Wilhelm Braumüller Verlag, 1886, 91.

je navedel besede iz litovskega in latvijskega jezika, torej iz baltskih jezikov. Med Miklošičevimi nasledniki je vedno bolj rasel dvom v slovanski izvor besede. Razlog zanj je dejstvo, da ni bilo najti paralele zanj v drugih indoevropskih jezikih. Razvoj te negotovosti je izčrpno prikazal ruski filolog Josip Nikolajevič Trubačev v *Etimološkem slovarju slovanskih jezikov* iz leta 1981.¹³ Prišel je do sklepa, da je »še najbolj verjetno«, da je beseda *hud* sorodna s staroindijskim glagolom *kṣodati* v pomenu 'drobiti, tolči' in s pridevnikom *sudr* v pomenu 'majhen, droben'. Do podobne ugotovitve, da beseda *hud* etimološko »ni jasna«, je prišel tudi France Bezlaj v *Etimološkem slovarju slovenskega jezika* iz leta 1978.

Nobeden od teh znanstvenikov ne omenja potoka Hudinja, za katerega je mogoče domnevati, da izvira že iz predrimske dobe. Tedaj Slovencev tu še ni bilo, kar bi bil dokaz več, da beseda *hud* ni slovanska in tudi ne indoevropska. Preseneča, da je v vsej dolgi dobi in prehajanju iz jezika v jezik ostala nespremenjena.

Beseda *hud* ni samo filološki problem, ki zadeva besedo kot skupino glasov, ki so pri spreminjanju podvrženi doslednim zakonitostim, ampak nosi v sebi tudi sledove spremenjenega pogleda na svet. V slovenščini se kaže zlasti v besedah kot *hudi duh*, *hudič*, *hudir*, *hudiman*, ki imajo religiozni pomen. Prvotno ime je v času preseljevanja narodov, ko je prevladalo krščanstvo, odmrlo, ker je nosilo v sebi spomin na pogansko vero, ohranilo pa se je v imenu Hudinja.

Janez Stanonik
Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

¹³ Osip N. Trubačev, *худъ(ѣ)*, *Etimologičeskij slovar' skavjanskih jazykov: Praslavjanskij leksičeskij fond*, zv. 9, Moskva: Nauka, 1981, 11–13.

ZVONKO KOVAČ – MEĐUKNJIŽEVNE RASPRAVE: POREDBENA I/ILI
INTERKULTURNA POVIJEST KNJIŽEVNOSTI

Beograd: Službeni glasnik, 2011. 435 str.

Uz današnje sveprisutne integracijske težnje Europske unije i glasno zazivanje sveeuropske političke i kulturne ideje, kao i s obzirom na invazivnu suvremenu teoriju kulture i književnosti te upornog zagovora njezine inter-/trans-disciplinarnosti i sveopće metodološko-konceptualne otvorenosti, kritičko preispitivanje mononacionalnog pristupa u korist interkulture ideje, međuknjiževnih procesa i sinkretizma tradicija, premda navedenim suvremenim tendencijama blisko, u cjelokupnoj klimi vremena koje živimo kao da još nije u svemu dobrodošlo. Spomenute ideje u čijoj osnovi počiva tolerantna otvorenost i mirotvorno razumijevanje prema diferenciranim sastavnicama jedne (bilo koje) kulture, okosnica su teorijsko-metodološkoga koncepta Zvonka Kovača koji je u posljednjoj objavljenoj knjizi *Međuknjiževne rasprave: poredbeni i/ili interkulturalna povijest književnosti* sintetizirao svoj višegodišnji znanstveni i nastavni rad na interkulturalnoj povijesti književnosti i međukulturalnom tumačenju posebice južnoslavenskih književnosti. Riječ je, zapravo, o bitno proširenom i za nove prilike dorađenom izdanju autorove knjige *Poredbeni i/ili interkulturalna povijest književnosti* koja je kada je objavljena (u biblioteci Književna smotra Hrvatskoga filološkog društva) 2001. godine predstavljala jedan od rijetkih primjera dosljednog zagovarivanja interkulturalnog stanja južnoslavenskog prostora i kritičkog preispitivanja (tada?) dominantne monocentrične historiografske prakse i njezina predimenzioniranog viđenja nacionalne kulture.

Obimna knjiga u svome novom, dorađenom obliku obuhvaća 435 stranica i više od dvadeset studija raspoređenih u pet poglavlja: *Naslijeđe, Od komparatistike tekstova do interkulturalne povijesti književnosti, Oprimjeravanje, analize, Epistolarna historiografija, kritička recepcija i Interkulturalni studiji*. Kako i sami naslovi pojedinih poglavlja govore, riječ je o sistematičnom pregledu problematike koji sadržava razmatranja uporišta u tradiciji, razrade središnjih teoretskih i metodoloških pretpostavki, preko njihove aplikacije na konkretum književne stvarnosti i rezimiranja njezinih uglavnom mononacionalnom koncepcijom izazvanim neuralgičnih mjesta do, zaključno, projekcija razvoja struke u budućnosti u vidu koncipiranja slavističkih studija, pa s tim u vezi i mogućih institucionalnih promjena.

Kako i dolikuje, uvodno poglavlje *Naslijeđe* posvećeno je utjecajnim imenima slavenske filologije iz vremena njezine institucionalne uspostave, prije svega Vatroslavu Jagiću, uz njega i Jerneju Kopitaru te Franu Miklošiću, potom Josipu Juraju Strossmayeru, ali isto tako i važnim suvremenim slavistima kao što su Jože Pogačnik i Reinhard Lauer. U njihovim radovima autor će pokušati pronaći ne samo oslonac i ovjeru vlastite teoretske misli, pa time i daljnji poticaj za interkulturalnu povijest književnosti, već će pomoću njihovih ideja i pristupa pronalaziti moguća rješenja za danas u struci sve snažnije prisutan jaz između prakse integralne slavistike na sveučilištima u neslavenskim zemljama i uglavnom jednonacionalnog razvijanja discipline u nastavnim programima iz slavenskog svijeta. Na tragu toga, kroz tekstove Kopitara i Miklošića pokušat će se odgovoriti u interkulturalnom obzoru na uvijek aktualno

pitanje ravnoteže između ta dva pola slavističke znanosti, dakle, one nacionalne i one općeslavističke. Istovremeno, u Jagićevu radu pronaći će se anticipacija metodologije komparativnog proučavanja književnosti koja će nadalje biti poticajem za preispitivanjem mogućnosti interslavenske književne komparatistike. U ovome poglavlju autor će u pitanje dovesti neke vremenom nastanka uzrokovane, pa potom i ustaljene nerijetko ideološke etikete kao što je to slučaj Strossmayerova „jugoslavenstva“ koje će autor nastojati, kako sam kaže, prevesti u novu terminološku matricu interkulturalnosti i time oživjeti diskusiju o potrebi međukulturnog dijaloga. Prikazat će se ovdje i teorijske postavke Pogačnikove regionalne književne komparatistike, njezin mogući raspon od književnog regionalizma do suprarregionalne komparativne književnosti multikulturnog konteksta, kao i neprocjenjiv doprinos Reinharda Lauera, dugogodišnjeg voditelja slavistike u Göttingenu, slavističkoj znanosti o književnosti, s posebnim naglaskom na primjereno (južno)slavističko kontekstualiziranje hrvatskih tema.

Uvodno bi se poglavlje moglo vidjeti i kao neka vrst pobrojavanja ključnih mjesta ili problema izučavanja južnoslavenskih jezika i književnosti čije će rezimiranje kroz radove uglednih prethodnika dovesti do uobličavanja vlastitih teorijskih i metodoloških pretpostavki poredbenog i/ili interkulturnog pristupa u drugom poglavlju knjige naslovljenom *Od komparatistike tekstova do interkulture povijesti književnosti*. Početna studija ovoga poglavlja posvećena je ideji regionalne književne komparatistike, čijem su razvoju u domaćoj sredini uvelike doprinijeli prije svega rezultati dosadašnjih istraživanja projekta *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti* voditelja Franje Grčevića. Oni se rezimiraju na dvije razine, onoj metodološkoj u teoretskim radovima o proučavanju južnoslavenskih književnosti Zorana Konstantinovića, Predraga Palavestre, Gaje Peleša, Franje Grčevića, Jože Pogačnika, Marije Dobrowske-Partyke, Pera Jacobsena, Janeza Rotara, Janka Kosa, Milana Đurčinova, Zorana Kravara i samog autora knjige, te na razini analitičkih doprinosa istraživanju ove problematike koji su, oslanjajući se uglavnom na tradicionalnu komparatističku metodologiju (na njezine kategorije analogija, utjecaja, paralelizama, tipologija, recepcije i sl.) bili ponešto manje uspješni. Sažimajući prethodna istraživanja i nadograđujući ih suvremenim promišljanjima, autor će prikazati kako mogućnosti poredbene povijesti književnosti ovih prostora, ali i ne samo njih, mogu biti višestruko produktivne, jer se zbog specifičnosti prostora na kojem nastaju (jezična srodnost, prostorna povezanost, interferencije, zajednički društveno-politički okviri itd.) povjesničari književnosti legitimno mogu služiti tradicionalnim komparatističkim metodama, ali i proširivati ih suvremenim književnoznanstvenim spoznajama. Nadalje, poredbeno proučavanje južnoslavenskih književnosti može u određenoj mjeri detalizirati i demistificirati povijesti nacionalnih književnosti i na taj način, među ostalim, otvoriti još uvijek nedostignuti pluralizam perspektiva, nužan za razumijevanje različitosti susjednih kultura. Takva poredbena povijest južnoslavenskih književnosti podrazumijeva povijest reprezentativnih tekstova u njihovu komparativnu suodnosu, pa je u tom smislu politekstualna, ali i polidisciplinarna jer se istovremeno otvara i područjima likovnih, glazbenih, filmskih te drugih srodnih ostvarenja. Njezin nužan preduvjet predstavlja stanovita *komparatistika tradicija i opusa* koja polazi od pretpostavke o korespondentnom karakteru tradicija i koherentnom sustavu opusa,

njihovih nebrojenih suodnosa i dodira. U skladu s time, kategorija opusa shvaćena je kao svojevrсна „frekvencija“ jedne, ali i više kulturnih i književnih tradicija, pa shodno tome kriterij moguće dvojne, pa čak i trojne pripadnosti postaje relevantan parametar promišljanja interkulturnog procesa. Uz kategorije tradicije i opusa, važan je ovdje i pojam takozvanoga *interpretacijskog konteksta*, pojam kojeg je autor razradio još u svojoj istoimenoj knjizi (*Interpretacijski kontekst*, 1987), tumačeći ga »u sklopu nastojanja da se osigura adekvatan književnopovijesni i kulturološki kontekst pojedinoga književnoga djela, odnosno pojedinoga opusa, prvenstveno preko deskripcije književne tradicije kao zbroja raznovrsnih konvencija«, pri čemu potonje nisu razumljene samo kao »,stvar“ jedne tradicije, nego se one formiraju i održavaju i u ambijentu određenoga vremena i prostora širega od obitavališta jedne nacije, a mijenjaju se u međusobnim suodnosima tradicije«. (Kovač 2011: 119)

Uz tako razumljene njezine temeljne kategorije, suvremena komparatistika kao komparatistika tekstova (srodnih jezika i idioma) u ovdje predloženom pristupu zaobilazi nebrojene „klopke“ ne samo mononacionalne književnopovijesne optike, već i tradicionalne komparatistike, pa se nadaže kao plodotvorna perspektiva, nudeći nove mogućnosti kako u književnopovijesnoj tako i u književnoteoretskoj sistematizaciji, i to u vidu umnažanja analiziranih podataka u sinkronijskim presjecima iz tekstova više književnosti, što će, kako navodi sam autor, stručnjaku omogućiti sigurnije sinteze i jasnije sudove općenitije vrijednosti. Budući da kriteriji komparatistike tekstova srodnih jezika i idioma nisu sputani regionalnim, nacionalnim, konfesionalnim ili ideološkim ograničenjima, ona bi, među ostalim, omogućila i sagledavanje takozvanih perifernih književnosti u novom svjetlu, onom rasterećenom od raznih kulturnih supremacija te bi ujedno otvorila nove oblike komparatističke književne kritike koja premašuje često preuske okvire nacionalne tradicije i njezine nerijetko okoštale sociokulturne predodžbe. I kako ističe sam autor, tako razumljena komparatistika tekstova srodnih jezika i idioma mogla bi potaknuti domaće znanstvene snage na metodološku upitanost o problemima (ovdašnje) književne povijesti, što je, dodajmo, neophodna potreba južne slavistike kao cjeline, kao i njezinih pojedinih sastavnica.

Jasno je kako bi krajnji rezultat ovakvih nastojanja trebalo biti stvaranje poredbene povijesti (južno)slavenskih književnosti koju autor nadalje pomno razrađuje na metodološkom sjecištu već duže vremena u teoriji i praksi prisutne interkulturne germanistike i teorije *međuknjiževnih zajednica* slovačkog slaviste Dionyza Đurišina. Objema je temeljni spoznajni interes smješten u fenomenu interkulturalnosti, pri čemu se tzv. *hermeneutika stranog* izdvaja kao središnja kategorija, pa će ukrštanje kultura i decentriranje subjekta postati važni preduvjeti takva razumijevanja književnosti. U svjetlu toga, autor će, uzimajući u obzir brojne kriterije, kao temeljnu operativnu kategoriju i meritum zamišljene poredbene povijesti književnosti ovih prostora postaviti „južnoslavensku međuknjiževnu zajednicu“, specifičnu prije svega po koegzistenciji katoličke i pravoslavne, zapadnoslavenske i istočnoslavenske kulture, pa se u skladu s time i razlikuju dvije standardne „međuknjiževne zajednice“ konfesionalnog tipa, prva jugozapadnih slavenskih jezika i književnosti i druga, jugoistočnih slavenskih jezika i književnosti, ili, u dosadašnjim razdiobama južnoslavenskog prostora poznatijih naziva *Slavia orthodoxa* i *Slavia latina*. Daka-ko, uzimaju se ovdje u obzir i islamska (*Slavia islamica*) i židovska (*Slavia iudaica*),

kao i protestantska i grkokatolička komponenta koje uz kulture brojnih nacionalnih manjina ovom prostoru daju potenciranu dimenziju interkulturalnosti, ali je bitno ne mijenjaju. Uz to, posebice nakon razdoblja narodnog preporoda (romantizma) može se govoriti o *specifičnoj međuknjiževnoj zajednici južnoslavenskih naroda* ili pak, posebno u kontekstu inozemnog studija južne slavistike, po kriteriju najuže jezične srodnosti, mogli bismo govoriti o *standardnom interkulturnom kontekstu središnje međuknjiževne zajednice*. Dakle, zaključuje autor, neovisno o tome je li riječ o regionalno-nacionalnom, konfesionalnom ili jezično-etičkom određenju, južnoslavenske međuknjiževne zajednice ogledni u primjer ograničenja i prekoračenja pojedinih inicijativa s obzirom na kulturne i društvene okolnosti, pa kao takve mogu biti putokazom u razumijevanju slavistike kao cjeline i, još dalje, mogu pripomoći razumijevanju suvremenih integracijskih procesa u Europi. Unutar slovenske akademske zajednice slična teorijska ishodišta afirmirali su Neva Šlibar i Andrea Leskovec te Meta Grosman, Tomo Virk i drugi.

Afirmacija *međukulturne književnosti*, odnosno *interkulturne povijesti književnosti* kao povijesti standardnih i specifičnih međuknjiževnih zajednica izazvat će ne samo „intencionalni susret kultura“, koji se primjerice u kontekstu interkulturne interpretacije književnosti očituje u interpretatorovu pridruživanju tekstu spoznaja iz druge kulture, već i razotkriti brojne dinamične entitete rubnih područja, graničnih situacija i prijelaznih pojava, te ujedno omogućiti i metodološki instrumentarij u pristupu tekstovima autora dvojne pripadnosti ili višepripadnih autora.

Upravo potonjima posvećen je i većinski dio trećeg poglavlja u kojemu se analizom književnih tekstova oprimjeruju izneseni teoretski i metodološki stavovi. Tako u dvjema studijama o Ivi Andriću autor uspješno po-/do-kazuje Andrića kao paradigmatškoga interkulturnog pisca južnoslavenskog prostora, čineći to negdje kroz tumačenje njegove autopoetike, ponegdje u analizi pojmova kao što su granica, ja/drugi, svoje/tuđe, identitet/razlika, a sve s ciljem da se iznađe model ophođenja s interkulturnom konstelacijom, kako se navodi, s onu stranu vlasti i institucija, diktata nacije i metodologije. Slično autor postupa i u slučaju Meše Selimovića, tumačeći ovom prilikom prije svega odnos prema međukulturnim prostorima (Hasanovih putovanja i lutanja) i tražeći pri tome odgovor na jedno od važnijih pitanja interkulturne interpretacije, kako se „tehnički“ uključiti u intersubjektivnu situaciju zadobivanja makar prividne znanstvene objektivnosti. Uz studije o Andriću i Selimoviću, u ovome se poglavlju nalazi i intertekstualna analiza poezije uvrštene u Desničin roman „Proljeće Ivana Galeba“, kao i dvije studije o novom povijesnom romanu u južnoslavenskim književnostima. Prva od njih problematizira odnos svoje/strano, a druga prikazivanje rata u hrvatskom i srpskom novom povijesnom romanu, u obje je pak, kroz tekstove velikih južnoslavenskih romanopisaca (Pekić, Andrić, Krleža, Bartol, Selenić, Nehajev, Aralica, Fabio itd.), autor ukazao na neupitno velik interkulturni potencijal ovoga, na ovim prostorima omiljenog žanra, koji unatoč velikom stručnom interesu za tu temu, za sada, nažalost, nije znanstveno artikuliran.

U pretposljednjem poglavlju, *Epistolarna historiografija, kritička recepcija* autor će vlastitu teoretsko-metodološku poziciju omjeravati o problematike šire od konteksta „samo“ književnog teksta, pa će se, potaknut jednim napisom Stanka Lasića iz 1997. godine u kojemu stoji kako je sada srpska književnost u hrvatskoj perspektivi

dobila status bugarske, uhvatiti u koštac s pitanjem imaju li nakon nemilih devedesetih bugarska, a posebice srpska književnost drugačiji status u hrvatskoj književnosti nego prije, odnosno je li srpska književnost privilegirana prema hrvatskoj, te kako uopće danas promatrati odnose i korelacije hrvatske književnosti prema južnoslavenskim književnostima. Blisko tomu, autor će u ovome poglavlju propitati i praktične i teorijske pretpostavke kritičke recepcije hrvatske književnosti u južnoslavenskim kulturama za čije će se metodološke uvjete, smatra autor, morati redefinirati odnos kroatističke i (južno)slavističke književne historiografije, i to pomoću sljedećih smjernica i teza: obrazovanjem stručnjaka (za više nacionalnih književnosti), redefinicijom južnoslavenskoga kulturnog prostora po principu 'međuknjiževne zajednice', periodizacijskim raščlanjivanjem na dva razdoblja do romantizma (od početka pismenosti do kasnoga srednjeg vijeka i od renesanse do romantizma), uvažavanjem kritičke recepcije od romantizma do postmoderne, te ispitivanjem sociokulturnog konteksta višenacionalnih zajednica u kojima je hrvatska književnost bila usvajana. Nadovezujući se na iznesene pretpostavke, autor će se u zasebnoj studiji posvetiti kritičkoj recepciji Milana Begovića u susjednim slavenskim kulturama povodom čega će oštro kritizirati odbacivanja tradicionalne ulančanosti kroatistike u uže i šire slavističke studije. Razloga zašto tomu ne bi smjelo biti tako je više, od interdijalektalne položenosti hrvatskog jezika i književnosti, kulturne vezanosti Hrvata uvjetovane povijesnim okolnostima, preko konfesionalne istovjetnosti sa Slovencima i vjerske te civilizacijske razlike sa Srbima i Bugarima do veza s Bosnom i Hercegovinom, Vojvodinom, Bokom. Zbog svega navedenog, i u vrijeme novije hrvatske književnosti književna se komunikacija odvijala unutar najšire shvaćenoga hrvatskog kulturnog prostora, jer je okupljala autore, časopise, programe i inicijative koji nisu bili u užem smislu (samo) hrvatski; dovoljan je to primjer da prihvatimo autorovo upozorenje kako književna recepcija među susjedima koji su živjeli u različitim višenacionalnim državama mora uvažiti činjenicu o vlastitoj uvjetovanosti različitim sociološko-povijesnim okolnostima. U posljednjoj studiji ovoga poglavlja autor će prikazati interkulturne aspekte časopisa *Nova Evropa*, i to prije svega kroz prizmu složene dinamike tadašnjeg razumijevanja odnosa između političkog jedinstva i kulturne raznolikosti, te će zaključiti kako je časopis znao pokazati otvorenost prema kulturnom spektru koji mu je gravitirao, bez obzira što se programatski, odnosno politički izjašnjavao za kulturno jedinstvo.

Posljednje poglavlje knjige *Interkulturalni studiji* posvećeno je detektiranju današnjeg stanja u slavistici i potom mogućim njegovim rješenjima, prije svega u modelima studija južne slavistike. Potaknut višegodišnjim boravkom u Njemačkoj, kao i hrvatskim iskustvom u koncipiranju slavističkih studija, autor će upozoriti na danas teško stanje u slavističkoj struci i činjenicu da se zbog sveopćeg diktata isplativosti, kao i zbog ponegdje pogrešnih motiva uspostave studija (onih nacionalnih), slavistike na brojnim sveučilištima gase, pa će u jazu između intenzivne (integralnoslavističke, uglavnom prisutne za zapadnim sveučilištima) i ekstenzivne (s naglaskom na pojedine nacionalne filologije) znanstveno-nastavne prakse, ponuditi dva moguća kompromisna rješenja: interkulturne studije slavenskih jezika i književnosti ili slavenske poredbenoslavističke studije. U tim bi se konceptima današnja slavistika osuvremenila i približila potrebama vremena koje živimo, čime bi, barem djelomično,

pokušala izbjeći postupni rasap struke. Ovim promišljanjima nadodan je i razrađeni nacrt modela dvopredmetnog studija interkulture južne slavistike, po uzoru na studijske programe u Göttingenu, Beču, Hamburgu i uz iskustvo na zagrebačkoj južnoj slavistici koji kao studij dva, tri južnoslavenska jezika i književnosti pokazuje kako studij u praksi može uspješno funkcionirati, slično kao i južnoslavenski studiji u Ljubljani.

Već iz ovoga kraćeg prikaza zastupljenih tema u knjizi *Međuknjiževne rasprave: poredbeni i/ili interkulturalna povijest književnosti*, kao i iz autorova širokog, a istovremeno koncentriranog interesa djelovanja i osmišljavanja primarno područja književnosti, a potom i kulture, jasno je kako pred sobom imamo rijedak i, ne samo zato, vrijedan pokušaj rekonceptualizacije književnopovijesne i književnoteoretske misli na ovim prostorima. Koliko je ona nužna govori činjenica da smo unazad dvadesetak godina ostali, u najpovoljnijem slučaju, nijemi u pitanjima suodnošenja prema susjednim, bliskim kulturama, prema onom, rekli bismo, najprirodnijem kontekstu kulture kojoj pripadamo. Prenaglašeno slavljenje institucije nacionalne filologije, „potkrijepljeno“ više ili manje razotkrivenom pretpostavkom o slavenskoj uzajamnosti tumačenoj u potpuno pogrešnom, prizemno političkom smislu, kao raskrinkanoj povijesnoj zabludi, ubrzo je dovelo do njezine vakuum-pozicije i svojevrsnog autizma struke. Upravo zbog toga, aktualiziranje (regionalne) književne komparatistike u suvremenom ruhu interkulture hermeneutike, razumijevanja i dijaloga, čija je primjena puno šira od one na južnoslavenskom prostoru, čini se više nego uspjeti pokušaj premošćivanja jaza između nacionalne i internacionalne perspektive proučavanja književnosti. Iz tih razloga, takav će se pristup književno-kulturnim fenomenima otvoriti kao višestruko plodotvoran, bilo da je riječ o spomenutoj metodološkoj obnovi struke u vidu preosmišljavanja pozicije nacionalne književnosti ili pak tradicionalne komparatistike, bilo u kontekstu osmišljavanja modernog koncepta studija slavistike koji, kao primjer u malom, može pripomoći i razumijevanju integracijskih težnji suvremene Europe. Zbog svega toga, kao i zbog različitih pozitivnih nuspojava sažetih u riječima dijaloga i tolerancije koje takav pristup izaziva i priziva, knjiga Zvonka Kovača *Međuknjiževne rasprave: poredbeni i/ili interkulturalna povijest književnosti* nadaje se kao neizbježna literatura u promišljanju međuknjiževnih procesa i interkulturalnih konstelacija južnoslavenskog prostora, ali i ne samo njega, kao nužno štivo za sve one kojima je mononacionalna optika isuviše uska i isključiva, odnosno za sve nas koji se usuđujemo upoznati i razumjeti sebe preko drugih.

Ivana Latković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

PODOBE DRŽAVE IN STEREOTIPI, KI JIH O RUSIJI GOJIJO UČENCI RUSKEGA JEZIKA

Uvod

Koncepta »podoba države« in »stereotip« sta bila obsežno preučevana znotraj akademskih disciplin psihologije, politične znanosti, turizma in marketinga (Bal-Tar 1997, Echtner, Ritchie 1993, Katz, Braly 1933, Spencer-Rodgers 2001). Na področju uporabnega jezikoslovja je pomembnost učenčevega pozitivnega dojemanja države, kulture in naravnih govorcev ciljnega jezika postala prepoznavnejša od zgodnjih sedemdesetih let dvajsetega stoletja. To zavedanje sta spodbudila kanadska psihologa Robert C. Gardner in Wallace E. Lambert (1972), ki sta predlagala misel, da igrajo predstave, ki jih učenci jezika povezujejo z naravnimi govorci in s kulturo ciljnega jezika, pomembno vlogo pri oblikovanju motivacije za učenje določenega jezika.

Glede učenčevega odnosa do države ciljnega jezika, kulture in jezikovne skupnosti je bilo narejenih veliko študij, vendar imajo pomanjkljivosti. Prvič, nobena izmed študij se ne osredotoča na učence ruščine. Drugič, predhodne raziskave so se osredotočale predvsem na odnos do naravnih govorcev ciljnega jezika, namesto da bi na holističen način preučevale podobo države ciljnega jezika. Tretjič, dostopni literaturi na temo stereotipov, ki jih gojijo učenci jezika (npr. Allen 2004, Webber 1990), manjka sistematična analiza teme. In končno, čeprav se raziskovalci zavedajo pomembnosti *pozitivnega* odnosa do kulture, države in jezikovne skupnosti ciljnega jezika, obstaja pomanjkanje raziskav, ki bi kvantitativno ocenile ta odnos; šele pred kratkim je bilo v tej smeri narejen manjši napredek (npr. članki Nikitina, Furuoka).

Pričujoča študija zlasti na pomanjkljivosti v strokovni literaturi. Vključuje učenec ruskega jezika na veliki državni univerzi v Maleziji. Njeni cilji so, (1) preučiti notranjo strukturo predstav, ki jih o državi ciljnega jezika gojijo učenci; (2) identificirati učenčeve stereotipe o Rusiji; (3) oceniti, kako pozitivni ali negativni so ti stereotipi. Za doseg te ciljev je uporabljen interdisciplinarni pristop. Za preučevanje podob države uporablja vzorec, ki ga predlaga znanstvena disciplina trženja. Za preučevanje učenčevih stereotipov in za merjenje, kako pozitivni ali negativni so, pa so uporabljane metode s področja socialne psihologije.

Ozadje študije

Malezija je večetnična in večjezikovna država na jugovzhodu Azije s približno 28 milijoni prebivalcev. Ruščino ponujajo štiri izmed dvajsetih večjih državnih univerz. Univerza, na kateri je bila izpeljana pričujoča študija, leži na vzhodu Malezije. Program ruskega jezika je trajal tri semestre in je vključeval tri kontaktne ure na teden.

Pregled literature

Podoba države in stereotipi

Raziskovalci opažajo, da si posamezniki v mislih oblikujejo predstave o različnih predmetih, s katerimi lažje obdelujejo informacije in jih ohranjajo v spominu. Enak kognitivni proces se odvija pri oblikovanju predstav o državi (Echtner, Ritchie 1991). Brijs, Bloemer in Kasper (2011) so predlagali okvir, ki dovoljuje preučevanje podob države na sistematičen način. Identificirali so več z državo povezanih vidikov, ki vključujejo »kulturno identiteto, politično vzdušje, jezik, zgodovino, podnebje, pokrajino, ekonomski in tehnološki razvoj, religijo in ljudi« (BRIJS, BLOEMER, KASPER 2011: 1260). Pričujoča študija prevzema to taksonomijo za preučevanje podob o Rusiji.

Koncept stereotipa je obširno raziskovalo področje socialne psihologije. LIPPMANN (1922/1965: 3) stereotipe opisuje kot »slike v naših glavah«. Zgodnje študije o stereotipih so poročale, da gojijo posamezniki mentalne podobe o predstavnikih druge narodnosti ali kulturne skupine, tudi če z njimi niso nikdar imeli osebnih stikov (Katz, Braly 1933). Povedano je potrebno razumeti v kontekstu učenja tujega jezika, kjer učencem pogosto manjka neposreden stik s skupnostjo govorcev ciljnega jezika.

V znanstveni literaturi socialni psihologi prepoznajo obstoj kulturnih stereotipov, kadar določen delež vprašanih opozori na podobo, deskriptor ali njegove sinonime. Čeprav minimalni delež vseh odgovorov, s katerim bi bi potrdili stereotip, ni določen, velja pogostost v razponu med 6 in 20 odstotkov za pokazatelja prisotnosti stereotipa (Marin 1984, Spencer-Rodgers 2001, Echtner, Ritchie 1993). Za razločevanje stereotipnih podob o Rusiji med različnimi predstavami o državi, ki jih imajo vprašani, bo pričujoča študija merilo za uspešnost postavila na 10 procentov.

Metoda

Udeleženci

V študiji je sodelovalo dvainštirideset učencev v drugem semestru programa ruskega jezika. Vsi udeleženci so državljani Malezije, pripadniki različnih etničnih skupin in nihče izmed njih se predhodno ni učil ruščine, ne na formalni in ne na neformalni ravni. Študentje so bili stari med 20 in 23 let. V skupini je bilo nekoliko več ženskih (23) kot moških (19) udeležencev. Študentje prihajajo iz različnih akademskih disciplin (npr. znanstvene stroke, inženirstvo, izobraževanje, ekonomija in psihologija).

Orodje

Študija za zbiranje podatkov o učenčevih predstavah o državi uporablja vprašanja odprtega tipa. Ta pristop namreč dovoljuje opisovanje in zajemanje značilnosti, lastnosti in potez, ki najbolj izstopajo in jih vprašani najmočneje povezujejo s predmetom raziskave (Spencer-Rodgers 2001).

Orodje pričujoče raziskave je vključevalo eno vprašanje odprtega tipa, ki se je glasilo: »Katere podobe besedi *Rusija* in *rusko* priključita v vaše misli?«. Učenci so

lahko odgovorili s poljubnim številom besed ali kratkih fraz. Prav tako so bili naprošeni, da podobam, ki so jih zapisali, pripišejo pozitivno ali negativno oceno. Ocenjevalna lestvica je bila podana v razponu od -3 (izjemno negativno) do +3 (izjemno pozitivno).

Urejevanje podatkov in analiza

Študija analizira odgovore. Vsi odgovori, ki so jih podali učenci, so bili navedeni dobesedno. Podobe, ki so bile omenjene večkrat, smo združili, jim dodali lastne šifre in tako ustvarili manjšo podkategorijo podob. Te manjše podkategorije so bile nato razvrščene v devet večjih kategorij glede na taksonomijo, ki so jo predlagali Brijs in drugi (2011) in ki omogoča preučevanje notranjih struktur učenčevih predstav o Rusiji. V nadaljevanju smo identificirali stereotipne podobe o Rusiji. Podoba je bila razumljena kot stereotipna, če so jo omenili štirje udeleženci (10 %) ali več. Nena zadnje, na podlagi izračuna povprečne valence vsake izmed stereotipnih podob, ki izhaja iz ocen učencev, smo ocenili, kako pozitiven ali negativen je posamezni stereotip. Formula za izračun je bila prilagojena po Spencer-Rogersu (2001):

$$S = \frac{\sum_{i=1}^N V_i}{N}$$

S označuje povprečno valenco v kategoriji; je valenca, ki je bila dodeljena podobi i in N označuje skupno število podob v kategoriji.

Ugotovitve

Udeleženci so podali 235 odgovorov na vprašanje odprtega tipa. Med njimi je bilo 11 idiosinkratičnih odgovorov (npr. »mavrica«), ki jih ni bilo mogoče uvrstiti med ostale in jih je bilo potrebno odstraniti. Po čiščenju podatkov smo za analizo obdržali 224 odgovorov.

Večino podob (203) je bilo mogoče uvrstiti v enega izmed devetih vidikov, povezanih z izbrano državo, ki so jih identificirali Brijs in drugi (2001). Rezultati so prikazani v Tabeli 1. Opozoriti je treba, da sta bili dve oznaki iz izvirne taksonomije prilagojeni pričujoči študiji. Ti manjši prilagoditvi nista vplivali na bistvo pomembnih vidikov, povezanih z državo. Tako smo v pričujoči študiji izvirno oznako »Pokrajina«, ki so jo predlagali Brijs in drugi, spremenili v »Velikost države in lega«, medtem ko je bila oznaka »Ekonomija in tehnološki razvoj« spremenjena v oznako »Tehnologija in izobraževanje«.

Kot prikazuje Tabela 1, se je večina odgovorov nanašala na rusko kulturo, velikost države in geografijo, izobrazbo in tehnologijo, podnebje, jezik in ljudi. Po drugi strani sta bili »Zgodovina« in »Religija« najmanj opazni izmed vseh vidikov, povezanih z državo.

Tabela 1: Vidiki, povezani z državo, in njihove podkategorije.

Vidiki, povezani z državo	Podkategorije
1. Kultura (41)*	Arhitektura Hrana Unikatna / drugačna / zanimiva kultura Babuške Raznolika kultura
2. Politična situacija (18)	Politično močna država Komunizem Sovjetska zveza Notranji nered Vojna, terorizem
3. Jezik (23)	Težaven jezik Unikaten jezik
4. Zgodovina (8)	Zgodovinske osebnosti Zgodovinska mesta
5. Podnebje (27)	Mrzlo/sneg/zima Štirje letni časi
6. Velikost države in lega (32)	Velika država Geografski položaj Lepa pokrajina Mesta, pokrajine
7. Tehnologija in izobraževanje (28)	Zdravstvene šole in izobrazba Vesoljska tehnologija Napredna tehnologija Napredna država
8. Religija (3)	Različne veroizpovedi
9. Ljudje (23)	Zunanji videz Karakter Obnašanje Resnične in izmišljene osebe (npr. <i>Maria Sharapova</i> , lik » <i>Sashe</i> « iz filma »2012«)

* označuje število odgovorov

V naslednjih korakih analize smo identificirali stereotipe, ki jih do Rusije gojijo učenci, ter ocenili vrednost (pozitiven stereotip/negativen stereotip), ki jih tem stereotipom pripisujejo (glej Tabelo 2). Izluščili smo 16 stereotipov o Rusiji, ki so se nakopičili okoli sedmih vidikov, povezanih z državo. Zanimivo je, da »Kultura« ni vsebovala najvidnejših stereotipov, čeprav je bila v prejšnjem koraku analize ravno »Kultura« najvidnejša podoba, povezana z državo. Najpogostejše stereotipne podobe se nanašajo na velikost Rusije, na njeno podnebje ter na izobraževanje in tehnologijo.

Tabela 2: Stereotipi o Rusiji, njihova pogostost in vrednost (pozitiven stereotip/negativen stereotip).

Vidiki, povezani z državo	Stereotipi in njihova povprečna valenca
1. Kultura	Arhitektura (9)*; PV** = 2.22 Unikatna /drugačna /zanimiva kultura (8); PV = 2
2. Politična situacija	Politično močna država (5); PV = 1.2 Komunizem (4); PV = -1
3. Jezik	Težaven jezik (12); PV = -0.08 Unikaten jezik (6); PV = 0.66
4. Podnebje	Mrzlo vreme (16); PV = -0.62 Zima (5); PV = 0.8
5. Velikost države in lega	Velika država (16); PV = 1.45 Moskva (6); PV = 0.46 Sankt Peterburg (5); PV = 2.2
6. Izobrazba in tehnologija	Zdravstvene šole in izobrazba (15); PV = 2.13 Vesoljska tehnologija (4); PV = 2.5 Napredna tehnologija (4); PV = 2
7. Ljudje	Belci (4); PV = 1.25 Maria Sharapova (4); PV = 1

* »Št.« označuje število odgovorov; **»PV« je kratica za »povprečno valenco«.

Kot kažejo rezultati, so stereotipi o Rusiji večinoma pozitivni. Samo trije izmed šestnajstih stereotipnih podob so imeli negativno povprečno valenco, npr. »komunizem«, »težaven jezik« in »mrzlo vreme«. Najbolj pozitivni stereotipi se nanašajo na rusko napredno tehnologijo, izobrazbo in kulturo, katerih povprečne valence so bile nad 2 točki.

Nazadnje smo analizirali preostalih 11 podob, ki se niso skladale s taksonomijo, ki so jo predlagali Brijs in drugi (2011), saj izražajo čustveni odziv udeležencev na Rusijo s pomočjo pridevnikov (npr. »lep«, »patriotski«, »kompleksen«) ali kratkih fraz (npr. »vir inspiracije«). Nobeden izmed teh odgovorov ni bil podan več kot enkrat in tako ne tvorijo stereotipnih podob. Skupna povprečna valenca vseh čustvenih podob je bila pozitivna – 1.41.

Razprava in zaključek

Cilj pričujoče študije je bil, prvič, raziskati notranjo strukturo podob, ki jih do Rusije gojijo učenci ruskega jezika; drugič, identificirati stereotipne podobe; in tretjič, oceniti njihovo vrednosti (pozitiven/negativen stereotip). Študija je ponudila prvo sistematično analizo notranjih struktur podob in stereotipov, ki jih državi pripisujejo učenci ciljnega jezika. Za doseg tega smo prilagodili in spojili vzorce in pristope znanstvenih disciplin socialne psihologije in trženja.

Glede prvega cilja: notranja struktura podob, ki so jih učenci gojili do Rusije, je ustrezala okvirju, ki so ga zarisali Brijs in drugi (2011). Povedano kaže na to, da so

učenčeve predstave o državi ciljnega večplastne in niso omejene samo na mnenje, ki ga imajo učenci o naravnih govorcih in o ciljni kulturi. Glede na drugi in tretji cilj pričujoče študije so izsledki pokazali, da so učenčevi stereotipi o Rusiji raznoliki in, v večini primerov, pozitivni. Samo tri izmed šestnajstih stereotipnih podob so imele negativno povprečno valenco. Najvidnejši stereotipi so se nanašali na velikost Rusije, njen izobraževalni sistem, tehnologijo in podnebje.

Iz pričujoče analize in ugotovitev bi lahko izpeljali nekatere praktične aplikacije, predvsem tiste, ki se nanašajo na raziskovalne metode, povezane s predstavami in odnosi, ki jih učenci tujega jezika gojijo do države ciljnega jezika. Študija je tudi prikazala, kako lahko raziskave na tem področju koristno uporabijo prilagojene pristope in tehnike drugih znanstvenih disciplin.

Za zaključek. Od temeljne raziskave Gardnerja in Lamberta (1972) naprej raziskovalci in jezikovni učitelji prepoznavajo dejstvo, da je učenčev pozitiven odnos do države ciljnega jezika, kulture in naravnih govorcev pomemben vidik pri motivaciji za učenje tujega jezika. Učitelji ruščine bi lahko zvišali učenčevo motivacijo s spodbujanjem pozitivnih podob in z razvijanjem poglobljenega znanja o Rusiji. Učencem na višjih nivojih bi lahko koristilo iskanje informacij o državi na ruskih spletnih straneh. Takšni viri kažejo dober potencial za širjenje znanja o Rusiji med ljudmi (Hye-Hyun 2012). Raziskovanje razmerij in povezav med kulturnim znanjem učencev tujega jezika, podobami države ciljnega jezika in odnosom je uporabna tema za prihodnje raziskave.

VIRI IN LITERATURA

- Linda Quinn ALLEN, 2004: Implementing a culture portfolio project within a constructivistparadigm. *Foreign language annals* 37/2. 232–39.
- Daniel BAL-TAR, 1997: Formation and change of ethnic and national stereotypes: An integrative model. *International journal of intercultural relations* 21/4. 491–523.
- Kris BRIJS, Josée BLOEMER, Hans KASPER, 2011: Country-image discourse model: Unraveling meaning, structure, and function of country images. *Journal of business research* 64. 1259–69.
- Charlotte M. ECHTNER, J. R. BRENT RITCHIE, 1991: The meaning and measurement of destination image. *Journal of tourism studies* 2/2. 2–12.
- , 1993: The measurement of destination image: An empirical assessment. *Journal of travel research* 31/4. 3–13.
- Robert C. GARDNER, Wallace E. LAMBERT, 1972: *Attitudes and motivation in second language learning*. Rowley, MA: Newbury House.
- Nam HYE-HYUN, 2012: Russophony, Runet, and Russian language. *Slavistična revija* 60/2. 165–83.
- Daniel KATZ, Kenneth BRALY, 1933: Racial stereotypes of one hundred college students. *Journal of abnormal and social psychology* 28. 280–90.

Walter LIPPMANN, 1922/1965: *Public opinion*. New York: The Free Press.

Gerardo MARIN, 1984: Stereotyping Hispanics: The differential effect of research method, label, and degree of contact. *International journal of intercultural relations* 8. 17–27.

Larisa NIKITINA, Fumitaka FURUOKA: »Dragon, Kung Fu and Jackie Chan...«: Stereotypes about China held by Malaysian students. *TRAMES* 17 (67/62). V tisku.

Julie SPENCER-RODGERS, 2001: Consensual and individual stereotypic beliefs about international students among American host nationals. *International journal of intercultural relations* 25. 639–57.

Mark J. WEBBER, 1990: Intercultural stereotypes and the teaching of German. *Die Unterrichtspraxis/Teaching German* 23/2. 132–41.

Larisa Nikitina, Fumitaka Furuoka
Univerza Malezija (Sabah)

Iz angleščine v slovenščino prevedla Katja Bergles, pregledala Andreja Žele.

MEDNARODNI SEMINAR O PROBLEMATIKI PANSLAVIZMA

Na Univerzi Siedlce (Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Poljska) je 25. in 26. oktobra 2012 potekal mednarodni seminar o aktualni temi: *Panslavizem – wczoraj, dziś, jutro*.

Seminar sta organizirala Oddelek za poljsko filologijo in aplikativno jezikoslovje, Oddelek za zgodovino in mednarodne odnose ter Oddelek za družbene vede in varnost, kar kaže, da tema ni bila razumljena samo kot zgodovinski pojav, ampak bolj kot aktualno vprašanje mednarodne politike in politologije. Iz cele vrste referatov, ki so jih med drugimi pripravili Zofia Chyra-Rolicz, Iskra Čurkina (Ruska akademija znanosti), Stanisław Wiech, Borche Nikolov (Makedonija), Danuta Szymonik, Roman Mnich, Ljudmila Mnich, Małgorzata Ocytko, Henryk Słoczyński, Lucyna Wiśniewska-Rutkowska, Tomasz Derlatka (Leipzig), pa tudi avtor pričujočega poročila, je bilo razvidno, da je dvoumen predvsem sam pojem »panslavizem«. Zgodovinar in ekonomist Wacław Szymonik je to razlagal na nenavaden način, in sicer tako da je opozoril na korenine tako imenovanega panslavizma v poljskem mišljenju prve tretjine 19. stoletja, v času vladavine Aleksandra I., ki je bil tesno povezan s poljskim plemiškim okoljem (Adam Jerzy Czartoryski), ko se je zdelo, da bi rusko carstvo lahko postalo predstavnik tudi drugih slovanskih narodov in njihovih interesov, v katerih okviru bi se lahko ohranila tudi poljska država, njen vpliva pa bi presegel izvirne meje: Adam Jerzy Czartoryski (1770–1861) kot zunanji minister Rusije (1804–1806) je delni dokaz tega. Ti nazori in zgodovinska dejstva so tesno povezani z delom Franka Wollmana (1888–1969), z njegovimi polemikami z nekaterimi poljskimi slavisti od medvojnega obdobja pa vse do začetka šestdesetih let 20. stoletja, v katerih je češki slavist in pomemben predstavnik znane češke šole literarne komparativistike predstavljal poljske vizije panslavizma in slovanskega mesijanizma; ti odnosi so bili kasneje sicer prekinjeni in situacija se je povsem spremenila zaradi znanih poljsko-ruskih sporov in sovražnosti ter dveh tragičnih poljskih vstaj. V zvezi s tem je avtor tega poročila omenil novo češko izdajo *Slovstva Slovanov* Franka Wollmana (*Slovesnost Slovanů*, prva izdaja 1928), ki sledi po nemški izdaji istega dela (*Die Literatur der Slawen*, 2003) in slovenskem prevodu njegovega dela *Slovinské drama* (prva češka izdaja 1925, slovensko *Slovenska dramatika*, 2004).

Seminar je opozoril na aktualnost teme panslavizma in hkrati na njegov ne povsem jasen in transparenten koncept: drugače razume panslavizem politolog, drugače filolog, spet drugače nanj gleda češki kritik, literarni zgodovinar, romanist in disident Václav Černý v razpravi *Zločiny panslavismu*. Nekateri udeleženci seminarja so zato poudarjali neizogibnost interdisciplinarnega, pozitivnega pristopa in nujnost primerjalne analize terminologije, vključno s pojmi, kot so panslavizem, slovanska vzajemnost, slovanofilstvo, slovanska skupnost itd. Zdi se, da se tem znanstvenim srečanjem kot izredno koristnim obeta možnost nadaljevanja.

Ivo Pospíšil
Masarykova univerza v Brnu

Iz češčine v slovenščino prevedla Bojana Maltarič.

POSLOVIL SE JE SLAVIST IN KOMPARATIVIST SVETOVNEGA SLOVESA SLAVOMÍR WOLLMAN

Nekako simbolično v krutem mrazu morda usodnega leta 2012 se je v starosti 86 let poslovila legenda češke slavistike prof. dr. Slavomír Wollman, Dr. Sc. (3. 8. 1925–27. 1. 2012), sin slavnega očeta Franka Wollmana (5. 5. 1888–9. 5. 1969), ustanovitelja brnske slavistike, enega od predstavnikov češke šole literarne komparativistike, katere podoba je dolga leta doma in v tujini, na domačem in mednarodnem prizorišču, zlasti na položajih v takratnem Češkem slavističnem komiteju, katerega dolgoletni sekretar in predsednik je bil, in v Mednarodnem slavističnem komiteju, soustvarjal njegov sin. Glede na to da obstaja veliko člankov, objavljenih ob različnih življenjskih jubilejih, se bomo tukaj posvetili predvsem njegovim študijam iz zadnjega obdobja, saj je do samega konca ohranil duševno svežino in inovativnost. Odšel je tik pred drugo češko izdajo temeljnega dela njegovega očeta *Slovstvo Slovanov* (*Slovesnost Slovanů*, 1. izdaja Praga 1928, 2. izdaja Brno 2012) in izdajo lastnega sintetičnega dela. Zanimivo je, da se je Slavomír Wollman – po usmeritvi bolj rusist in splošni komparativist – v svojem delu močno dotaknil areala slovansko-neslovanskega Balkana, ki sta ga temeljiteje proučevala njegov oče Frank in njun skupni učitelj Matija Murko.

Po monografskih publikacijah *Pesnitév o pohodu Igorjevem kot umetnostno delo* (*Slovo o pluku Igorově jako umělecké dílo*, 1958), *Primerjalna metoda v literarni vedi* (*Porovnacia metoda v literárnej vede*, 1988) in *Češka šola literarne komparativistike* (*Česká škola literární komparatistiky*, 1989) ter desetinah študij prihaja serija del, ki so bila delno povezana z dejavnostjo takrat ustanovljene *Češke zveze slavistov* (*Česká asociace slavistů*), ki jo je Wollman od samega začetka podpiral kot odgovor na potrebo, nastalo po letu 1989, da se ustanovi nova, samostojna ter oblastniških in interesnih pritiskov osvobodjena neodvisna stanovska organizacija čeških slavistov. Umirjeni, harmonični ton teh študij z začetka 21. stoletja priča o zavesti o lastni vrednosti ter plodnosti metod in pristopov, ki pri S. Wollmanu nikoli niso okosteneli in nespremenljivi, ampak ustrezno prilagojeni razvoju znanosti in okoliškega sveta.

Že iz sintetičnih študij iz druge polovice osemdesetih let 20. stoletja je bilo razvidno, da se S. Wollman brez težav giblje po širokem, predvsem evropskem literarnem polju na primerjalno-žanrski, torej komparativistično-genealoški podlagi. Njegova študija o žanrski strukturi slovanskih književnosti, objavljena v *Zborniku povzetkov predavanj, prispevkov in poročil* z usodnega VI. mednarodnega slavističnega kongresa v Pragi leta 1968, je bila prva delna sinteza tega metodološkega premika.¹ Pozneje ga je formuliral takole: »Pri proučevanju zgodovinskega razvoja in trenutnega stanja procesov in meril primerjalnega raziskovanja književnosti smo se že v predhodnih poglavjih nekajkrat srečali z vprašanjem teoretičnega in diahronega razumevanja literarne vrste, z zahtevo po poznavanju vzajemnih odnosov med literarnimi žanri, z vlogo žanrov v literarnem procesu. Bogata tradicija žanrskih raziskav in njihovi rezultati pričajo, da je teoretična posplošitev teh spoznanj ena od produktivnih poti h globljemu razumevanju literarnega razvoja ter družbeno-zgodovinskih in literar-

¹ VI. MSS v Praze 1968. Resumé přednášek, příspěvků a sdělení. Academia, Praga 1968, str. 191.

no-estetskih sil in pogojev, ki so vzrok zapletenosti, razčlenjenosti in zahtevnosti literarnega procesa.«²

Za zbornik, ki je bil predstavitev raziskovalnega projekta in ki je takrat ostal brez urednika, saj je bila pravim urednikom ta vloga odvezta, in katerega recenzent je v »novi« *Slaviji* izkazal izrazito kompleksno nerazumevanje njegove vsebine, oblike in zunanjih atributov,³ je S. Wollman pripravil izjemno študijo *Sopojavnost literarnih struktur pri zahodnih Slovanih (Interkurence literárních struktur u západních Slovanů)*.⁴ Še pred modnimi koncepti nadnarodnega literarnega procesa je S. Wollman opozoril na te tokove pri zahodnih Slovanih v duhu pojmovanja njegovega očeta in na pluralnost skupnih točk, na njihovo poetološko, filozofsko, religiozno raznolikost, kjer besedi Zahod in Vzhod izgubljata smisel, saj gre za eno celoto. Smešno zapoznala so vsa »odkritja« povezav med t. i. Zahodom in Vzhodom ter zavračanje t. i. v slovanske entitete hermetično zaprte šole literarne komparativistike wollmanovskega tipa. Niti enemu od Wollmanov ni bilo treba organizirati konferenc in izdajati zbornikov na to temo, saj sta te entitete že zdavnaj povsem naravno razumela kot eno kulturno-duhovno celoto od antike prek srednjega veka in renesanse, in sicer tudi v časih, ki temu niso bili naklonjeni in v katerih so se današnji avtorji teh »odkritij« ukvarjali s povsem drugačnimi temami. Oba sta izjemno dobro analizirala skupna literarna obdobja in te procese predvsem odlično razumela: »Razvoj pismenstva zahodnih Slovanov ter njegova povezanost in konvergenca v prostoru različnih etničnih skupnosti so bili povezani z gojenjem klasične izobrazbe, katere orodje so bile najprej šole pri največjih cerkvah, nato starodavni univerzi v Pragi in Krakovu, humanistične in baročne 'akademije', redovniške in protestantske šole ter od sredine XVIII. stoletja dobri dve stoletji srednje in visoke državne šole. Razširitev šolske mreže, zelo izrazita predvsem v obdobju baroka in po njem, je prinesla trajno ukoreninjenje literarne dediščine grško-rimske klasike (njenih snovi, junakov, literarnih postopkov in sredstev pa tudi izbranega literarnega kanona) v zavesti in podzavesti literarno aktivnih članov teh narodov in njihovega naraščajočega bralstva. Uvedba obveznega šolanja na velikem delu zahodnoslovanskega ozemlja še pred koncem XVIII. stoletja je še dodatno okrepila pomen tega izobraževalnega in za komunikacijo med avtorjem in bralcem odločilnega dejavnika, katerega pomembno funkcijo lahko nato spremljamo v klasicizmu, predromantiki, romantiki, realizmu in moderni.«⁵

Za zbornik *Češka slavistika 2003 (Česká slavistika 2003)* je jubilent prispeval temeljno študijo o Josefu Dobrovském. Slavomír Wollman tu vse bolj poudarja to, kar je bilo konceptualno jedro češke šole primerjalne književnosti in je doseglo vrhunec

² S. Wollman: Porovnávací metoda v literární vědě. Tatran, Bratislava 1988.

³ Slavia 2004, str. 194 (avtor Petr Poslední). Glej našo recenzijo Editor neznámý aneb Podivuhodnosti jednoho sborníku (Západoslovanské literatury v českém prostředí do roku 1918. Sborník studií. Autorský kolektiv Jiří Bečka, Jasna Hloušková, Marie Sobotková, Helena Ulbrechtová-Filipová, Slavomír Wollman, Anna Zelenková. Práce Slovanského ústavu, Nová řada, svazek 17. Slovanský ústav AV ČR, Praha 2003). Slavica Litteraria, X 8, 2005, str. 214–15.

⁴ S. Wollman: Interkurence literárních struktur u západních Slovanů. V: Západoslovanské literatury v českém prostředí do roku 1918. Sborník studií. Autorský kolektiv Jiří Bečka, Jasna Hloušková, Marie Sobotková, Helena Ulbrechtová-Filipová, Slavomír Wollman, Anna Zelenková. Práce Slovanského ústavu, Nová řada, svazek 17. Slovanský ústav AV ČR, Praha 2003, str. 17–18.

⁵ Prav tam, str. 17–18.

v delu njegovega očeta: slavistika je bila vedno epicenter razvoja in preboja evropske znanosti. V določenem smislu je celo opozoril na pomembnost tega, čemur danes pravimo arealne študije, pa tudi na njihovo neizogibno filološko izhodišče, ki je hkrati tudi njihova meja: Dobrovský je lahko izhodišče tako prostorskega conskega koncepta slavistike kot njenega filološkega jedra, ki se je razvilo v 20. stoletju v jezikoslovnem funkcionalizmu in literarnovednem imanentizmu. Za S. Wollmana je seveda pomembna evropska in svetovna dimenzija te »nove« slavistike, njeni presežki ter primerjalni germanoslavistični in hungaroslavistični značaj. »Bolj kot utemeljitelj nejasno opredeljene interesne panoge, ki je obstajala do nedavnega, je J. Dobrovský postal njen kritični reformator in promotor znanstvene discipline, njene metodologije in prakse. Prikladna jubilejna oznaka *fundator studiorum slavlicorum* ne sme postati žrtev neinformiranih in neizobraženih špekulantov v duhu internacionalizma – ali za spremembo panevropskega –, ki neutrudno razglašajo slavistiko za preživeti ostanek preroda in se posmehujejo pesmi Hej, Slovani. Poudariti je treba, da je bil nastanek modernih filologij, povezan tako z doseženo stopnjo znanstvenega razvoja kot z novim razumevanjem naroda, vseevropski proces in da se ga je Dobrovský udeležil kot evropska osebnost, in sicer brez zamude in tudi brez povezav z narodnim mitom oz. z občutkom nadrejenosti, vendar pa z unikatnim naborom strokovnih znanj, ki so mu omogočala ustrezno kombinacijo etnolingvističnih in geopolitičnih oziroma geokulturnih stališč, in zato tudi z razgledanostjo, ki je bila več kot samo primerljiva z njegovimi znanstvenimi sodobniki v ostalih novih filologijah.«⁶ Wollman s te točke prehaja zlasti k rehabilitaciji filološke kritike, hkrati pa oriše tudi njene presežke.

V prispevku za zbornik s I. kongresa čeških slavistov se je S. Wollman ukvarjal z aktualnimi grožnjami, med drugim z elitizmom in povprečnostjo v okviru različnih postmodernističnih tendenc. Na podlagi analize različnih razprav in medijskih kampanj je to situacijo umestil v zgodovinski okvir z naslednjimi besedami: »Dokazi o tem, da to še zdaleč ni samo bledeča zunanja etiketa, ampak realna diagnoza dobe, 'duha dobe', ki motivira oziroma vpliva na literarno in umetnostno ustvarjanje v njegovi predmetnosti in pomenski plasti ter plasteh shematiziranih vidikov in jezika/izraznih sredstev (povedano z R. Ingardnom) in ki prodira tudi v sekundarno literaturo, so zbrani. Če je Jules Verne v svojih vizionarskih romanih pozdravljal začenjajoče se stoletje znanstveno-tehničnega napredka z obvladovanjem zraka, s podmornicami na čudežni pogon, z letom na Mesec in s sliko tehnološkega mesta prihodnosti še ležerni optimist, ki ga francoska literarna zgodovina kljub svetovnemu uspehu obravnava le v kratkem odstavku kot avtorja zabavne trivialne literature, in če je H. G. Wells s svojimi igrivimi vizijami *Prvi ljudje na Mesecu*, *Vojna svetov* in *Zgodba o nevidnem človeku* napredoval v t. i. visoko literaturo, pa je Karel Čapek preroško zaslutil in umetniško upodobil prihajajoče stoletje terorja oziroma grozot v romanih *Továrna na absolutno*, *Krakatit*, *Válka s mloky* (slov. *Vojna z močeradi*), v dramah *Bílá nemoc* in *R.U.R.*, svetovno znani tovarni za proizvodnjo robotov iz mesa in krvi, ki danes žal že postaja gnusna resničnost. Če izpostavimo njegovo *Vojno z močeradi*, je treba hipotezi o stoletju terorja dodati še to, da ravno stojimo na pragu

⁶ S. Wollman: Pokračovatelé Dobrovského: etnolingvistické a geokulturní souvislosti v srovnávací slovanské filologii. V: Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů. Ljubljana, 15.–21. 8. 2003, str. 327.

spopada civilizacij ter morda verskih in rasnih vojn. Izobraženi romanist in komparativist Čapek je nedvomno poznal starejšo in novejšo eshatološko, utopistično in futurološko svetovno tradicijo in reagiral nanjo. Vendar je neposredne impulze in predhodnike našel v domačih, zlasti praških (krščanskih in judovskih) grozljivih zgodbah in med drugim tudi v Arbesovih romanih, sopotnike in nadaljevalce (Aleksej Tolstoj ni bil edini!) pa v celotnem zemljepisnem pasu, na katerega se tukaj osredotočamo. Od tod izvira tudi Čapkov prefinjen smisel za paradoks in za absurdno groteskno ali parodistično barvanje besedila, ki izkušenemu literarnemu profesionalcu omogoča, da marsikatero grozljivo zgodbo obrne v pravljico s srečnim koncem ali vsaj v pripoved z bralsko sprejemljivo katarzo. To je nekaj, kar je manjkalo že romantični frankensteinovski utopiji in kar je povsem odsotno v sodobni komercialno popačeni grozljivki in trilerju.⁷

Kot dosledni privrženec evropske komparativistike in poznavalec spremenljivosti oblik evropskih književnosti je bil S. Wollman povsem naravno nasprotnik elitizma, saj – prav tako kot njegov oče – ne vidi nikakršne »visoke umetnosti«, ampak razvojne plasti, ki se prepletajo: kar je bilo včeraj spodaj, se danes vzpenja, kar je bilo zgoraj, pada.⁸

Za kongresni zbornik *Češka slavistika 2008* (*Česká slavistika 2008*) je S. Wollman napisal študijo o iskanju obče (generalne) literature v smeri proti jugovzhodu. Tu je bil spet v svojem elementu, saj je s svojim komparativističnim občutkom opozoril na prepletanje navidezno oddaljenih kulturnih entitet in jih povezal s tradicionalnim češkim prodiranjem na Balkan – ekonomskim, a tudi kulturnim. Študijo je začel z zanimivimi besedami, v katerih je splošna teoretična razmišljanja povezal s pripravo novega zvezka študij *Slovanske književnosti v srednji Evropi* (*Slovanské literatury ve střední Evropě*, Brno 2013). Hkrati je pokazal, kakšen je pravzaprav ta »posebni«, oziroma povedano z današnjim nelepim klišejem »nadstandardni«, češki odnos do Balkana, do omenjene »jugovzhodne smeri«, odnos, ki sega od cirilo-metodijske misije vse do osvobodilnih vojn in obnove slovanskih balkanskih držav v 19. stoletju in češke kulturne pomoči. V briljantno formuliranih stavekih S. Wollman, navezujoč se na referat svojega očeta na praškem slavističnem kongresu leta 1968, opozarja na celovitost srednje Evrope in njeno seganje k Balkanu kot na entiteto, ki je smiselna in ima svojo zgodovinsko in sodobno utemeljitev: »Prekletstvo literarne komparativistike konec 40. let je, kot je znano, ustavilo kakršnokoli nadaljnje preverjanje Tieghemovega koncepta nadnarodnega kroga vzpostavljenih odnosov, tudi kroga, ki presega etnolingvistične meje in je motiviran geokulturno. Temu sta se pridružila še t. i. kriza komparativistike in frankocentrizem na Zahodu ter sama po sebi tudi usodna razdelitev Evrope. Vzhodno od nesmiselne cikcakaste črte s severa proti jugu Kiel–Passau–Trst je bila rehabilitacija komparativistike izbojevana šele na IV. slavističnem kongresu v Moskvi, seveda predvsem po zaslugi slavistov. Leta 1962 so na ta prodor reagirali madžarski komparativisti z organizacijo mednarodne konference ob številčni udeležbi predstavnikov Mednarodne zveze za pri-

⁷ S. Wollman: Postmodernismus ve slovansko-středoevropském zorném poli: fakta a fikce. V: Slavistika dnes. Ur. Ivo Pospíšil. Česká asociace slavistů, Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno 2008, str. 217–18.

⁸ Prav tam, str. 227–28.

merjalno književnost in v razmerah bipolarne Evrope poskusili preseči izoliranost lastne literature s predlogom koncepta vzhodnoevropske primerjalne književnosti. Glavni govornik je bil Tibor Klaniczay, ki je vzroke za takšno mednarodno združevanje žal prevzel iz zastarelega in dvoumnega spisa K. Dietricha iz leta 1911, ki je poudarjal drugačnost in podrednost t. i. srednjevzhodne Evrope v primerjavi z visoko zahodno kulturo. Ta staro-novi stereotip se trdovratno pojavlja še danes, ne da bi bilo kdaj zastavljeno vprašanje, ali bi poleg Ostmitteleuropa morala obstajati še nekakšna Westmitteleuropa in verjetno tudi Nord- in Südmitteleuropa. Dejanske mednarodne specifičnosti različnih regij in con pa zastira politiziranje celotnega vprašanja, zato evropski jugovzhod, Balkan, povsem izgine iz vidnega polja literarne komparativistike ali pa je zajet v regionalno predstavbo *letteratura mitteleuropea oppure absburgica*, ki niti v najbolj drznih različicah ne zajema celotnega Balkana, nima pa niti potrebne časovne razsežnosti niti ustrezne koherence. Bila je namreč pretežno protihabsburška in edino, kar je od nje razen nostalgije ostalo, označujejo današnji avstrijski poznavalci literature nekdanje Podonavske regije (Simonek) kot *Distanzierte Nähe*. V tej nepregledni situaciji, ki dejansko še traja, je 1968 v Pragi potekal VI. mednarodni slavistični kongres in tam se je zgodilo presenečenje, ki ga je izzval Frank Wollman s svojim predavanjem *Obča literatura, njena svetovna in med slovanska funkcija (Generální literatura, její funkce světová a mezoslovanská)* in s tezo, da se na evropski celini na eni strani izrisuje obča (torej nadnarodna in medetnična) sovjetska literatura, ki sega tudi proti Aziji, na drugi strani pa atlantska, tj. zahodnoevropska književnost, ki sega tudi v Ameriko, med njima pa regija srednjeevropskih in balkanskih književnosti, torej srednjeevropsko-balkanska obča (splošna in skupna) literatura. Tej hipotezi so se v razpravi in na improvizirani tiskovni konferenci pridružili Krejčí, Brtáň, Sziklay, Wytrzens in nekateri drugi komparativisti, zlasti madžarski, romunski in ukrajinski, pa tudi nekateri folkloristi, ki so poznali Murkova odkritja z njegovih raziskovalnih potovanj v iskanju junaške epike, ki so vodila vse do mešanih območij Metohije, Hercegovine in Črne gore. Presenečenje, o katerem sem govoril, je temeljilo na tem, da so F. Wollmana kot avtorja *Slovstva Slovanov* imeli za slovanskega integralista, nemška stran pa ga je med vojno obtoževala celo panslavizma. Vendar je bilo presenečenje le navidezno. Njegov pobudnik se je namreč samo v duhu praške komparativistične šole in po sledih svojega učitelja Jiříja Polívke vrnil k svojim začetkom v tematologiji, kjer je consko, medetnično izhodišče prioriteta. Tako je bilo tudi v njegovem habilitacijskem delu *Vampirske povesti v srednjeevropskem prostoru (Vampyrické pověsti v oblasti středoevropské)*, k temu pa je gotovo prispevala tudi njegova osebna udeležba na Murkovih potovanjih na jugovzhod Jugoslavije ter aktualno presojanje svetovnega dogajanja in njegovih perspektiv. Tega dogodka iz zgodovine primerjalne književnosti ne omenjam zato, ker ga je sprožil moj oče. Štiriintrideset let od njegove smrti je, po mojem mnenju, zadosten časovni odmik, ki človeku omogoči ločevanje znanstvenega vprašanja od osebnih motivacij. Če namerno spregledam dolgo obdobje v teoriji in praksi primerjalnega raziskovanja in se vračam k tedanji hipotezi o srednjeevropsko-balkanskih medetničnih literarnih in kulturnih povezavah in kompleksnosti, to počnem zato, ker menim, da si danes znova zasluži pozornost. Vendar hkrati opozarjam, da na poti h globljemu poznavanju te latentno, hipotetično obstajajoče regije ali našega ožje

srednjeevropskega poseganja v njeno notranjost naletimo na številne ovire, in sicer že pri sami jezikovni dostopnosti. Večinoma ne znamo ne madžarsko ne romunsko ne albansko. S strokovnjakom, ki je obvladal turščino, sem se prvič in zadnjič v življenju srečal konec petdesetih let, in sicer v osebi Gyule Ortutaya. Tudi zato nam je težko prodreti pod gladino splošno dostopnih kulinaričnih, družabnih in družinskih običajev, zlasti v sfero nenapisanih, vendar spoštovanih zakonov ter kolektivno zavezujočih načinov obnašanja ter h kritičnemu presojanju naših lastnih stereotipov in psevdomitov. Ko je madžarski zgodovinar Emil Niederhauser nekoč kot specifični razliki navajal tradicionalno vzrejo živine in krvno maščevanje, je to prav tako počel s prevelike oddaljenosti. Kaj vemo o ostalih nepisanih zakonih, ki očitno delujejo v nekaterih manjših ali večjih skupnostih, na primer o tamkajšnjem občutku za dostojanstvo, o duhovnih tradicijah, o antropoloških posebnostih itd.? Nikar pa se, prosim, ne prepričujmo, da s tem nimamo ničesar skupnega, saj vendar sodimo k zahodu, spoštujemo zahodne vrednote in si v tem smislu želimo biti pravi Evropejci.«⁹

Wollmanova razmišljanja – tako kot nekoč razmišljanja njegovega očeta – so nekonformistična, hkrati pa povsem komparativistična v smislu razumevanja slovanskega areala kot prepletajočega se medetničnega prostora, to pa velja tudi za češko dojemanje jugovzhoda. Umetna meja Vzhod–Zahod, h kateri se danes nekateri vračajo, nima kulturne opore, enako velja tudi za delitev Balkana na zahodni in vzhodni ali srednje Evrope na srednjevzhodno in nobeno drugo. Ideja kulturne vzajemnosti in nevzajemnosti ustvarja in hkrati briše podobo Evrope. Slovani imajo v njej trdno določeno mesto.

Z metodološkega stališča je bil Slavomír Wollman predvsem filolog s široko folkloristično in etnološko, pa tudi splošno kulturno in politično razgledanostjo, ki je svoje delo ukoreninil zlasti v literarni sopojavnosti. Ta kompleksni pogled – ki nikakor ni neživ in zadušljiv, ampak nasičen z zvoki in barvami konkretnih kulturnih in umetnostnih dosežkov – je tudi tih, vendar močan dokaz pionirske vloge češke šole literarne komparativistike, saj je ta (v nasprotju z drugimi) splošni primerjalni književnosti, torej ne samo slovanski, prinesla pomembna metodološka spoznanja, ki jih danes uporabljajo tudi drugi, ne da bi pri tem zasluge primerjalne slavistike na kakršenkoli način priznavali.¹⁰

Ivo Pospíšil

Masarykova univerza v Brnu

Iz češčine v slovenščino prevedla Bojana Maltarić.

⁹ S. Wollman: Van Tieghem a ti druzi: hledání generální literatury směrem k jihovýchodu. Česká slavistika 2008. Ur. Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka. Česká asociace slavistů, Literárněvědná společnost, pobočka Praha, Academicus, Brno–Praga 2008, str. 332–34.

¹⁰ V nekrologu je bilo uporabljeno besedilo avtorjeve jubilejne razprave Slavomír Wollman a slavistika dnes (Několik jubilejních poznámek k novější tvorbě). V: Kontexty literární vědy II. Literárněvědná společnost, o. s., OFTIS, Ústí nad Orlicí 2009, str. 11–17. ISBN 978-80-7405-066-4.

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen najpozneje tri mesece po njegovem prejemu. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Ob izidu revije dobi avtor 10 separatov svoje razprave.

Avtor odda članek na naslov tehnične urednice: urednistvo@slr.si. Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov. Tipkopolis je potrebno oddati v datoteki RTF ali drugačnem splošno razširjenem besedilnem formatu in v elektronskem iztisu v formatu PDF. Nabor je Times New Roman, velikost črk besedila 12, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika, desne poravnave in deljenja. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; uredništvo praviloma poskrbi za njihov prevod v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek.

Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (TOPORIŠIČ 2000: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 11. okt. 2012.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratčeni (npr. *SR* za *Slavistično revijo*, *LZ* za *Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (Slavic Review Ljubljana, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication no later than three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. At the time of publication the author receives 10 off-prints of his/her article. Authors should send their articles to the production editor at the following address: urednistvo@slr.si. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters. All manuscripts must be submitted as RTF or other popular files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font; the synopsis, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (» «), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the *Slovenski pravopis*. Each article must include a synopsis (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The editors normally provide the English translation. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene.

Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (TOPORIŠIČ 2000: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version.

In the list of references, the works are cited in the following manner:

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003. Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas:

Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, Maribor, Obzorja, 16–18.

Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b.

CONTENTS

ARTICLES

Matej ŠEKLI: Analogical Processes in the Creation of Secondary Compounds in Late Proto-Slavic	343
Matej METERC: The Antonymy of Identically Motivated Peremiological Units (Based on Examples from Slovene and Slovak)	361
Eom SOONCHEON: Analysis of the Word-Class Transference Phenomenon of the Russian Interrogative Pronoun <i>čto</i>	377
Monika KALIN GOLOB, Marko STABEJ, Mojca STRITAR, Gaja ČERV: Slovenian Higher Education Language Policy: Views on the Use of Languages and Recommendations for Its Regulation	395
Vladislava GORDIĆ PETKOVIĆ, Ivana ĐURIĆ PAUNOVIĆ: The Devil and the Vampire in Cultural Memory: Fantasy and Identity in the Contemporary Serbian Novel	413

REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

Janez STANONIK: The Slovene Hydronyms <i>Mislinja</i> and <i>Hudinja</i> (On the Occasion of the 20 th Anniversary of France Bezlaj's Death)	421
Ivana LATKOVIĆ: Zvonko Kovač – <i>Međuknjiževne rasprave: Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti</i>	427
Larisa NIKITINA, Fumitaka FURUOKA: Country Images and Stereotypes about Russia Held by Learners of Russian	432
Ivo POSPIŠIL: In Memoriam of the World Renowned Slavist and Comparativist, Slavomír Wollman	439
Ivo POSPIŠIL: International Seminar on the Topic of Pan-Slavism	440

Revijo sofinancirajo:
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport